

בֵּן עַל-כֵּן קָרָאָה שְׁמוֹ דָּן :
 וַתֵּהָרַ עוֹד וַתֵּלֶד בְּלָהָה
 שְׁפַחַת רַחֵל בֵּן שְׁנֵי
 לַיַּעֲקֹב : ה' וַתֹּאמֶר רַחֵל
 נִפְתּוּלֵי אֱלֹהִים | נִפְתַּלְתִּי
 עִם-אֶחָתִי גַם-יִכְלְתִי

אונקלוס

בֵּין קָרַת שְׁמִיָּה דָּן : ז' וְעַד־יָאֵת
 עוֹד וַיֵּלִידַת בְּלָהָה אִמְתָּא
 דְּרַחֵל בַּר תַּנְיִן לַיַּעֲקֹב :
 ה' וְאָמְרַת רַחֵל קַפִּיל בְּעוֹתִיא)
 י' בְּאִיִּת־חַנּוּתִי בְּצַלּוֹתֵי
 חַמִּידִית (ב) דִּיהִי לִי וְלֶד
 בְּאִחָתִי אִף אֶתִּיָּהֵב לִי וְקָרַת
 א) ה' בעותי. ב) חמידת.

יונתן בן עוזיאל

בְּיָדֶיהָ וַתַּעֲמָא דְּפִלְשֵׁתַיִ
 בְּגִין בֵּן קָרַת שְׁמִיָּה דָּן :
 ז' וְאֶת־עֵבֶרַת תּוֹב וַיֵּלִידַת
 בְּלָהָה אִמְתָּא דְּרַחֵל בַּר
 תַּנְיִין לַיַּעֲקֹב : ה' וְאָמְרַת
 רַחֵל מְרַחֵקָא רַחֵקָת א)
 קָדָם י' בְּצַלּוֹ פְּרָם קַפִּיל
 בְּעוֹתֵי דִּיהִי לִי בַר פְּאִחָתִי
 אוֹף וַיֵּהֵב לִי תַנְיִן וְהִיָּבְדִין

עֲתִידִין בְּנוֹי לְאֶתְּפָרְקָא מִן יַד בְּעַלֵּי דְּבְּכִיּוּחִים בְּדַחֲקוֹתֵהוֹן בְּצַלּוֹ קָדָם י' וְקָרַת שְׁמִיָּה נִפְתַּלְתִּי :
 א) מדחקא דחיקת. רש"י

דנני [וחייבני דנני] וזכני: (ה) נפתולי אלהים. מנחם בן סרוק פירשו במחצרת (במדבר י"ט) למיד פתול חצורים מאלת המקום נתחצרת עם אחותי לזכות לצנים. ואני מפרשו לשון (דברים ל"ב) עקש ופתלתול נתעקשתי והפלתתי פלירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוכה לאחותי: גם יבאתי. הסכים על ידי. ואנקלוס תרגם לשון תפלה כמו [כלומר] נפתולי אלהים נפתלתי [נתפללתי] בקשות החציות לפניו נתקבלתי ונעתרתני כאחותי: נפתלתי נתקבלה תפלתו [ומ"א יש [רבים] בלשון

תורה שבעל פה

אֵלָא אִמְרַתִּי אִם אֵין אֲנִי כְּדָאֵי שׁוֹבְנָה עוֹלָם
 מִמְּנִי יִבְנָה מֵאֲחוּתִי. (צ"כ ע"א.)
 [כד] נפתולי פיתוליה לא דידי הויון כלום הלך
 יעקב אצל לבן אלא בשבילי. (צ"כ ע"א.)
 [כה] ותקרא שמו נפתלי, למה נפתלי,
 שמגבולם הם עומרים את התורה שכתוב
 בה ומתוקים מדבש ונופת צופים. א) (מני וילא יט.)

[כא] על כן קראה שמו דן, בכל מקום שנאמר
 על כן קראה שמו מרובה באוכלוסים. (צ"כ ע"א.)
 [כב] בן שני ליעקב, נתייחס ליעקב (לק"ט)
 [כג] נפתולי אלהים נפתלתי, נופתי פיתיתי
 תליתי אחותי עלי, אמר ר' יוחנן נינפה היה
 לו לעשות לפניו אחותי, אילו שלחתי ואמרתיו לו
 תן דעתך שהם מרמין בך לא היה פורש (בתמיה).

א) תהלים יט, יא.

[כא] ראה מ"ש לעיל פכ"ט אות י. וכן מוכח מלשון המדרש הגדול כאן שכ' כ"מ שנאמר קראה שמו. ובלקח טוב מרובה באוכלוסין גבורי חיל. ובהערות מהרש"ב שהוא מלה יונית והפ' המון עם. ובכתי' שו"ת על התורה על כן קראה שמו דן. אמרו כל מקום שנאמר על כן מרובה באוכלוסין מלמד שהיה זרע דן כחושים של קנה. מה פירושו, התשובה, אמר שכל מקום שנאמר על כן הוא שירבה זרעו ומה שאמרו כחושים של קנה כלומר שהיו בני דן רבים כמו צמוחת הקנה כלומר שהוא מסעף את שרשיו לכל מקום. [כג] דורש נפתלתי לשון נושריקון נו"ן נופתי (ווי"ג נופתי נפתי ומפרש ביפ"ת הכינותי את משכבי כלשון חכ' משלי יז. נפתי משכבי. ובלקוח הגירסא ניסיתו) פ"א פיתיתי (את אחותי כשמסרת' לה הסימנים, לעיל פכ"ט אות ע"ד.) תי"ו תליתי, הגדלתי אחותי עלי. נינפה כלה היה לו להעשות לפני אחותי כו' ווי"ג נימפה וכ"ה בערוך ע' נמפה. ובר"ה כו. קורין לכלה נינפי. ועי' במגנ"י. ובמדרה"ג כל המנפון היה לו לעשות עם אחותי. ובתנ"י ויצא יט. נפתולי אלהים נפתלתי (פ' לשון נינפי שבכרכי הים קורין לכלה נינפי) מהונפתולי שלו היתה החופה, שבכל יום רביעי היתה מקושטת להכנס ונכנסה לאה, לפיכך נפתולי ונכנסה אחותי עם אחותי וגם יוכלתי. ראה לקמן אות כו. ולעיל אות קסז.

[כד] פיתוליה אמרה הגלגולים שנתגלגל יעקב לא שליו הם בתמיה (מת"כ) עי' לק' מו. [כה] עומרים בהערת מהרש"ב י"ג מעטרים, מעמידין. ובכ"ר פע"א ד"א נופת עצמו לא שליו היא (בתמיה) דברי תורה שנאמר בהם (תהלים יט) ונופת צופים יהיו נאמרים בחלקו של נפתלי. ובשכ"ט נפתלי נפת לי דברי תורה שנא' בהן ומתוקים מדבש ונופת צופים. ובשמו"ר פ"א ה'. נפתלי על שם תורה ומצות שנתן להם הקב"ה שכתוב בהם ומתוקים מדבש ונופת צופים והרד"ל מפרש שרמזו לטבריא בחלקו של נפתלי שבה היו הסנהדרין בימיהן. ובספרי דברים ס' שנה. ומלא ברכת ה'

יונתן בן עוזיאל
 ט וַחַמַּת לֵאָה אָרוּם קָמַת
 מִלְמִיד וְשִׁחַרְרַת וַתִּלְפָּה
 אִמָּתָה וַיִּהְיֶה וַתֵּהָ אֶעֱקֵב
 לְאִמָּתָה : י וַיִּלְיֶדֶת זֶלְפָּה
 אִמָּתָה דִּלְעָה לְעֵקֵב בָּר :

אונקלוס
 שְׁמִיָּה נִפְתָּלִי : ט וַחַמַּת לֵאָה
 אָרִי קָמַת מִלְמִיד וַדְּבַרַת יַת
 זֶלְפָּה אִמָּתָה וַיִּהְיֶה וַתֵּהָ
 לְעֵקֵב לְאִמָּתָה (א) : י וַיִּלְיֶדֶת
 (א) לאנתו.

וַתִּקְרָא שְׁמוֹ נִפְתָּלִי :
 ט וַתֵּרָא לֵאָה כִּי עֲמַדָּה
 מִלֵּדֶת וַתִּקַּח אֶת־זֶלְפָּה
 שִׁפְחָתָה וַתִּתֵּן אֹתָהּ
 לְעֵקֵב לְאִשָּׁה : י וַתֵּלֶד זֶלְפָּה
 שִׁפְחָתָה וַתִּתֵּן אֹתָהּ
 לְעֵקֵב לְאִשָּׁה : י וַתֵּלֶד זֶלְפָּה
 שִׁפְחָתָה וַתִּתֵּן אֹתָהּ
 לְעֵקֵב לְאִשָּׁה :

וַתֵּלֶד זֶלְפָּה שִׁפְחָתָה לְעֵקֵב
 רש"י

נוטריקון: (י) ותלד זלפה. זכולן נאמר כריון חוץ מזלפס לפי שכיתה זחורכ מכולן [ותינוקת] זשנים ואלן כריון נכר זכ וכדי לרמות ליעקב נתנה לזן ללאה שלא יזין שמכניסין לו את לאה תורה שבעל פה

חשמן ב) כיון שראתה שנתנה רחל שפחתה ליעקב והיו לה בנים סברה שהן ארבעה אמהות והכניסה שפחתה כנגדה. (מלכט הגדול)
 [כה] ותתן אתה ליעקב לאשה, ולא לפלגש אלא שחררה אותה ודרך אישות לקחה. (לקמ טו ב)
 [כט] ותלד זלפה וגו' בכולם כתיב ותחר וכאן ותלד אלא בחורה היתה ולא היתה ניכרת בעיבורה. (ז"כ ע"א).
 [ל] ליעקב בן מתיוחס אחריו. (שכ"ט)

[כו] נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי. העמידה [רחל] יהודה שעתיד לצאת ממנו בצלאל שיעשה מלאכת המשכן, לא על ידי נולד דן שיצא ממנו אחיסמך, גם הוא יעשה במשכן, גם יכרתו יתר מאחותי, שעל ידי נולד נפתלי שיצא ממנו חירם שובנה בית העולמים, שנאמר [בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי] א) (מלכט)
 [כו] ותרא לאה כי עמדה מלדת. אין עמידה אלא פסיקה כמה דאת אמר ויעמד

(א) מ"א ז' יב. ב) מ"ב ד' ו.

רבי אומר זה ב"ד של טבריא. [כו] מובא במבוא לתנ"י סג : מכת"י. וכ"ה בפ"י התוס' בהדר זקנים ובחזקוני, וע"י בפענה רזא בשם אביו של הג"ן. ובכת"י רמזי התורה לר"י נפתולי אלהים נפתלתי, ותקרא שמו נפתלי, מנפתלי יצאה דבורה וברק וכתוב אשת לפידות שהיתה עושה פתילות לנרות בבית המקדש. נפתלי ונפתולי לשון פתילות. נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי, רמז שבני נפתלי ותחברו עם בני לאה הם בני זבולון וזה היה בימי דבורה שני ועשרת אלפים איש מבני זבולון ומבני נפתלי וזהו עם אחותי, ויו"ד של נפתלי ושל נפתלתי גדולות רמז על עשרת אלפים איש. וראה בתיב"ע כאן בדחקותהון בצלו. ובפ"י וינתן פירוש דקאי אבנים של נפתלי במלחמת סיסרא. ובמדרש אגדה נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי כעין נפתל ועקש (משלי ה), ויש אומרים כעין תפלה התפללתי לפני הקב"ה להיות עם אחותי וגם יכלתי, ומאן דאמר לשון נפתול חכי קאמר עיכבני הקב"ה מהיות כאחותי וגם יכולתי במקצת. וע"י בתרגומים ורש"י. ובלק"ט ד"א נפתלתי לשון פתלתול כלומר בשעה שהכניסו את לאה לבעלי רימו את בעלי כאילו רימו דעת של מעלה. [כז] ע"י לעיל פכ"ט אות קי"ט. ובשכ"ל טוב שם, ובכת"י רמזי התורה לר"י כי עמדה מלדת, ולמה עמדה לאה מלדת כדי שתלד גם זלפה שבנים, ותקח את זלפה שפחתה נאמר בזלפה ותקח, כי היתה קטנה והיתה בוש מקחת את יעקב ולקחתה לאה ונתנתה לו וזהו ותקח. ובשכ"ט לקחה בדברים, וע"י לעיל פס"ז אות יד. ולעיל אות יד. מסד"א. [כה] ע"י בתיב"ע כאן ולעיל פ"ז אות ה. יח. ובתיב"ע שם טז, ב. ג. גבי הגר כי ג"כ דשחררה אותה ולעיל אות פ"ז. [כט] ע"י לעיל פכ"ט אות צ"ט. ולעיל אות כז. ובלק"ט לפי שהיתה בחורה ילדה ולא נכרה בעיבורה. (ובהערות מהרש"ב כי דצ"ל בחורה וילדה, ואין מן הצורך דמפרש בחורה היינו ילדה, כן מ"ש בהערות למנח"י בב"ר על מ"ש המדרש הגדול מגיד שלא היתה ניכרת כשהיא עיברה עד שכורעת לילד וזה לפי בנין גופה ושבעה וכ' אולי הוא מפרש בחורה במובן טובה ונבחרת. אין זה נכון כי בחורה כאן הפירוש ילדה, ומ"ש לפי בנין גופה ושבעה היינו מפני שהיתה ילדה, ומה שמביא מרש"י בחורה ותינוקת נשמט ממנו המ"ה בחורה, "מכולן"). ובשכ"ט בחורה היתה ולא היתה ניכרת בעיבורה ופתאום שמעה שילדה. ובמדרש אגדה ומנא לן [דזלפה] קטנה היא דכתיב בה ותלד ולא כתיב ותחר כבלהה ובבלהה כתיב ותחר, שהיתה בחורה ואין ההריון ניכר בה הא סתמא קטנה. [ל] לעיל אות יז.

אונקלוס

יונתן בן עוזיאל

מַעַדְנֵי-מֶלֶךְ: ס כּא נִפְתָּלִי
 טָבָא אַרְעִיָּה וְהִיא מַרְפָּא * וְשִׁקְרֵי סַפְּנִיא: כּא נִפְתָּלִי
 תִּפְנֹקִי מַלְכִּין: כּא נִפְתָּלִי עֲזָד קָרִיר דְּמִי לְאִוּרָא
 בְּאַרְע טָבָא יְתַרְמִי עַדְבִּיָּה דְּרַהִיט עַל שְׁנֵי טוּרָא

וְאַחַסְנִיתִיָּה תְּהִי מַעַבְדָּא פִּירִין יְהוֹן מוֹדֵן וּמְבַרְכִין עַלְיֵהוּן: מְבַשֵּׁר בְּשׁוּרֵן טָבֵן הִיא
 בְּשׁוּר דְּעַד כְּדוּן יוֹסֵף קָרִים י ר ו ש ל מ י (א) וְהוּא מְרַבֵּי.

וְהוּא אֲזַרְזוּ וְאֲזַל לְמַצְרַיִם וְאִוּרֵי אֲוִיָּתָא דְּתַקְרִיר
 כְּפִירֵתָא דְּרִית פָּה לְעֵשׂוּ הוֹלְקָא וְכַד הִנְהֵב) פְּתַח
 פּוּמִיָּה בְּכַנְשֵׁתָא דְּיִשְׂרָאֵל לְמִשְׁבְּחָא ג) מְבַחַר מְכַר
 (א) וְתוּחֻמִּיָּה יְהוּי מִפִּיק תִּפְנֹקִי מַלְכִּין וּמוּדִי וּמִשְׁבַּח עֲלֵיהוּן
 קִדָּם מְרִי עֲלֵמָא. (ב) הוּא. ג) לִישְׁנִיָּה.
 י ר ו ש ל מ י מ כ י ג

כּא נִפְתָּלִי עֲזָד דְּקָרִיר לְמִבְּשֵׁר בְּשׁוּרֵן טָבֵן וְהוּא
 בְּשׁוּר לְאִבּוּנָן יַעֲקֹב מִן שִׁרְיָא דְּהוּא עַד כְּדוּן יוֹסֵף
 בְּחִיָּין וְהוּא נְחִית לְמַצְרַיִם בְּשֵׁטָא זַעֲרָא וְאִוּרֵי
 אֲוִיָּתָא דְּתַקְרָא כְּפִיר מִן פְּלִטִין דְּיוֹסֵף וּכְשֵׁהוּא
 פְּתַח פּוּמִיָּה בְּכַנְשֵׁתָא דְּיַעֲקֹב לִישְׁנִיָּה חָלִי כְּדוּבְשָׂא:

וְהוּא נַחַת לְמַצְרַיִם בְּשַׁעַר וְעִירָא וְאִתִּי אֲוִיָּתָא דְּחַקֵּל כְּפִילָה כַּד הוּוּ פְּתַח פּוּמִיָּה בְּכַנְשֵׁתָא דְּיִשְׂרָאֵל חֲלָבָא וְדוּבְשָׂא נְגִיד שִׁוְתִיָּה [שׁוּתִיָּה]:
 רש"י
 הוֹלַרְכוּ חֲנָשִׁי לודקיא לשמן וכו': (כא) אֵילָה שְׁלַחַה. זו בקעת גינוסר שכיח קלח לצשל פירותיה
 כחילוכ זה שכיח קלח לרוץ. חילוכ שלחה. חילוכ משולחת לרוץ: הנתן אמרי שפר. כתרגומו. ד"ח על
 מלחמת סיסרח נתנח (שופטים ד') ולקחת עמך עשרת אלפים איש מצני נפתלי וגו' וכלכו שם
 בזריזות וכן נחמר שם לשון שלוח, בעמק שלח צרגליו: הנתן אמרי שפר. על ידם שרו דבורה וצרק
 שירח. ורבותינו דרשוכו על יום קצורת יעקב כשערער עשו על המערה צמסכת סוטה [ותרגומו]

תורה שבעל פה

דכתיב ויצא הגורל החמישי למטה בני אשר קצא.
 (לקח טוב)
 [רעג] נפתלי אילה שלוחה, נ' קטנה, נפתלי
 אילה שלוחה. (מדרש אותיות קטנות)
 [רעד] נפתלי אילה שלוחה זו בקעת גינוסר
 המבכרת פירותיה וממהרת כאילה.
 (תנחומא ויחי יב)

[עד] והוא יתן מעדני מלך, זדה העומר
 ושתי הלחם שהן באין מחלקו שלאשר
 שארצו מבכרת פירותיה תחלה. (מדרש הגדול)
 [רעא] והוא יתן מעדני מלך, שבנורגיו
 ראויות למלכות שנאמר המלבישכן שני
 עם עדנים קצ). (ב"ר פצ"ט)
 [רעב] והוא יתן מעדני מלך, שהרי בגבול
 נחלתו היה אלימלך, על שם מעדני מלך,
 קצ) ש"ב א, כד. קצא) יהושע יט, כד.

ובבאור. אנפקינן לשון יון הוא, ופירושו שמן זית שלא הביא שלישי שסכין בו ומשיר את השער ומעדן
 את הבשר (שבת פ:) ובעה"ש בערכו ובמדרש הגדול גורס והוא יתן מעדני מלך שהיתה ארצו מרובה בשמן
 בקבליות ובאפנקין (ובאפנקין) שבו מתעדנין בנות מלכים. ופי' מלת כפליות ראה בעה"ש ובתוספות הערוך
 השלם לר"ש קרויס. [רע] דורש מעדני מלך, קרבנות לה' בבית המקדש. וראה לעיל אות רסג. ובכתי'
 מדרש אור האפלה. מאשר שמנה לחמו רוצה לומר שארצו של אשר היתה מבכרת בתבואה וראשית בכורים
 שהיה נכנס לירושלים הוא מארצו של אשר, והוא העומר ושתי הלחם. (העתקה מערבית). ובלק"ש
 ח"א רמז תתמ"ה ממדרש אספה אמר דוד כו' אשר שמנה לחמו ואני אכלתי לחם הפנים. (בברחו מפני
 שאול בנוב עיר הכהנים והותר לו לאכול מפני פיקוח נפש). וראה בזהר ח"א מז: רלה: רמה: רמו: זח"ב צו:
 [רעא] התחלת המאמר לעיל אות רסד. תנחומא ויחי יג. [רעב] התחלת המאמר לעיל אות רסג.
 [רעג] נדפס מכת"י באו"מ כת"י וורטהיימר ח"ב צד מא. ובמסורה שלנו וכן בפרק אותיות קטנות שנדפסו
 במחזור ויטרי צד תרפ"ג ובהרשימה של אותיות קטנות שנדפסה בדף האחרון שבספר מעשה רוקח פי' על
 הרמב"ם ח"א (וינציא תק"ב) שהעתיק מכתב יד קדמון. ליתי גו"ן קטנה בנפתלי. [רעד] כ"ה בב"ר סוף
 פצ"ט זו בקעת גנוסר שהיא ממהרת את פירותיה כאיל. ובספרי זאת הברכה פי' שנה. ומלא ברכת ה' זו בקעת
 גינוסר. ובלק"ט וזאת הברכה הו"ב סו. ומלא ברכת ה' זו בקעת גנוסר שהיו פירותיה מתוקים כו' וכן יעקב

תורה שבעל פה

הנותן אמרי שפר, א"ר אבהו אל תקרי אמרי שפר, אלא אמרי ספר. (סוטה יג.)
 [רעה] נפתלי אילה שלוחה, שאלמלא לא היה נפתלי היה יוסף נהרג וכשרצו להרוג את יוסף בא נפתלי והגיד ליהודה ובא יהודה והצילו. (מדרש אגדה)
 [רעט] נפתלי אילה שלוחה לפי שהיו גדולים בתורה שנקראת אילת אהבים קצג), ומה אילה זו חסידה כך מקיימי התורה חסידים. ויעלת חן קצג), שמעלת חן על לומדיה כד"א כי לוית חן הם לראשך קצד). (מדרש)

[רעה] נפתלי אילה שלוחה, זו בקעת גניסר שמבכרת פירותיה והן שמנים וקלים לאכילה כבשר האיל. (מדרש הגדול)
 [רעו] נפתלי אילה שלוחה, מדבר בארצו שכולה בית השלחין הה"ד מכנרת עד הים קצב). (ב"ר פצ"ח)
 [רעז] נפתלי אילה שלוחה, אמר להו [עשו לבני יעקב בשעה שרצו לקברו במערת המכפלה] הבו לי איגרתא, אמרו ליה איגרתא בארעא דמצרים היא, ומאן ניזיל, ניזיל נפתלי דקליל כאיילתא, דכתיב נפתלי אילה שלוחה, קצב) דברים יג, יז. קצג) משלי ה, יט. קצד) שם א, ט.

אבינו אומר נפתלי אילה שלוחה ומתרגמינן בארע טבא מתרמי עדביה. וראה לקמן אות רהע. ובפי' התוס' דעת זקנים. ד"א נפתלי אילה שלוחה ארץ נפתלי היא ארץ רצון שהיא קלה לבשל ולשון אילה כמו אילות ולשון שלוחה כמו שלחך פרדס רמונים, הנותן אמרי שפר פי' ענפים יפים ולשון אמרי כמו שנים שלשה גרורים בראש אמיר. [רהע] דורש מלת אילה בשני דרכים שממהרת באילה ושקלים לאכילה כבשר האיל. [רעו] במדרש אגדה, נפתלי אילה שלוחה אילה כמו אילת (משלי ח יט). שלוחה כמו משקין בית השלחין. וביפ"ת שהיא שמנה שעומדת בהר וצריך להשקותה תמיד. וראה מ"ק ב. ולעיל אות רעד. ומביא הכתוב מכנרת ועד הים לפי שכנרת בארץ נפתלי היא (יהושע י"ט ל"ה) ובהמשך המאמר דורש בב"ר דכנרת נקראת גנוסר שהיא גני שרים, ובית השלחים פותרים בב"ב סח. ג"כ שהיא גנות הסמוכים לעיר, מלשון שלחך פרדס רמונים שה"ש ד, יג. ע"י מנח"י. ובחזקוני נפתלי אילה שלוחה לשון מישור כמו איל פארן אי נמי לשון אילן כמו אילי הצדק, שלוחה כמו נטועה כמו שלוחותיה נטשו עברו ים, אמרי שפר לשון ענפים, מלשון בראש אמיר. [רעז] ראה לעיל פכ"ז אות רג. ובב"ר פצ"ח את מוצא בשעה שעלו לקבור את אבינו יעקב באו בני חת להתעורר עמהן על הקבורה, ורץ נפתלי כאילה והביא את הספר ממצרים ושיפר על ידן. וכ"ה בפדר"א פל"ט. ואגדה זאת היא בשיטה חדשה ב"ר פצ"ז במנח"י ובשינויים בלק"ט ומדרש אגדה, ובכת"י מושב זקנים כאן. ובכת"י אור האפלה נפתלי אילה שלוחה דהוא בכלל אלו שקפצה להן הדרך. ראה בתרגומים כאן. וזמיעין זה דנפתלי כאילה בתרגום הסורי אינגדא קלילא. ובלק"ט נפתלי אילה שלוחה, שהיו קלים כאילים לרוץ. ובבית המדרש ח"ה צד לה. בפרק כסא ואפדרומין של שלמה המלך כותב בתוך הדברים ואותם הבחורים היה דוגמת ארכבותם חתוכות והיו רצים ולא היה סוס והיה יכולין לרוץ לפניהם ומאיה שבט היו ר' יוסי אומר מנפתלי שנאמר נפתלי אילה שלוחה. ובמדרש שה"ש פ"א ופ"ב או באילות השדה אלו השבטים היך מה דאת אמר נפתלי אילה שלוחה. ובילק"ש ח"א תתמ"ה ממדרש אספה אמר דוד כו' נפתלי אילה שלוחה ואני משה רגלי כאילות תהלים יח, לד. וראה תנחומא וישלח ז. וזח"א רמו. וזח"ב קכ. אל תקרי אמרי שפר אלא אמרי ספר, המהרש"א פי' אותן אמרי שאמרו לו איגרתא במצרים הוא נפתלי היה נותן אותם בספר האגרת שהביא משם. ורש"י שם לא פי' כלום אמנם מלשון רש"י כאן ורבותינו דרשוהו מוכח דפי' כן, וכן משמע מלשון ב"ר פצ"ח הנ"ל והביא את "הספר" ממצרים. ונראה דלפניהם היתה גירסת ש"ס כתי"מ וכן בע"י נפתלי דקליל כאילתה דכתיב נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר א"ת אמרי שפר אלא אמרי ספר. ולפי גירסא זו נראה דזה המשך להדרש שלפניו. אמנם לפי הגירסא בש"ס הנדפס אמר ר' אבהו אל תקרי י"ל דזה דרש בפני עצמו וכמפורש להדיא לקמן אות רפו. ממדרש אגדה הנותן אמרי שפר שיהיו תלמידיו פקחים א"ת אמרי שפר אלא אמרי ספר ומבואר דזה דרש בפני עצמו שהביא דרך אגב כדרך הגמ' בכמה מקומות, ודרש זה דומה להדרשות לקמן אות רפה. רפו. וראה לדבר כי בילקוט המכירי תהלים מזמור נח, יא. מעתיק הגמ' סוטה ומאמר אל תקרי ליתא אצלו רק דכתיב נפתלי אילה שלוחה. ומוכח מזה דלגירסא שלנו ג"כ יש לפרשו כמבואר במדרש אגדה. [רעה] ראה לעיל פל"ז אות קכו. [רעט] מאמר זה מובא בספר צרור המור בשם מדרש. ותוכן הדברים יש גם באגדת בראשית פפ"ג. נפתלי אילה שלוחה שכולם עסוקין בתורה והביבין לפני הקב"ה כאילות שנא' אילת אהבים ויעלת חן, וראה לקמן את רפ"א רזו. ובב"ר פצ"ח לפי גירסת כ"י במנח"י וכ"ה במדרש הגדול נפתלי אילה שלוחה הכתוב מדבר בבית וועדו. והמשך הדרש לקמן אות רפה. וכ"ה במדרש הגדול ד"א נפתלי אילה שלוחה הכת' מדבר בבית ועדו וכו'. ובספרי ברכה פי' שו"ה. דרשו בנפתלי ומלא ברכת ה' וכו' רבי אומר זה ב"ד של טבריא. ובמדרש תנאים צד רכ. הגירסא זה בית המדרש הגדול של טבריא שהוא מלא ברכה שהוא בתוך חלקו של נפתלי. וראה לעיל אות רכא. ולקמן אות רפה. כשהיה בבית המדרש. ובתרגום ירושלמי

תורה שבעל פה

מבורכת שנאמר נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' קצח). שמכבדים מפירותיהם למלכים ומשמירים [ומשפירין] דבריהם ואם יש בלבם עליהם. מתרצין. (תנחומא ויחי יג.)

[רפח] הנותן אמרי שפר. ר' יוסי בריה דרבי יעקב בר אידי בשם רבי אחא הנותן אמרי שפר אמרי שופר שהן משפירין אמרין שנתנו בשופר ובתרוועה. (ב"ר פצ"ח)

[רפו] הנותן אמרי שפר. שיהיו תלמידיו פקחים. אל תיקרי אמרי שפר אלא אמרי שפר. (מדרש אגדה)

[רפז] הנותן אמרי שפר. ותשר דבורה וברק בן אבינעם קצט) שתי צדקניות עמדו להן לישראל ושתיהן נמשלו באילות ואלו הן דבורה ואסתר. דבורה משבט נפתלי אילה שלוחה. ואסתר שכ' בה למנצח על אילת השחר (ר) ואמרו רבנן דוד אמרו למזמור זה על אסתר המלכה. (מדרש הגדול)

[רפח] הנותן אמרי שפר. אמרו על נפתלי כשהיה [כשהיו] בבית המדרש דבש וחלב היה נוטף מפיהם ולכך נקרא שמו נפת לי. דבריו היו נופת בתורה שנתנה למ' מנין לי.

(בראשית רבתי כ"י)

קצה) תהלים מב. ב. קצו) שופטים ד. ו. ז. קצז) שם ה. א. קצח) דברים לג. כג. קצט) שופטים ה. א. ר) תהלים כב. א.

[רפ] נפתלי אילה שלוחה, א"ר יוסי בן יעקב ב"ר אידי בשם ר' אחא נפתלי אילה שלוחה, שהם קלים במשלחתה של תורה כאיילה.

(מדרש תהלים מזמור פא. ד.)

[רפא] נפתלי אילה שלוחה, שהיה רץ לעשות רצון האל והיה נכסף בעשיית רצונו, וכן הוא אומר כאיל תערג על אפיקי מים קצה). ועוד שהיה שליח לשבטים לכל מקום שירצו ועושה שליחותן לאלתר כאיל הזה שהוא רץ, וכך אמרו חכמים הוי עז כנמר לעשות רצון אביך שבשמים. (מדרש הגדול)

[רפא*] נפתלי אילה שלוחה, למדו כל השבטים נמשלו בזכרים ונפתלי בנקבה כו' לפי שיצאת ממנו דבורה. (ילקוט מעין גנים כת"י) [רפב] נפתלי אילה שלוחה, נפתלי אחלמה, וצבע מפה שלו דומה ליינ צלול שאין אדמותו עזה, ומצוייר עליו אילה על שם נפתלי אילה שלוחה. (במד"ר פ"ב)

[רפג] נפתלי אילה שלוחה, מדבר בשופטתו הה"ד ותקרא לברק וגו' ומשכתי אליך אל נחל קישון קצו). הנותן אמרי שפר זו שירה שאמרה ותשר דבורה קצו). (ב"ר פצ"ח) [רפד] הנותן אמרי שפר, לפי שארצו

בכנישתא דיעקב. וביוב"ע בכנישתא דישאל. [רפ] כ"ה במדרש תהלים הו"ב וליתא בנדפס. ומובא בילקוט המכירי שם. וראה לעיל אות רעט. ולקמן רפא. [רפא] לעיל אות רפ. ובספר צרור המור מביא בשם מדרש הגי' נפתלי אילה שלוחה מלמד שהיה נפתלי רץ כאיל לעשות רצון אביו שבשמים. ראה אבות פ"ה מ"כ. [רפא*] כ"ה בכת"י ילקוט מדרשים תימני. ובמדרש הגדול ד"א למה המשילו באיילה היה לו למשלו באייל אלא שראה ברוח הקודש שעתיד לצאת ממנו דבורה. וכ"כ בפ"י הריב"א עה"ת והרד"ק וראה לקמן אית רפג. [רפב] לעיל אות רמה. ובמדרש אגדה במדבר ב. ב. וראה בתנ"י בהוספות לדברים ג. [רפג] ראה ברש"י כאן ולעיל אות רפא. בשופטתו פי' היינו דבורה הנביאה. וראה באע"ז כאן שמפרש כן. וכ"כ הרד"ק והרלב"ג ומפרשי אע"ז לא ציינו שמקור הדברים בב"ר. ובכת"י מדרש הביאור נפתלי אילה שלוחה זו דבורה שהיא מנפתלי שנשתלחה אל ברק בן אבינעם. ובתרגום רס"ג המבשר אמרי-נצחון, המשיב אמרים נעים. ובהערות דירינבורג וזה רמו לנצחון ישראל על סיסרא או לשירת דבורה וברק (במלחמה). [רפד] ב"ר פצ"ט והן מבכרין מפירותיה למלכים ומשפירין דבריהם. ואם היה בלבן עליהם היו מתרצין להן. ובכת"י ילקוט ת"ת, ומשפירים דבריהם. והתחלת המאמר לעיל את רעד. זבמדרש אור האפלה כת"י הנותן אמרי שפר י"א שהיתה ארץ נפתלי מבכרת בפירותיה ומביאים ממנה את הביכורים לפני כל הארצות רצוני לומר הביכורים שבאילנות כגון הענבים והתאנים. ראה לעיל אות ער. [רפה] במדרש תהלים מזמור פא. ה. נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר אלו דברי תורה שנתנו על ידי שופר שנא' את קול השופר. ובספר צרור המור מביא הגי' בשם מדרש אלו דברי תורה שניתנו לארבעים יום ע"י שופר. ראה לקמן אות רפת. [רפו] ראה לעיל אות רעז. רפ. ומ"ש בבאור וצרף לכאן. [רפז] מקור המאמר במדרש תהלים מזמור כב. א. ד"א למנצח על אילת השחר. בשתי אילות דבורה ואסתר, דבורה שבאה משבט נפתלי ועליה אמר יעקב, נפתלי אילה שלוחה, אסתר שנמשלה "לאילה", על אילת השחר, זו אסתר. וראה לעיל אות רפג. [רפח] מאמר זה מועתק מכת"י בראשית רבתי בספר מקדמוניות היהודים צד עד. וראה לעיל פ"ל אות כד. ומאמר זה בשינויים קלים מביא בספר צרור המור בשם מדרש הנותן אמרי שפר שהיה לשון בני נפתלי מתוק מדבש, וכשהיו מדברים בבית המדרש דבש וחלב

שְׁפָר: ס כב בן פֶּרֶת יוֹסֵף

אונקלוס

יונתן בן עוזיאל

כב בְּרִי דְיֹסֵפִי יוֹסֵף בְּרִי לְשֵׁנָא: כב בְּרִי דְרָבִית
יוֹסֵף בְּרִי דְרָבִית וְתַקִּיפִת

וכב בְּרִי דְרָבִיתָא יוֹסֵף בְּרִי דְרָבִיתָא וְתַקִּיפִת וְתַתְּחַמִּי
דְּדָא לְתַתְּקַף מְדַמִּי אָנָּא יוֹסֵף בְּרִי לְגוּפְנָא לְשֵׁנָא

ירושלמי
וכב ברי דרבית יוסף ברי דרבית ותקיפת ותוב הוה חמי לך למתקף מדמי לך אנא יוסף ברי לגפן שתולה על מבועין רש"י

יתרמי עדזיכ יפול חצלו וכוח יודכ על חלקו חמרים נחיס ושצח: (כב) בן פרת. בן חן, וכוח לשון תורה שבעל פה

[רצא] בן פרת יוסף, בן שפרה ורבה.
(אגדת בראשית פ"ג)

[רצב] בן פרת יוסף, מאי בן פורת. שורש פורה כמה דאת אמר וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצת לך רא). שכן הצדיקים משולים באילנות דכתיב צדיק כתמר יפרח רב). ואומר והיה כעץ שתול על מים רג). ואומר כימי העץ ימי עמי רד). (מדרש הגדול)

[רצג] בן פרת יוסף, וכי פורת הוליד את יוסף, אלא מהו בן פורת שעל ידי פרות נתגדל. (ב"ר פצ"ט)

[רפט] הנתן אמרי שפר, נפתלי אילה שלוחה על נפתלי נאמר שהיה איש שלום, ולו עשו אביו ואחיו שליח לבשר שלום, והוא בישר ליעקב ביוסף ואמר לו עוד יוסף חי, כשהיה יעקב רואה לנפתלי שהיה בא מרחוק היה אומר הנה נפתלי בא אדם טוב מבשר שלום שנאמר הנותן אמרי שפר. (מדרש)

[רצ] הנתן אמרי שפר, לפי שהיה מתברך בכל טובות הללו, היה נותן אמרי שפר להקב"ה. (שכ"ט)

רא) תהלים פ, טז. (רב) שם צב, יג. (רג) ירמיה יז, ח. (רד) ישעיה סה, כב.

היה נוטף מפיהם. ולכך נקרא שמו נפתלי נופת לי דבריו בתורה נופת שניתנה לארבעים יום מנין לי כד"א נופת תטופנה שפתותיך כלה וגו'. וראה בתרגום יוב"ע וירושלמי כאן. ולעיל אות רעט. ובשיטה חדשה ב"ר פצ"ז במנח"י. הנותן אמרי שפר, שהיה לשונם של שבט נפתלי בתורה מתוקים כדבש. ובמדרש אגדה הנותן אמרי שפר שיהיה לשונם מתוקה בתורה כדבש ונופת. [רפט] מובא בספר צרור המור בשם מדרש. ראה לעיל אות רעז—עח. ומענין זה במפרשים הראשונים בפ"י בכור שור הנותן אמרי שפר משם באות בשורות טובות לעולם שמי שבא מארץ נפתלי אמר כבר ראיתי ענבים מבושלים ותאנים ורימונים גמורים. כו' גם י"ל שהם הראשונים שמבשרים הנצחון במלחמה. ובפ"י הסור עה"ת אילה שלוחה מבשרת בשורות טובות ודומה לזה נפתלי שארצו מלאה כל טוב וממנו תבא בשורה טובה לישראל. ובספר פענח רזא נפתלי אילה שלוחה, כשהוא רץ בדרך אין מי מעכבו ולמה הנותן אמרי שפר שמקדים שלום לכל אדם. [רצ] מקור הדבר באונקלוס ומברכין עליהן. ובפ"י רבעה"ת דעת זקנים. הנותן אמרי שפר מוסב על נפתלי שנותן אמרי שפר לקונו על חלקו שנתן לו כאילה זו שמודה לקונה על שברחה מן המצודה. ובספר צרור המור נותן אמרי שפר ומשבה להקב"ה בברכת שהחיינו קודם לכל אחיו לפי שארצו מברכת פירותיה קודם לכל הארצות. ובס' תולדות יצחק לרי"ק מפרש עפ"ז מה שאמרו בברכות מד. דהמברך על פירות גנוסר (ראה לעיל אות רעד. שזה היה בחלקו של נפתלי) פוטר את הפת מפני שהם חשובין לו כפת וזה שכ' האונקלוס מברכין עליהן. [רצא] ראה בתרגומים וברש"י כאן. ובלק"ט ד"א עלי עין, שיהא שבטו פרה ורבה כמעין הנובע, שנאמר ויפלו חבלי מנשה עשרה (יהושע יז, ה). וכתוב וידבר בני יוסף את יהושע לאמר, מדוע נתת לי חבל אחד וגורל אחד ואני עם רב עד אשר כה ברכני ה' (שם שם יד). ויאמר לו יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה, אמר להם החביאו עצמיכם ביערים, כדי שלא ישלוט בכם עין הרע, אמרו לו אין עין הרע שולט בזרעו של יוסף, שנאמר בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. ראה לקמן אות רצט. [רצב] בתרגום רס"ג ויוסף הוא בן פורה כענף הפורה על פלג מים, אשר לו נטישות העולות על החומה. ועי' בפ"י הראב"ע כאן. וכ"ה בכת"י ילקוט מעין גנים בן פורת יוסף בן פורת כלומר בני יפרה וירבה שהוא עושה פרי כאילן עלי מים. וכ"ה במדרש החפץ. ובמדרש אגדה בן פורת יוסף שהיה זרעו פרה ורבה כענף של מים. ונראה דצ"ל כענף של מים. ואולי כוונתו כזבובים ויתושים עלי מים שפרים ורבים מאד. ובהר חדש וישב כט. בן פורת יוסף דהא לית בכל שייפי גופא דיעביד פירין אלא האי צדיק יסוד עולם כו'. [רצג] דורש פרת מלשון פרות. ובתנחומא מקץ ג. בן פורת יוסף אל תקרי בן פורת אלא בן הפרות יוסף.

גַּד וְאֶשֶׁר: ה' וַיְהִי כָּל-נֶפֶשׁ יִצְאֵי יֶרֶךְ-יַעֲקֹב שְׁבַעִים נֶפֶשׁ

גַּד וְאֶשֶׁר: ה' וַיְהוָה. כָּל נַפְשֹׁתָא. נַפְקֵי יֶרְכָא דִּיעֲקֹב שְׁבַעִין נַפְשֵׁן. וַיֹּסֶף דְּהָוָה

יונתן בן עוזיאל

אונקלוס

וְאֶשֶׁר: ה' וַיְהוָה סְכּוּם כָּל נַפְשֹׁתָא נַפְקֵי יֶרְכָא דִּיעֲקֹב שְׁבַעִין נַפְשֹׁתָא עִם יוֹסֵף

(ג) הוה

ר ש י

נשם יקרא: (ה) ויוסף היה במצרים. והלא הוא וזכיו היו נכלל שבעים, ומה נא ללמדנו? וכי לא היינו יודעים שהוא היה במצרים? ללא להודיעך דקתו של יוסף, הוא יוסף הרועה [שהיה

ת ו ר ה ש ב ע ל פ ה

אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה' צבאות. (שם)

[מ] יוֹסֵף, על שם שעתיד הקב"ה להוסיף ולגאול את ישראל מן מלכות הרשעה כשם שגאל אותם ממצרים דכתיב (מו) והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו וגו'. (שם)

[מא] וַיְהִי כָּל נֶפֶשׁ, כל הנפשות מיבעי ליה. אמר ר' חמא לפי שהצדיקים כולן נקראו נפש אחת מפני שדעתם אחת, לכך הן חשובין נפש אחת, אם חטא אחד מהן חטאו כולן, זכה אחד מהן זכו כולן. אבל אמות העולם קרויין נפשות שנאמר ויקח עשו את גשיו ואת בניו ואת כל נפשות ביתו (מו). (מורש הגדול)

[מב] יִצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב, חביבה מילה שקדמה לשבועת הקדש שנאמר שיש נא ידך תחת ירכי מח) ואח"כ אמר ואשבעך בה' אלהי

(לט) שמות כה, ח. מ. מ"א ת, יג. מא) שמות טו, ו. מב) בראשית טו, יד. מג) תהלים יט, יא. מד) שמות טז, לא. מה) מלאכי ג, יב. מו) ישעיה יא, יא. מז) בראשית לו, י. מח) בראשית כה, ב.

[לד] זבולן, על שם שהשכין הקב"ה שכינתו בקרבם שנאמר (ט) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ואין זבולן אלא בית המקדש שנאמר (מ) בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים. (שם)

[לה] בנימין, על שם מא) ימינך ה' נאדרי בכח. (שם)

[לו] דן, על שם מב) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. (שם)

[לז] נפתלי, על שם תורה ומצות שנתן להם הקב"ה שכתוב בהם (נג) ומתוקים מדבש ונפת צופים. (שם)

[לח] גד, על שם המן שהאכילם הקב"ה שהוא כורע גד (מד). (שם)

[לט] אשר, על שם שהיו מאשרין אותן כל שומע גאולתן וגדולתן דכתיב (מה) ואשרו

[לד] ראה תורה שלמה בראשית פ"ל סו. וראה בפ"י דברי הימים המיוחס לרס"ג דף ד. על דבר וא"ו של ויהודה כמנהג הכתובים. [לה] בתנ"י בנימין, נשבע ה' בימינו (ישעיה סב. ח). וראה תורה שלמה בראשית פל"ה אות עט. [לז] בתנחומות נפתלי נופת תסופנה שפתותיך כלה (שה"ש ד. יא) וראה תו"ש בראשית פ"ל אות כה. [לח] ראה תו"ש בראשית פ"ל אות לד. [מ] ראה תו"ש בראשית פ"ל אות פט. [מא] בויק"ר פ"ד-ו מובא בתורה שלמה בראשית פל"ו אות י. ופמ"ו אות קמו. נאמר תוכן מאמר זה בשם ר' יהושע בן קרחה. ומאמרו של ר' חמא שהוא בסגנון אחר נובע ממקור חז"ל שהיה לפני בעל מדרש הגדול. ובכת"י ילקוט אור האפלה ויהי כל נפש ולא נאמר נפשות ללמדך שכל ישראל חשובין נפש אחת, מכאן אתה למד שאם חטא אחד מהן כולם נענשין אבל אומות העולם נקראו נפשות הרבה. וכלשון זו מבואר גם בלקח טוב כאן: לפי שהצדיקים נקראו נפש אחת, שדעתך דעה אחת ובכת"י ילקוט נר השכלים כאן: אמרו ז"ל נכוה אבר אחד נכוה כל הגוף. שהן נפש אחת ואם זכה אחד מהן כולן זוכין בזכותו ומבואר כאן לפנינו סמך חדש להמאמר ישראל ערבים זה בזה. המבואר בספרא בחוקותי סוף פרק ד' על הפסוק וכשלו איש באחיו בעון אחיו מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה. ועי' סנה"כ. ושבועות לט. [מב] בראשית רבתי ל"י"א הדרשן נדפס מכת"י ירושלמי ת"ש. ובשכ"ס כאן: יוצאי ירך יעקב, כל"ו זרועי מילתו, ודומה לו שים נא ידך תחת ירכי וכ"כ האע"ז: יצא ירכי יעקב, ומוזק לקרוב אליו אבר המוליד כמו להסך את רגליו. וראה בתו"ש בראי פכ"ד אות לט. ובתרגום יוב"ע שם בגזרת מנולתני. ולעיל תו"ש בראי פמ"ו אות קמה. בבאור לענין דינא בכותב יוצאי ירך אם כולל גם הנקבות ומביא ראיה מקרא זה שדינה היתה בכלל. ובפירושו אם למקרא להרב אליהו בן אמוגז בפירושו לשמות כותב: יוצאי ירך יעקב רליצה זו נשארה בשנוי מועט אצל חז"ל באומרם ברא כרעא דאבוה, וראה פליאה זו נשגבה, שאומות אחרות שלמדו כל חכמתם מבני קדם לא הבינו ענין המליצה הזאת המושאלת ופירשו אותה על פי פשוטה,

טוֹר אָדָם פְּטָרָה וּבְרָקֶת הַטּוֹר
הָאֶחָד: יי וְהַטּוֹר הַשֵּׁנִי נֶפֶךְ
סִפִּיר וַיְהִלֵּם: יי וְהַטּוֹר הַשְּׁלִישִׁי
לְשֵׁם שְׁבוּ וְאַחֲלַמָּה: כ וְהַטּוֹר
הַרְבִּיעִי תְרִשִׁישׁ וְשֵׁהֶם וַיִּשְׁפָּה
מִשְׁבָּצִים וְהֵב יֵהוּ בְמַלְוֹאֹתָם:

אונקלוס

קְדָמָא סְמָקוּ יָרְקוּ וַיִּרְקוּ סִדְרָא חַד
יח וְסִדְרָא תְּנִינָא אֲזַמְרַגְדִּין (אֲזַמְרַגְדִּין)
שְׁבִזִין וְסִבְהֵלוּם: יט וְסִדְרָא תְּלִיתָא
קְנִפִּירִי טְרַקְיָא וְעִין עֲגָלָא: כ וְסִדְרָא
רְבִיעָא קְרוּם יְמָא וּבִרְלָא וּפְנִיתִירִי
מְרַמְצִין ** בְּדַבָּב יְהוֹן בְּאַשְׁלָמוֹתְהוֹן:
* אֲזַמְרַגְדִּין ** מְרַמְצִין.

יונתן בן עוזיאל

סְמוּקְתָא יִרְקָתָא יִבְרַקְתָא סִדְרָא חַד
וְעֲלִיּוֹן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַתָּה שְׁבִטָא
רְאוּבֵן שְׁמַעוֹן וְלוֹי: יח וְשֵׁם סִדְרָא
תְּנִינָא אֲזַמְרַגְדִּין וְסִבְהֵלוּ וְכַדְפִּירִי
וְעֲלִיּוֹן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַתָּה תְּלִיתָא
שְׁבִטָא יְהוֹנָה דָן וְנַפְתָּלִי: יט וְשֵׁם
סִדְרָא תְּלִיתָא קְנִפִּירִי וְעֲרִיקִין *
וְעִין עֲגָלָא וְעֲלִיּוֹן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ
שְׁמַתָּה תְּלִיתָא שְׁבִטָא גֹד וְאֶשֶׁר
וְיִשְׁשַׁכָּר: כ וְשֵׁם סִדְרָא רְבִיעָא
קְרוּם יְמָא וּבִרְלָאוֹת חֲלָא וּמְרַגְדִּין
שְׁמַתָּה תְּלִיתָא שְׁבִטָא וְיִבְלָן יוֹסֵף
וּבְנִימִין מְשַׁקִּיין בְּדַבָּב יְהוֹן בְּאַשְׁלָמוֹתְהוֹן:
* וְטְרַקִּין

ירושלמי יח: וסידרא תנינא ומפוליא ועין עיגלא כתב מפרש עליהון שם שבטין תלתא יהודה יששכר וזבולון. יט: וסידרא תליתא זווין ובירלין [ובירלין] וזמרגדין כתב מפרש עליהון שם שבטין תלתא דן נפתלי וגד. כ: וסידרא רביעא קרום ימא בדולחא ומרגליא כתב מפרש עליהון שם שבטין תלתא אשר יוסף ובנימין משקעין דהב יהוין באשלמותהון.

רש"י

ממלחות גומות המשצלות המתקנות לכן קורא אותן צלשון מלואים: (כ) משבצים זהב יהיו הטורים במלואתם. מוקפים משצלות זהב צעומק שיעור שיתמלא צעוצי האבן, זכו לשון צמלואתם, כשיעור מלוי עציין של הצנים יהיה

תורה שבעל פה

[סד] ומלאת בו מלאת אבן... [על שמת בני ישראל], כיצד היו נתונים, טור אדם פטדה וברקת וגו', על אדם היה כתוב אברהם יצחק ויעקב ראובן, על פטדה היה כתוב שמעון, על ברקת היה כתוב לוי, והטור

השני נפך ספיר ויהלם, על נפך היה כתוב יהודה, על ספיר היה כתוב יששכר, על יהלם היה כתוב זבולן, והטור השלישי לשם שבו ואחלמה, על לשם היה כתוב דן, על שבו היה כתוב נפתלי, על אחלמה היה כתוב גד.

כל אלה שבטי ישראל. וברמב"ם הל' כלי המקדש פ"ט ה"ז: ומפתח על האבנים שמות השבטים בתולדותם ונמצא כתוב על אדם ראובן ועל ישפה בנימין וכתוב למעלה מראובן אברהם יצחק ויעקב וכתוב למטה בנימין שבטי —ה כדי שיהיו כל האותיות מצויים שם. וראה כ"מ שם למה שינה הרמב"ם ולא כתב שבטי ישורון או כל אלה שבטי ישראל. ואולי היה גורס כן בגמ' וכ"ה במדרש הגדול כאן, הובא להלן. והרש"ש בשמור"ר כתב שדעת הרמב"ם היא כשיטת השמור"ר הנ"ל, שכן הסדר שם גם באבני האפוד, הובא במילואים לאות מה. וע"ע מנ"ח מצוה צט שהארין לבאר דעת הרמב"ם. ובכתי" חמאת החמדה הביא הסדר כנ"ל אלא שלבסוף הגירסא: על תרשיש בנימין ועל שהם יוסף אלה השבטים ועל ישפה חקוק ישראל ויש אומרים ישורון. וגי' זו צ"ב ואולי יש כאן ט"ס. וראה תו"ש בראשית פכ"ט אות קטז ופ"ל אות עג בבאור. ובפ"י הר"ע הרמב"ם העיר שכיון שבאבנים אדם היה כתוב אברהם יצחק ויעקב ועל ישפה שבטי יה א"כ היו גדולות משאר אבנים ובוה יש דוחק שהרי יפה יותר שתהינה שוות. או ע"י שהיתה כתיבת אברהם יצחק ויעקב באותיות דקות בכתב דק וכזה שבטי יה וכתיבת שמות השבטים באותיות גסות וזה הוא הקרוב יותר ע"כ. (ב) שיטה חדשה הובאה ברבינו בחיי כאן, שאברהם יצחק יעקב ושבטי ישורון היו מחולקים על כל האבנים וכסדר הזה היו כתובים: ראובן א' על אדם, שמעון ב' על פטדה, לוי רה"ם על ברקת, יהודה י' על נפך, יששכר צ' על ספיר, זבולן ה' על יהלום, דן קיע"ק על לשם, נפתלי ב' על שבו, גד שבטי על אחלמה, אשר יש"ר על תרשיש, יוסף ו"ן על שהם, בנימין על ישפה, הרי לך בכל אבן ואבן ששה אותיות להורות כי ששת ימי המעשה תלויים ב"ב שבטים והיו באבני חשן ע"ב אותיות כי י"ב פעמים

רש"י מנחות ה. ד"ה האיר. ובעקידה: שהאבנים היו קצתם יקרים וקצתם בזול לרמוז שיהיה לדיין שוה משפט של פרוטה כמאה מנה. וכ"כ הר"א בהרמב"ם: וכל מה שפירש ר' סעדיה ז"ל באבנים אלה השערה ואין אנחנו יודעים מהן (כלום) באמת, אלא שאנחנו יודעים שהם אבני חפץ כו' וכן פירושי אונקלוס ז"ל (באבנים אלה) אע"פ שהיה יותר קרוב בזמן לראות האבנים בעין, לא יובן לנו ממה שפירש אלא פטדה שהיא אלזמרד. ובע"ז כאן: אין לנו דרך בבירור לדעת אבני המלואים, כי הגאון תרגם כרצונו, כי אין לו קבלה שיסמוך עליה ע"כ. ובסי' שלטי הגבורים (לר"א הרופא) פמ"ז האריך הרבה בביאור כל אבני החשן על פי התרגומים ור"ב"ח וכתוב: מבית מדרשו של הגאון המופלא איש האי' נורא כמהו' משה פרויניצוי ז"ל קבלתי פתרון האבנים הטובות. כן הביא שם ביאורים שונים מהרבה ספרי חכמי או"ה. וראה במדרש תלפיות ערך אפוד שהביא הרבה מקורות בענין זה ובספר מקדמוניות היהודים לר"א אפשטיין עמ' 83 והלאה, זיהוי משוער של האבנים בצבעיהם ימצא הקורא בסי' פני עולם המקרא ח"א עמ' 167. וראה בא"ע ערך אבנים טובות. [סד] בסדר השמות יש כמה שיטות בחז"ל ובראשונים. (א) הסדר שלפנינו. וכ"ה בשמור"ר לח—י ובמדב"ר ב—ו (שם הוחלף גד לנפתלי ראה רש"י ובפ"י מהרז"ו שם) וכ"ה בתרגום ירושלמי כאן ותרגום שה"ש ה—יד. וראה יומא עג: והא לא כתיב בהו צד"י א"ר שמואל ב"ר יצחק אברהם יצחק ויעקב כתוב שם. והא לא כתיב טי"ת, אמר ר' אחא בר יעקב שבטי ישורון כתוב שם ויבירושלמי שם סוף פ"ז: והא לית ח"ת בשבטים ולא צד"י ולא קו"ף בשבטים, אברהם יצחק יעקב כתוב עליהם והא לית טי"ת בשבטים, כל אלה שבטי ישראל היה חקוק עליהם. וכן כלק"ס ומדרש אגדה הביאו הסדר כלפנינו וגורסים:

תורה שבעל פה

להיות עושין מפה וצבע לכל מפה ומפה, כל שבת ושבת נשיא שלו צבע מפה שלו דומה לצבע של אבנו. ראובן אבנו אודם, ומפה שלו צבוע אדום ומצוייר עליו דודאים.

(במדבר פ"ב—ז)

[סן] פטדה, שמעון פטדה, ומפה שלו צבוע ירוק ומצוייר עליו שכם. (שם שם)

הטור הרביעי תרשיש ושהם וישפה, על תרשיש היה כתוב אשר, על שהם היה כתוב יוסף, על ישפה היה כתוב בנימין שבטי ישרון. (שמות רבה לח—א)

[סה] אדם, באותות מ סימנים היו לכל נשיא ונשיא ומפה וצבע על כל מפה ומפה, כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן, מהן למדין המלכיות

(מ) במדבר ב, ב.

אשר ועל אחלמה יששכר ועל תרשיש זבולן ועל שהם יוסף ועל ישפה בנימין, אם יאמר אדם אין בהם קוף מה יעשה א"ר שמואל ב"ר יצחק אברהם יצחק ויעקב כתוב עם ראובן על אבן של ראובן ואם יאמר אדם אין בהן טית מה יעשו א"ר אחא שבטי י—ה כתוב שם על אבן של בנימין נמצאו עשרים ושתים אותיות שלמות כדי שתהיה בהן תשובה לכל שאלה, ע"כ. וזה כשיטת התרגום יונתן אלא שהוחלף יששכר לנפתלי ואולי הוא ט"ס. וראה אה"ח כאן בסדר הכתיבה באפור וחשן אינו מעכב ואין מוקדם ומאוחר בשמות. (ד) שיטה חדשה הובאה בתשובות גאונים הרכבי (אוצה"ג יומא סי' ע), שסדר השבטים היה לפי סדר הדגלים: יהודה יששכר זבולן, ראובן שמעון גד, אפרים מנשה בנימין, דן אשר ונפתלי. וגם לפי רוחות הדגלים. וכ"פ אברבנאל כאן וכ"מ מתיב"ע במדבר ב ג אלא ששם יש שינוי דן נפתלי ואשר. ובוהר ח"ב רל. כתב שהטורים היו מסודרים לפי סדרם של הדגלים לארבע רוחות העולם. ובסדר רס"ג עמ' רע"א: פקד טורי אבן כמספר דגלים שםם חקוק במ וימלאו חשן פז. וע"ע ערוגת הבשם ח"א 288. ובא"ת ערך אבני חשן.

ששה הם ע"ב והם כנגד ע"ב אותיות של השם הגדול וכו', ולהלן יבואר מ"ש לבאר ע"ד הדרש שייכות כל אבן לשבטו. וראה אברבנאל חזקוני ובעה"ט כאן. ג) בתרגום יונתן כאן הסדר הוא: ראובן שמעון לוי יהודה דן נפתלי גד אשר יששכר זבולן יוסף ובנימין. והוא כסדר תולדותם. וזה מתאים לדעת ת"ק בברייתא טוטה לוי. הובא לעיל אות מח עיי"ש. וכ"ג דעת רש"י כאן. ועי' בזכור לאברהם פסוק י. ובפי' התוס' בהד"ז: ואין זה נראה לר"ת שהרי לסדר לידתן לא יהיה לשם דן כי דן הוא בן חמישי ליעקב ובספר יהושע (יט מז) ויקראו שם העיר לשם על שם דן אביהם. וכן הקשה הרא"ם והוסיף מפירש"י שופטים יח כט, שבספר יהושע קורא לה לשם על שם שמצאו שם אבן טובה ששמה לשם והיא היתה על החשן לשבט דן ששמו כתיב על לשם, עיי"ש ובגו"א ומנח"ח שם. אמנם מקור פירש"י הוא התרגום יונתן שלפנינו, וצ"ל שמדרשות חלוקות הן. ובמדרש הגדול: ומפתח עליהם שמות השבטים שנאמר פתוחי הותם איש על שמו, היה כתוב על אודם ראובן ועל פטדה שמעון ועל ברקת לוי ועל נפך יהודה ועל ספיר דן ועל יהלם נפתלי ועל לשם גד ועל שבו

ח ר ש י ס ת ה ש ו נ ו ח

ב			א		
(אדם)	(פטדה)	(ברקת)	(אדם)	(פטדה)	(ברקת)
ראובן	שמעון	לוי	אברם	שמעון	לוי
(נפר)	(ספיר)	(יהלם)	יצחק	(ספיר)	(יהלם)
יהודה	דן	נפתלי	יעקב	יששכר	זבולן
(לשם)	(שבו)	אחלמה	ראובן	נפתלי	גד
דן	ק יעק	בד	א	ב	ג
(הרשיש)	(שהם)	(ישפה)	א	ב	ג
אשר	יוסף	בנימין	א	ב	ג
ישראל	ישראל	ישראל	א	ב	ג

א) ספוח רבה; תרגום ירושלמי ותרגום סה"ט ה, יד. ב) רבינו בחיי וחזקוני ובעה"ט. ג) תרגום יונתן כאן ולהלן לסי' י"ב. ד) במדבר רבה פ"ב—ז.

כדודאים שמצא ראובן שם דמות אדם ועל כן נכתב אדם והמכתב בחסרון וי"ו מורה על פעולתו, מפני זה היה ראובן מפותח על אבן אודם וכו' ועל דרך הקבלה תמצא פליאה וחכמה נזרחה ב"ב אבני חשן אלו ממה שנתן לכל אחד ואחד מן השבטים אבן אחת ידועה בגוץ ידוע, הכל לפי גוון מדותיהם למעשה ראובן הרמו למדת הדין אבנו אודם כו' ע"כ. [סן] ברב"ח: שמעון היה מפותח על אבן פטדה היא אבן ירוק בכרתי הים ככרתי וכן תרגום ירוק ונקרא פראשמי"א וכו' ומה שניתנה האבן הזאת לשמעון, על שם שהוריקו פניו של זמרי בן סלוא נשיא שבט שמעון, וכן כל מי שחטאו משבט שמעון בבנות מואב הוריקו פניהם, וכן דרשו ז"ל סימן לעבירה הדורקן וסגולת האבן הזאת שהיא מקררת את הגוף וכו', ע"כ.

[סה] בשמו"ר פל"ח—ט: על אודם היה כתוב אברהם יצחק ויעקב ראובן. ולעיל סד יש שיטה ששמות האבות היו מפורזין על כל האבנים. ובתשובת הגאונים הובא באוצה"ג יומא ע נראה ששמות האבות היו כתובים על האריג וכ"כ הרדב"ז פ"ט מהל' כלי המקדש. ראה בהשמטות כאן. ברב"ח כאן: ומה שנתן אבן אודם לראובן על שם שהאדמו פניו בחטא בלהה כשבלבל יציע אביו והודה ולא בוש (ובשלטי הגבורים הוסיף: והוא סימן שקבל ה' את תשובתו ומחק את עונו) והאבן הזאת נקראת רובין כו' ומפני זה נקרא מבהר האבן הזאת בלשונו אודם כי מראהו אדם כדם, וסגולתו שכל אשה שנושאתו אינה מפלת לעולם נפלים, ואמרו שהוא טוב לאשה המקשה לילד, ואם היו שוחקין אותם ומערבין באכילה ובשתיה מועיל הרבה להריון

תורה שבעל פה

[עא] לשם, דן לשם, וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצוייר עליו נחש ע"ש יהי דן נחש ע. (שם, שם) [עב] שבו, גד שבו, וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור אלא מעורב שחור ולבן ומצוייר עליו מחנה על שם גד גדוד יגודנו פ. (שם, שם) [עג] אחלמה, נפתלי אחלמה, וצבע מפה שלו דומה ליינ צלול שאין אדמותו עזה ומצוייר עליו אילה על שם נפתלי אילה שלוחה צ. (שם, שם) [עד] תרשיש, אשר תרשיש, וצבע מפה שלו דומה לאבן יקרה שמתקטטות בו הנשים ומצוייר עליו אילן זית על שם מאשר שמנה לחמו ק. (שם, שם)

פ) שם שם, יט. ז) שם שם, כא. ק) שם שם, כ.

[סז] ברקת, לוי ברקת, ומפה שלו צבוע שליש לבן ושלש שחור ושלש אדום, ומצוייר עליו אורים ותומים. (שם שם) [סח] נפך, יהודה נפך, וצבע מפה שלו דמותו כמין שמים ומצוייר עליו אריה. (שם שם) [סט] ספיר, יששכר ספיר, ומפה שלו צבוע שחור דומה לכחול ומצוייר עליו שמש וירח ע"ש ומבני יששכר יודעי בינה לעיתים נ. (שם שם) [ע] יהלום, זבולון יהלום, וצבע מפה שלו לבנה ומצוייר עליו ספינה על שם זבולון לחוף ימים ישכון ס. (שם, שם)

ג) דהיי"א יב, לב. ס) בראשית מט, יג. צ) שם שם, יז.

שבט דן את הקערה על פיה והפכו לשם לסמל בפסל מיכה וכתוב בספר יהושע בענין חלוק הארץ ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם כי היא עיר מארץ ישראל וכו', ע"כ. [עב] ברב"ח גורס: נפתלי על שבו והיא נקראת טורקיוז, והפרשים מתמידים לנושאה, וכן תרגומו טרקיא וסגולת האבן הזאת וזהיא מושכת האדם על הרכב מצלחת אותו בענין הרכיבה כל ימיו לכך נקראת שבו ועל שהיא מחברת אותו אל הרכב נתנה לנפתלי שהוא לשון חבור על שם נפתולי אלהים נפתלתי. בהדושי רש"י במדרש שם כתב: ברב"ח גורס נפתלי על שבו, וכ"ה בשמ"ר פל"ח—ט, וגד הגירסה שם שהוא על אחלמה, ובחידושי רש"י כתב והדבר נראה לעין שהגירסא העיקרית היא כמו בשמ"ר שהיה דן לשם, נפתלי שבו, גד אחלמה, אשר תרשיש כסדר שזולדו ויוסף ובנימין אחרונים כמו שזולדו רק מקדים יששכר וזבולון לכן כדי שיבוא לשם לזן שכפי התולדות יהודה דן נפתלי גד ואשר והי' לשם השביעי לגד על כן הקדימו ליששכר וזבולון קודם לזן שהם כתולדותיהם, אצל לאה כל ששה בניה כסדר שילדה ואח"כ בני בלהה שפחת רחל שילדה אחר לאה ואח"כ בני זלפה שילדה אחר בלהה ואח"כ בני רחל שילדה באחרונה כמפורש בתורה הרי יצא לנו סדר ישר מאד וכו', ע"כ. ראה לעיל אות עא. [עג] ברב"ח: גד על אחלמה (וכ"ה בשמ"ר פל"ח—ט, ראה לעיל אות עב) והוא הנקרא קרישטאל ולכן תרגומו עין עגלא והנקרא ליאמ"ן דומה לה אלא שיש בה אדמיות, ונתנה אחלמה לגד שכשם שאחלמה והוא קרישטאל מצוי הרבה אצל בני אדם והכל מכירים אותו, כך שבטו של גד היו מרובין והרוגיהם ניכרין הוא שכתוב וטרף זרוע אף קדקוד, וסגולת האבן הזאת שמחזקת את הלב שלא ירך בלכתו למלחמה, ולכך נקראת מלשון חוזק נכותי"ן שני' ותחלימיני והחיניי (ישעי' לח) וכתוב יחלמו בניהם ירבו בבר (איוב ט) וגוי', ע"כ. [עד] ברב"ח: אשר על תרשיש, והיא הנקרא קריאוליקא וגוון שלה דומה לגוון השמן, ויש שפירשו שהיא האבן שצבעה תכלת ותרגומו כרום ימא שהרי גוון הים כעין תכלת ומצינו ים ששמו תרשיש שני' וימצא אניה באה תרשיש (יונה א) וסגולת האבן הזאת לעכל המאכל וכ"ש למי ששוחק אותה ומערב במאכלו ונעשה בזה עב ושמן והוא שכתוב מאשר שמינה לחמו. ע"כ ובילקוט מאור האפלה תרגום תרשיש, כרום ימא, והוא עוף הנקרא טוסס ונצתו שחורה מבריקה ובכל נוצה נקודה משולשת נוטה אל הכחלות, וכך היה גוון האבן הנו, ועוף זה אינו נמצא אלא באי הים. ע"כ. ועי' רש"י מנחות ה: וחולין צא: ובאהבת יונתן על התיב"ע כאן מה שהאריך בביאור לשון התרגום. במגלה יב: והקרוב אליו כרשנא שתר אדמתא תרשיש (אסתר א, יד), א"ר לוי כל פסוק זה על שם קרבנות נאמר וכו' תרשיש, כלום שימשו לפניך בבגדי כהונה דכתוב בהו תרשיש ושהם וישפה, ע"כ. כעיי"ז באסתר ד—ב: אמרו מה"ש

[סז] ברב"ח: לוי היה מפותח על ברקת והוא הקרבונקל"א, נקרא ברקת על שם שנוצצת כברק ומאיר כנר וכן תרגום ברקו, והוא אבן שתלה נח בתיבה ממה שכתוב צהר תעשה לתיבה, והנביא קראה אקדה, שני' ושעריך לאבני אקדה, על שם שקודח כגחלת והוא מלשון קודחי אש, ונתנה ללוי מפני שבט לוי היו מאירין בתורה, כענין שני' יורו משפטיו לעקב ותורתך לישראל, וכן משה שהיה משבט לוי כשנולד נתמלא כל הבית אורה, ונאמר בו כי קרן עור פניו, וכתוב חכמת אדם תאיר פניו, וסגולת האבן הזאת שהיא מחכימת פתי ומאירת העינים וכו', ע"כ. [סח] ברב"ח: יהודה היה מפותח על גופך והוא מראקד"י ובלשון ערבי זמור"א והתרגום כולל ב' לשונות הללו וע"כ אמר אזמרגדין מורכב מלשון זמור"י ומלשון מראקד"י והאבן ירוק ככרתי והוא ממין פראשמי"א כמו שזכרתי (אצל שמעון) ונתנה ליהודה על שם שהוריקו פניו במעשה תמר ונתגבר על יצרו והודה ולא בוש, והוריקו פניו ג"כ על שחשדו אביו על יוסף הוא שאמר חיה רעה אכלתהו, וכשבא לברך את בניו אמר לו מטרף בני עליה, אז נעשו פניו זכים ומבוהקים כגופך הזה שזויה מבהיק, וכן כתוב ביהודה ירך בעורף אויביו, וסגולת האבן הזאת שכל מי שנושא אויביו הופכין לו עורף ולכן נקרא גופך, וכן מצינו תגבורת מלחמות ונצחון בכל שבט יהודה בודד כתיב ודוד ברבבותיו, ובמשיח כתיב וברוח שפתיו ימית רשע וכו', ע"כ. [סט] ברב"ח: יששכר על ספיר, והוא הנקרא שפיל"י והוא מראה תכלת ונתנה ליששכר לפי שהיו גדולים בחכמת התורה שני' ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגוי' ולוחות התורה של ספרנינון היו, וכן מצינו במתן תורה ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, וידוע כי נפש בעלי התורה צרורה בצרור החיים תחת כסא הכבוד שכתוב כאבן ספיר כמראה דמות כסא, וצבע של תכלת אינו צבע של גאווה כצבע של אדמיות או צבע ירקות שקורין גרי"ן ששניהם צבעים של גאווה, אבל התכלת צבע של ענוה ושפלות, נאה לבחורים ונאה לזקנים, וזהו שכ' מרים וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, וסגולת אבן זה שהוא טוב לאור העינים ולכן מעבירים אותו על העינים, וכן התורה מאירת עינים ואמרו האבן הזאת יועיל לכל כאב ונפחה באיזה מקום שתהיה בגוף וכן התורה מרפא לכל הגוף וכן אמרו ז"ל חש בראשו יעסוק בתורה וכו', ע"כ. [ע] ברב"ח: זבולון על יהלום והוא הנקרא פירל"ה והיא לבנה כלה על שם שהכסף לבן והוא סימן לעשרו של זבולון שני' וזבולון לחוף ימים ישכון, לכך נתנה לזבולון והיא מצלחת בפרקמטיה וסגולת האבן שמביא שינה על האדם שכן אמר הכתוב הפעם יזבלני אישי כו', ע"כ. [עא] בהגות רש"י בשמ"ר פל"ח—ט: הוא כמש"כ רש"י בשופטים (יה, כז) (וכ"ה בשמ"ר שם) ודלא כדמשמע מדבריו בפיה"ת בסדר זה דן היה כתוב על ספיר ועי' ברא"ם. ברב"ח: דן על לשם, והוא הנקרא אשטפס"ס ונמצא בו פרצוף אדם מהופך על שם שהפכו

אונקלוס

יונתן בן עוזיאל

כה טיקס משרית דן. צפונא לחיליהון. ורפא לבני דן. אחיעזר בר עמישדי: כו וחיליה ומנגניהון. שתין ותריז אלפין ושבע מאה: כז ודישרן סמיכין עלוהי שבטא דאשר. ורפא לבני אשר. פגעיאל בר עכרן: כח וחיליה ומנגניהון. ארבעין וחד אלפין וחמש מאה: כט ושבטא דנפתלי. ורפא לבני נפתלי. אחירע בר עינן: ל וחיליה ומנגניהון. חמשין

(ה) ודישרון

ממני על חילנות שבטא דבני דן אחיעזר בר עמישדי: כו וחיליה וסכומהון דשבטיה שתין ותריז אלפין ושבע מאה: כז ודישרן סמיכין ליה שבטא דאשר ורפא דהנה ממני על חילנות שבטא דבני אשר פגעיאל בר עכרן: כח וחיליה וסכומהון דשבטיה ארבעין וחד אלפין וחמש מאה: כט ושבטא דנפתלי ורפא דהנה ממני על חילנות שבטא דבני נפתלי אחירע בר עינן: ל וחיליה וסכומהון דשבטיה חמשין ותלת אלפין וארבע מאה:

תורה שבעל פה

זהב וע"ז חשך הוא שנאמר (ישעיה כט, טו) והיה במחשך מעשיהם, וחזר ירבעם על כל ישראל ולא קבלו ממנו אלא שבט דן שנאמר (מ"א יב, כח-כט) ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וגו' ואת האחד נתן בדן ולכך צוה הקב"ה שיחנה דן בצפון, וה"ד דגל מחנה דן צפונה, ועליו שבט אשר מאיר על החשך שנאמר (דברים לג, כד) ולאשר אמר ברוך וגו' וטובל בשמן רגלו וכה"א והחונים עליו מטה אשר, ועליו נפתלי שהוא מלא ברכה כדי לפרנס, כמה דכתיב (שם כג) נפתלי שבע רצון וגו', וכה"א ומטה נפתלי וגו' כל הפקודים למחנה דן וגו' לאחרונה יסעו לדגליהם, שכל מי שעובד ע"ז הולך לאחור ולא לפנים.

(במד"ה פ"ב-י)

כה דגל מחנה דן צפנה לצבאתם ונשיא לבני דן אחיעזר בן-עמישדי: כו וצבאו ופקדיהם שנים וששים אלף ושבע מאות: כז והחנים עליו מטה אשר ונשיא לבני אשר פגעיאל בן-עכרן: כח וצבאו ופקדיהם אחד וארבעים אלף וחמש מאות: כט ומטה נפתלי ונשיא לבני נפתלי אחירע בן-עינן: ל וצבאו ופקדיהם שלשה וחמשים אלף

כבר נאמר ועליו מטה מנשה (הוי אומר אותו על בסמוך).

(מנחות צו.)

[מז] דגל מחנה דן צפנה, ודגל דן היה שרוי בצפון שנא' דגל מחנה דן צפונה לצבאותם, כדי שיהא כנגד מחנה ראובן שבדרום וסמוכין לו אשר ונפתלי והן כנגד בני מררי שנא' (במדבר ג, לה) משפחת מררי על ירך המשכן יחנו צפונה.

(מדרש הגדול)

[מז] דגל מחנה דן צפנה ... והחנים עליו מטה אשר ... ומטה נפתלי ... לאחרונה יסעו לדגליהם, צפון משם החשך יוצא לעולם, וכנגדן שבט דן למה שהוא החשיך העולם בע"ז שעשה ירבעם שני עגלי

וְאַרְבַּע מֵאוֹת: לֹא כָּל־הַפְּקוּדִים
לְמַחְנֵה דָן מֵאֵת אֶלְף וְשִׁבְעָה
וְחֲמִשִּׁים אֶלְף וְשֵׁשׁ מֵאוֹת
לְאַחֲרָנָה יִסְעוּ לְדַגְלֵיהֶם: פ
לֹב אֱלֹהֵי פְקוּדֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל לְבֵית
אֲבֹתָם כָּל־פְּקוּדֵי הַמַּחֲנֵת
לְצַבָּאתָם שֵׁשׁ־מֵאוֹת אֶלְף
וְשִׁלְשֵׁת אֲלָפִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת

אונקלוס

וּתְלָתָא אֲלָפִין וְאַרְבַּע מֵאָה: לֹא
כָּל מִנְיַנָּא לְמִשְׁרֵית דָּן. מֵאָה
וְחֲמִשִּׁין וְשִׁבְעָא אֲלָפִין וְשִׁית
מֵאָה. בְּבִתְרִיתָא נְטָלִין:
לְטַקְסִיהוּן: לֹב אֲלִין. מִנְיַנִּי בְנֵי
יִשְׂרָאֵל לְבֵית אֲבֹהֵיהוּן. כָּל
מִנְיַנִּי מִשְׁרִיתָא לְחִילֵיהוּן. שִׁית
מֵאֵת וּתְלָתָא אֲלָפִין. וְחֲמִשׁ
(1) לְבִתְרִיתָא
(2) יִטְלוּן

יונתן בן עוזיאל

לֹא כָּל סְכוּם מִנְיַנָּא
לְמִשְׁרֵית דָּן מֵאָה וְחֲמִשִּׁין
וְשִׁבְעָא אֲלָפִין וְשִׁית מֵאָה
בְּבִתְרִיתָא נְטָלִין לְטַקְסִיהוּן
לֹב אֲלִין סְכוּם מִנְיַנִּי בְנֵי
יִשְׂרָאֵל לְבֵית אֲבֹהֵיהוּן כָּל
מִנְיַנִּי מִשְׁרִיתָא לְחִילֵיהוּן
שִׁית מֵאָה וּתְלָתָא אֲלָפִין
וְחֲמִשׁ מֵאָה וְחֲמִשִּׁין:

תורה שבעל פה

[מח] לאחרונה יסעו לדגליהם, כל
הנחשלים אחריו (דברים כה, יח), רבי
יהודה ורבי נחמיה, אחד מהם אומר כל מי
שהיה הענן מניחו ומשילו (לשון השלכה כמו
ישל זיתך ר"ל שהיה הענן פולט אותו לחוץ
מפני עבירות שבידו), וחבטו, שבטו של דן
שהיו עובדים ע"ז, שכתב בהם לאחרונה יסעו
לדגליהם.

(פסיקתא רבתי פ"ב-יג)

(ה, ב). דל זה שבט דן שלא היה ירוד בכל
השבטים משבט דן שהיה מן הלחינות [מן
השפחות. תנחומא תשא, יג] וכתוב לאחרונה
יסעו לדגליהם, ואעפ"כ הושה הקב"ה דן
ליהודה במלאכת המשכן שנאמר (שמות לא, ב)
ראה קראתי בשם בצלאל ואני הנה נתתי את
אליאב וגו' (שם ו), ובמלאכת בית המקדש
שלמה היה מיהודה וחירם מן דן וכן במשיח אביו
מיהודה ואמו מן דן.

(בראשית רבתי עמ' 244)

[מט] לאחרונה יסעו לדגליהם, אין זכרון
לראשונים (קהלת א, יא), א"ר אחא אין
זכרון לראשונים זה דור המבול, וגם לאחרונים
(שם) אלו הסדומיים, ועל מי נאמר עם שיהיו
לאחרונה (שם) אלו ישראל שנאמר לאחרונה
יסעו לדגליהם.

(קה"ר פ"א-ל)

[נא] אלה פקודי בני ישראל לבית
אבתם, בעשרה מקומות נמנו ישראל,
אחד בירידתן למצרים (דברים י, כב) בשבעים
נפש ירדו אבותיך וגו', ואחד בעלייתן (שמות
יב, לז) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה וגו',
ואחד אחר מעשה העגל (שמות ל, יב) כי תשא
את ראש בני ישראל וגו', ושנים בחומש
הפקודים אחד בדגלים ואחד בחילוק הארץ,
ושנים בימי שאול וכו' ואחד בימי דוד וכו'
ואחד בימי עזרא וכו' ואחד לעתיד לבא (ירמיה
לג, יג) עוד תעברנה הצאן על ידי מונה.

(במד"ר פ"ב-יא)

[נ] לאחרונה יסעו לדגליהם, ולא נכר שוע
לפני דל כי מעשה ידיו כולם (איוב לד, יט)
מלמד שקטן וגדול שוים לפניו, א"ר חנינא שוע
זה יהודה שנאמר כי יהודה גבר באחיו (דה"א

פל"א אות יד. [נא] תנחומא תשא ט, פס"ר
פ"י, פסדר"כ פ"ב, וראה תו"ש תשא פ"ל אות נב.

[מז] ילקו"ש ח"ב רמז תתקצד. [מט] ילקו"ש
ח"ב רמז תתקסב. [נ] ראה תו"ש כי תשא

עם מלמד שעתיד משה ליכנס בראש כל חבורה וחבורה. בראש חבורה של בעלי מקרא. בראש חבורה של בעלי תלמוד. וליטול עם כל אחד ואחד שכן. וכה"א ^אלכן אחלק לו ברבים וגו'. צדקת ה' עשה וגו' [וכו'] מה צדקה עשה בישראל. והלא כל מ' שנה שהיו ישראל במדבר. באר עולה להם. מן יורד להם. שליו מצוי להם. ועני כבוד מקיפות אותן. אלא שאמר **בחד** ^אכי יהיה כך אביזן. ד"א צדקת ה' עשה ומשפטיו מלמד שהצדקה קשור בדין תחת כסא כבוד שנאמר ^בכה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה. ^גתניא אמר ר' יהודה אילמלא מקרא כתוב א"א לאומרו היכן מת משה בחלקו של ראובן שנאמר ועל משה מערכות מואב אל הר נבו ונבו בחלקו של ראובן קיימא דכתיב ^דובני ראובן בנו את נבו ואת בעל צפון. והיכן משה קבור בחלקו של גד שנאמר וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון. ומחלקו של ראובן עד חלקו של גד כמה הוו ארבעה מילין אותן ד' מילין מי מולוכו. מלמד שהיה משה מוטל בכנפי השכינה ומלאכי השרת אומרים צדקת ה' עשה וגו'. והקדוש ברוך הוא (מאי) אומר ^המי יקום לי עם מרעים מי יתצב לי עם פועלי און. ושמואל אמר ^ומי כהחכם ומי יודע פשר. רבי יוחנן אמר ^זוההכמה מאין תמצא. ורב נחמן אמר וימת משה עבד ה'. סמליון אומר וימת משה ספרא רבה דישאל. תניא רבי אליעזר הגדול אומר י"ב מיל על י"ב מיל כנגד מהנה ישראל בת קול משמע ואומר וימת משה ספרא רבה דישאל. ויש אומרים לא מת. כתיב הכא וימת שם משה וכתוב התם ^חויהי שם עם ה'. מה להלן משמש ועומד אף הכא עומד ומשמש:

פ' ולדן אמר למה נאמר. לפי שנאמר ^אומקצה אחיו וזה אחד מהן. דן גור אריה מלמד שסמוך לספר וכל מי שסמוך לספר נמשל כאריות. יזק מן הבשן מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות. כך שבטו של דן נוטל לו חלק בשני מקומות. וכן הוא אומר ^בויצא גבול בני דן מהם ועלו בני דן וילחמו וגו'.

ולנפתלי אמר. למה נאמר. לפי שנאמר ומקצה אחיו וזה אחד מהן. נפתלי שבע רצון מלמד שהיה נפתלי שמח בחלקו בימים ובדגים **בט** ובפרגיות. ומלא ברכת ה' זו בקעת גינוסר. רבי אומר זו בית (דין) [מדרשו] של טבריא. ועליו הוא אומר ^אוצאון יראיו יעשה. ים זו ימה של סבכי וימה של טבריא. ודרום ירשה מלמד שנתנו לו מלא חבל חלקו בדרום. ^באמר ר' יוחנן כל המבדק על כוס מלא נתנין לו נחלה בלא מצרים שנאמר ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה. ורבי יוסי בר חנינא אמר אף זוכה ונחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא. במתניתא תנא עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה וכו'. אמר ר"י אנו אין לנו אלא ארבעה דברים שמיפה חי ומלא. תנא דרחה מבפנים ושמיפה מבחוץ:

יד ולאשר אמר. למה נאמר. לפי שנאמר ומקצה אחיו וזה אחד מהן. ברוך מבנים אשר אין לך בכל השבטים שנתבדק בכנים כאשר. יהי רצוי אחיו שהיה מתרצה לאחיו בשמן ^אציה אנפיקון ^בציה אנפיקון והן מרצין לו כתבואה. דבר אחר יהי רצוי אחיו כשעשה ראובן אותו מעשה הלך אשר וסיפר לאחיו ונזפו בו ואמרו לו כך אחינו אתה מדבר באחינו הגדול. וכשתודה ראובן על מעשיו נתרצו לו אחיו. לכך נאמר יהי רצוי אחיו. דבר אחר יהי רצוי אחיו כשהיו ישראל מתייחסים ל זה אומר שלי היא ליה וזה אומר שלי היא ליה. אם מראובן הכתוב מייחס שלי היא ליה ואם ממנו הכתוב מייחס שלי היא ליה. ריצה את אחיו באותה שעה. לכך נאמר יהי רצוי אחיו. דבר אחר יהי רצוי אחיו. אין לך בכל הארצות **לא** שמשמט שביעית כארצו של אשר:

אומרים הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן נלך ונראה פרגמטיא של יהודים מה טיבה ועולין לירושלים ורואין את ישראל שעובדין לאל אחד ואוכלים מאכל אחד לפי שעובדי אלילים לא אלוהו של זה כאלוהו של זה ולא מאכלו של זה כמאכלו של זה והם אומרים אין יפה להדבק אלא באומה זו. מנין אתה אומר שאין זיון משם עד שמתגיידין ובאים ומקריבים זבחים ועולות. תלמוד לומר שם יזבחו וזבחי צדק. כי שפע ימים יינקו שנים נוטלין [ונותנין] בשפע ים ומלכות. ים נוטל בשפע ונותן בשפע. מלכות נוטלת בשפע ונותנת בשפע. דבר אחר כי שפע ימים יינקו זו ימה של יפו שגנו לצדיקים לעתיד לבוא. מנין אתה אומר שכל ספינות שאבדו בים הגדול וצרותו של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שהים הגדול מקיאן לימה של יפו שגנו לצדיקים לעולם הבא. תלמוד לומר כי שפע ימים יינקו. אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום. אמרתי לו פרנסתך כמה היא. אמר לי מחלואן. אמרתי לו ומי מצוי. אמר לי השמים מקום בים שמוטל בין הרים **בז** וסממיות מכישות אותו ומת ונמוק במקומו. אמרתי השמים ניכר הוא שגנו לצדיקים לעתיד לבוא. שפניו זה חלואן. ממזני זה מריתא. חול זה זכויות. לפי ששבטו של זבולון היה מתרעם לפני המקום ואמר לפניו רבש"ע לאחי נתת ארצות ולי נתת ימים. לאחי נתת שדות וכרמים ולי נתת חלואן. אמר לו סוף שאני מצריכן לידך על ידי זה. אמר לפניו רבש"ע מי מודיעני זה. אמר ליה זה סימן שכל שגונבו לא יהא בפרגמטיא שלו כלום:

ולגד אמר למה נאמר. לפי שנאמר ^אומקצה אחיו לקח חמשה וזה אחד מהם. ברוך מרחיב גד מלמד שתחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרחה. כלביא שכן מלמד שהיה סמוך לספר [לפיכך] נמשל כאריות. ^בוטרף זרוע על שעבר. אף קדקד לעתיד לבוא. מהו מרחיב גד שנקבר משה בתחומו של גד. כלביא שכן זה משה שהיה זריו כארי. ובלעם רואה אותו וצווח שאינו יוצא מן העולם עד שהוא צובע בדמו. אמר לו [בלק] מזה אתה מתירא בשנה הזאת הוא מת שנאמר לו עד לכן לא תביאו את הקהל הזה. אמר לו אפילו הוא מת היום לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישנה דמו ודמו של בלק:

תתקסב וירא ראשית לו זה קבורתו שנברא בתחילת ברייתו של עולם. כי שם חלקת מחוקק זה משה שהיה סופר. ויתא ראשי עם כל חבורה וחבורה נוטל שבר עמהם. וכן הוא אומר ^אעלכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל. וכל כך למה שיתחת אשר הערה למות נפשו. שנאמר ^בואם אין מחני נא. ^גוירא ראשית לו הוא בא בראש תחלה והוא יבוא בראש לעולם הבא. כי שם חלקת מחוקק ספון זו קבורתו של משה שנתנה בחלקו של גד והוא לא מת אלא בחלקו של ראובן שנאמר עלה אל הר העברים הזה הר נבו. ומה תלמוד לומר כי שם חלקת מחוקק ספון מלמד שהיה משה מוטל מת בכנפי שכינה ארבעת מילין מחלקו של ראובן לחלקו של גד ומלאכי השרת מספידין עליו ואומרים ^איבא שלום ינוח על משכבו. זה אחד מן הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות. ואלו הן. קשת. ומן. באר. וכתב. ומכתב. ולוחות. ופי האתון. ופי הארץ. וקברו של משה. ומערה שעמד בה משה ואליהו. ומקלו של אהרן שקדיו ופרחויו. ויש אומרים אף בגדים של אדם הראשון. ויש אומרים אף הכתנות והמזוקין. רבי יאשיה אומר משום אביו אף האיל והשמיר. רבי נחמיה אומר אף האור והפרדה. רבי יהודה אומר אף הצבת. וכן הוא אומר צבתא בצבתא מתעביד צבתא קדימיתא כמה הות מתעבדא הא לאיי ביריא הוות. אמר ליה יכול לעשות ברפוס ולהתיכה בתוכו היו לא ביריא הוות. ויתא ראשי

ללים אלך לי
ר שארצו של
אומר מעמיד
ז כלום:

ל משה בכנה
למצרים והוא
אחיו ועשאוהו
זרחה שנאמר
בולמוס ורצו
תחיה בעליה
רצתה ליהנות
כתיב בפרשת
'ב' ^אהיראה
שיקדמנו פסק
שור בחלום
בהלכה. נשי
עולה לגלות

והדר ליה
ל לעמוד
ם קרניו
ים של רב
כבש יהוה
ת שהיו ספר
יהושע והוא
זד היו מלכ
בר כולם
מלך ושל
כלום. קי
רים לפי
מר ארזי
תחה של
ם מלכי
מלמך
: אלפי
לומר
ך נאמר

מ"מ"ק ובמ"ק עב טס מזו: עג ילמדנו: עד נמדדל: כ: עה יעשה ג: עז טס: עז טמות לז: עח ספרי: עט יעשה מז: פ טס ג: פא דברים טו: פב יעשה טו: פג טוטה יג: פד נמדדל לז: פה תהליס לד: פז קהלת ח: פז איזו מח: פח טמות לד: פט ספרי: צ גנאלטית מז: צא יחטע יט: צב תהליס קמא: צג גרמות נא: צד ספרי: צה אנפיקון טמן שמשיל השער: צו בקיפלאות פירות חטוים וטעמם טוב מלשון קפילא:

וית רענן בז' וסממיות. מלשון שממית בידים התפש (משלי ל): ומת. החלואן מת שם: **בחד** שנאמר כי יהיה כך אביזן וגו'. א"כ הוזהרים על הצדקה וה"ל כאלו עשה בעצמו: **בט** ובפרגיות. מין יונים: **ל** זה אומר שלי הוא וכו'. עין בס' ראב"ן סי' קי"ז (וע' בהגהות הגר"א ז"ל): **לא** שמשמט שביעית. שהיו גדלים שם רק אילנות כדלעיל וא"כ לא היו צריכן לחרוש ולזרוע:

ד אַמְתִּי בְלָהָה בָּא אֱלֹהֶיךָ וְתִלְדַּד עַל-בְּרַפִּי וְאֶבְנֶנָּה גַם-אֲנֹכִי מִמֶּנָּה: וְתִתֶּן-לִי
ה אֶת-בְּלָהָה שְׂפָחָתָהּ לְאִשָּׁה וַיָּבֵא אֱלֹהֶיךָ יַעֲקֹב: וַתֵּהָרַ בְּלָהָה וַתֵּלְדַד לְיַעֲקֹב
וּבֶן: וַתֹּאמֶר רַחֵל דָּנְנִי אֱלֹהִים וְגַם שָׁמַע בְּקֹלִי וַיִּתֶּן-לִי בֶן עַל-כֵּן קָרָאתָ
ח שְׁמוֹ דָּן: וַתֵּהָרַ עֹוד וַתֵּלְדַד בְּלָהָה שְׂפָחָתָהּ רַחֵל בֶּן שְׁנֵי לְיַעֲקֹב: וַתֹּאמֶר רַחֵל

אַמְתִּי בְלָהָה עוֹל לְנִתָּה.
תֵּלִיד נָאָא אַרְבִּי וְאֶתְבְּנִי
אֶף אָנָא מִנָּה: ד. וַיֵּהָרַב
לִיָּה, יָת בְּלָהָה אַמְתָּה
לְאִתָּה, וְעַל לְנִתָּה יַעֲקֹב:
ה. וַעֲדִיאַת בְּלָהָה, וַיִּלְיֵדַת
לְיַעֲקֹב בְּר: ו. וַאֲמַרַת
וַיֵּהָרַב דָּנִי, וַאֲפַ קָבִיל צְלוֹתִי, וַיֵּהָב לִי בְר, עַל כֵּן, קָרַת שְׁמִיָּה דָּן: ז. וַעֲדִיאַת
עוֹד, וַיִּלְיֵדַת, בְּלָהָה אַמְתָּה דְרַחֵל, בְּר תַנְנָן לְיַעֲקֹב: ח. וַאֲמַרַת רַחֵל.

רס"ג (ח) נפתולי אלהים נפתלתי, חנינה מלפני ה' חוננתי כאחותי והצלחתי בכך.

רשב"ם (ח) נפתולי אלהים נפתלתי, חיבור הק' נתחברתי. נו"ן ראשונה בשביל נו"ן שנייה⁹. וכן נכסוף נכספת (להלן לא ל) נשאל נשאל דוד (ש"א כ כח).
9 ר"ל שתיבת נפתולי יש לה נו"ן בראשה בשביל הנו"ן בראש תיבת נפתלתי.

רמב"ן בראותה שלא תוכל להסמך על תפלת יעקב, שבה התפלל על עצמה, אל שומע צעקה⁹⁴, וזהו וישמע אליה אלהים (להלן פסוק כב). ואולי נתקן על דעת רבותינו⁹⁵ כי יעקב אי אפשר שלא נתפלל על אשתו האהובה כי עקרה היא, אלא שלא נתקבלה תפלתו, ובאה עתה רחל להתעולל עליו לאמר שיתן לה בנים על כל פנים כתפלתו כי לא נופל הוא מאביו שעשה כן, ויחר אפו ואמר לה כי הדבר ביד אלהים ולא בידו, ואביו נשמעה תפלתו שהוא צדיק, ועתיד להיות לו זרע, אבל היא נמנע ממנה פרי בטן. ונכון הוא.

(ה) ותלד ליעקב בן, הזכיר בכל השפחות ליעקב להגיד כי הוא חפץ ומודה בהם⁹⁶, ואיננו נקרא לו בן האמה רק בן ליעקב כבני הגבירות המתיחסים אליו. ואמר בלאה בן חמישי וכן שני ליעקב⁹⁷, בעבור רבוי הבנים לומר כי ככולן יחפרן ואת כולם יקרב, ולא הזכיר בראשונים כן⁹⁸.

94 אל ה' השומע צעקה. 95 שיעקב אמר ממך מנע לא ממני. 96 נמצא גם כן בדר"ק. ורבינו מוסיף: ואמר בלאה בן חמישי וכו'. 97 להלן פסוקים יז, יט. 98 יען שעוד לא היו רבים ובודאי יקרבם.

חזקוני (ד) את בלהה שפחתה לאשה, וכן בזלפה ותתן אותה ליעקב לאשה (להלן ל ט) וכתוב: והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו (להלן לז ב). מלמד שאף הם היו נשוי בכתובה וקידושין, ולא היו השבטים בני פלגשים, ולא נמצא בהם לשון פילגש רק כשמזכירן עם רחל ולא הגבירות⁶², ובבלהה⁶³ לאחר שבלבל ראובן יצועי אביו שנתחללה, וכבר נולדו גד ואשר.
(ו) דנני, שנתעקרת⁶⁴, וגם שמע בקולי, שזכיתי לבנים⁶⁴.

(ח) נפתלתי עם אחותי, אמרה: בתחלה דנני אלהים וחברני עם אחותי, שכשם⁶⁵ שבצלאל הבא מאחותי נבחר להיות עושה
62 להלן לא, לג: ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות... ויבא באהל רחל. 63 שם לה כב: וישכב את בלהה פלגש אביו. 64 ב"ר עא"א. 65 רבותינו בעלי התוס'.

ספורנו (ו) דנני אלהים, צדיק הוא בדינו שלא נתן לי הריון, וגם שמע בקולי, ואף על פי כן קיבל תפלתי⁴¹, ויתן לי בן, "חוטרא לידא ומרא לקבורה"⁴², כיון שנוולד על ברכי. והנה הסכימו הגבירות
41 ה' חזקוני. 42 פתגם בגמ' (כתובות סד א): בן, שהוא משעת ליד ומעדד ואת לקבורה. שידאג לי בחיי ובמותי.

רש"י (ו) דנני אלהים, דנני⁷³ [וחייבני דנני]⁷⁵ וזכני.
(ח) נפתולי אלהים, מנחם בן סרוק פירשו במחברת צמיד פתיל (במדבר יט טו), חבורים מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון: עקש ופתלתול (דברים לב ה), נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי. גם יכלתי, הסכים על ידי. ואנקלוס תרגם לשון תפלה, כמו נפתולי אלהים נפתלתי⁷⁶, בקשות החביבות לפניו, נתקבלתי ונערתתי כאחותי, נפתלתי, נתקבלה תפלתי. ומדרשי אגדה יש [רבים]⁷⁵ בלשון נוטריקון.
[75] בד"ר ליחא. 76 י"ג: נפולי אלהים נפללתי (ובספר הזכרון: נתפללתי).

ראב"ע (ו) דנני, דגושה הנו"ן לחסרון הנו"ן הנוסף.
(ח) נפתולי, שם מבנין נפעל⁴³, וטעמו באדם שיאבק עם אחר ויפתל⁴⁴ לנצח אותו כדי להפילו, וכן תתפל (ש"ב כב כז). וטעם זכר אלהים כי לכבוד השם נתתי שפחתי, או השם עזרני בהאבקי⁴⁵.

43 שם עצם שהתפתח מן פתל בבנין נפעל, לזיווג הפועל נפתלתי. וכן השם נפתלי. 44 יסתובב ויתעקש. פתלתל (דברים לב, ה) מפרש ראב"ע: מתחזק ומתנצח כעקשותו. וכן נפתולי אלהים. 45 ע"י רד"ק.

רד"ק (ד) ותתן לו... לאשה, יחדה לו למשכבו.
(ה) ותהר, זכר בארבעת בני השפחות ליעקב להודיע כי הם נחשבים ליעקב כבני הנשים וכן היו בכרכה ובירושה, גם היה בהם ראש דגל כמו בכני הנשים וכן בשופטים.

(ו) ותאמר... דנני אלהים, שמני בדיני עם אחותי וראה כי גם אני ראויה לבנים כמוה, ולפי שזכרה הדין זכרה שם אלהים שפירושו דיין. וגם שמע בקולי, שהתפללתי לפניו על זה ואפ"י לא הייתי ראויה לכך שמע בקולי. ויתן לי בן, כי אני חושבת אותו כמו אם היה בני כיון שהוא משפחתי.
(ז-ח) ותהר... ותאמר נפתולי אלהים, חזוקים גדולים נתחזקתי עם אחותי כאדם הנתפש עם חברו ומתחזק עמו לראות מי יכול מחברו ומי יפיל את חברו ומסיעים ומסככים זה את זה לפיכך נאמר בזה הלשון כמו הפתיל שהוא מדובק משני חוטים ומשוד ואז הוא חזק יותר⁵¹. ואמרה: אלהים, להגדיל הנפתולים⁵² כי כל דבר שרוצה להגדיל סומך אותו לשם יתברך, כמו: עיר גדולה לאלהים (יונה ג ג), כהררי אל (תהלים לו ז), ארזי אל (שם פי א), מאפליה (ירמיה ב לא), שלהבת יה (שה"ש ח ו).

51 בספר השרשים (פתל) כתב פי' זה בשם יש מפרשים, והוא עצמו פירש: "נתחפתי ונשתרלתי עם אחותי". 52 וכן בספר השרשים שם והושה גם לעיל א ב.

ט נפתולי אליהם ונפתלתי עם-אחתי גם-יכלתי ותקרא שמו נפתלי: ותרא לאה כי עמדה מלדת ותקח את-זלפה שפחתה ותתן אתה ליעקב לאשה: ותלד זלפה שפחת לאה ליעקב בן: ותאמר לאה בגד ותקרא את-שמו בגד

קביל בעותי יי באחת נפוחותי
בצלוחתי חמידית דיהי לי
ולד פאחתי אף אחיהיב
לי וקרת שמייה נפתלי:
ט. ונחז לאה, ארי קמת
מלמילד, ודברת ית זלפה
אממה, ויהבת יתה, ליעקב לאתו: י. וילידת זלפה, אממה דלאה ליעקב בר: יא. נאמרת לאה אתא גד, וקרת ית שמייה

רס"ג (יא) בגד, נתאמת הדבר.⁶

6 ותהיה מלת גד לשון הגדה.

(י) ותלד זלפה, בכולן נאמר הריון חרץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון ניכר בה⁷⁷, וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה, שכן מנהג ליתן שפחה גדולה לגדולה וקטנה לקטנה.
(יא) בא גד, בא מזל טוב⁷⁸, כמו⁷⁹: גד גדי וסנוק לא⁸⁰. [נדומה לו: העורכים לגד שלחן] (ישעיה סה יא). ומדרש אגדה⁸¹ שנולד מהול [כמו: גודו אילנא] [דניאל ד יד]. ולא ידעתי על מה נכתבה תיבה אחת⁸². [דבר אחר למה נקראת תיבה אחת: בגד, כמו: בגדת בי כשבאת אל שפחתי, כאיש שבגד באשת נעורים⁸³].

77 ב"ר עא ט. 78 כתרגום יונתן. 79 שבת סז ב. 80 התמול מזלי ועיף אל תהי (רש"י שם). 81 עיין תורה שלמה לג. 82 בגד. 83 בד"ר ליתא.

רשב"ם (יא) בא גד, בא אלינו מזל טוב כמו העורכים לגד שולחן (ישעיה סה יא). וכן במסכת שבת¹⁰ גד גדי וסינוק לא. וכן בב' רב¹¹ אתא מזליה דביתא. והמפרש לשון גודר¹² טועה הוא, שאעפ"י שהשמות מעין האמירה¹³ כמו ארובין כי ראה ה' בעניי (לעיל כט לב) ושמעון כי שמע ה' (שם לג), אמירת האשה אין לנו לכותבה אלא כעין עיקר הדיבור¹⁴. וגד אינו יכול להיות לשון גודר בלא כפילות של שני דלתיו. יגדו על נפש צדיק (תהלים צד כא), דגש תחת דל"ת שנייה החסירה, כמו נִמְכְּרוּ בעונם (שם קו מג), ויסולו עלי אורחות אידם (איוב ל יב), יסובו עלי רביו (שם טז יג), בכלם דגש תחת אות החסרה.

10 סז ב. 11 ב"ר עא ט ולפנינו שם: אתא גדא דביתא [וראה מהדו' תי-אלבק עמ' 833]. 12 ראה רב"ע ור"ק. 13 כלומר דומים ולא שרים ממש לאמירת האב או האם בקראם שמות לילדיהם. 14 ר"ל אילו אמרה לאה "בא גודר" היה יכול להיות שם הבן גד מעין האמירה אעפ"י שאינו שוה לעיקר דיבורה, אבל באמרה בגד נראה שאין זה לשון גודר.

(יא) בגד, שתי מלות⁴⁶ והאל"ף חסר, וכן בכלל⁴⁷, וכן במה (יחז' ראב"ע כ ט), כאשר מפורש ביחזקאל⁴⁸, וטעם גד, גודר, כי יש לה גודר בניס. וי"א⁴⁹ שפירוש גד מזל טוב, כאשר הוא בלשון ישמעאל, וכמוהו העורכים לגד שולחן (ישע"י סה יא) והוא ככב צדק⁵⁰, והנכון להיותו כמו גודרי השמים.

46 ציורף של שתי מלים: בא גד. 47 ככ"י פריס ובמרגליות טובה. בכל. ראה לעיל יא, ט. 48 ואמר אליהם מה הכמה אשר אתם הבאים שם ויקרא שמה במה עד היום הזה. כלומר, הנביא פירש את המלה במה — בא מה, גם כאן חסרה האל"ף כדרך ציורף שתי מלים. 49 רש"י, וכ"י בחרגום יונתן וירוי ועי' רד"ק. 50 ראה ראב"ע שם.

(ט) ותרא לאה, חשבה כי לא תוליד עוד ונתנה שפחתה ליעקב רד"ק להבנות ממנה, ואף על פי שהיו לה בנים רצתה להרבות בנים, כי כל כונתם היתה להרבות בנים.

(י-יא) ותלד... ותאמר... בגד, כתוב מלה אחת בלא אל"ף ופירושו במזל טוב בא זה, וקרי שתי מלות רצונו לומר: בא מזל והענין אחד. וכן: העורכים לגד שלחן (ישעיה סה יא), למזל⁵³.

53 וכן בספר השרשים (גד). ועי' בסמוך.

רמב"ן (ט) ותרא לאה כי עמדה מלדת, לא ידעתי מה המעשה הזה ללאה, ולמה נתנה שפחתה לבעלה והיא לא היתה עקרה שתבנה ממנה, ואין דרך הנשים להרבות נשים לבעליהן. אבל נצטרך לומר כי היו נביאות יודעות שעתיד יעקב להעמיד י"ב שבטים⁹⁹, ורצתה שיהיו לו רב הבנים ממנה או משפחתה שהיא ברשותה ולא תתגבר אחותה עליה בבנים, ולכך אמרה נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי (פסוק יח), וכן יעקב בעבור זה בא¹ אליה שיעמיד בנים רבים כי ידע כן כדברי רבותינו², ויתק³ כי מדעתם שנתנה הארץ לזרעם, ואברהם ויצחק לא הרבו בנים היה חפץ יעקב בנשים רבות להרבות זרעו לנחול את הארץ, כי דור רביעי ישובו הנה (לעיל טו טז)⁴, ולכן רצתה ליתן לו שפחתה שלא ישא נכרית.

99 תנחומא ויצא ט. 1 ע"פ כ"י וטור, בס"ש: שמע. 2 ב"ר ע"ז. 3 רצונו לומר שלא היו נביאות, כמו בפירוש הראשון. 4 לפי פירוש רבינו שם צ"ל שכונתו שברור רביעי לאמורי ישובו הנה (ולא בדור רביעי לגולים).

בדבריהן אלה שתהיינה השפחות משוחררות, וזה באמרן שהיו בני השפחות להן לבנים לא לעבדים, כמו שהיה הדין אם היו אמותם שפחות, כאמרו "האשה וילדיה תהיה לאדוניה" (שמות כא ד), לפיכך לא השתעבדו בהן כמו שהשתעבדה שרה בהגר בהסכמת אישה, באמרו "הנה שפחתך בידך" (טו ו). ובכן היו כולם "בני יעקב" לירשו, והיו כולם רצוים לזכרון לפני ה' באפוד ובחשן, שכל אחד מהם נחשב ליעקב זרעו המיוחס⁴³ אחריו, והיפך זה היה בישמעאל, כאמרו "כי ביצחק יקרא לך זרע" (כא יב).

(ח) נפתולי אלהים נפתלתי, מלשון "צמיד פתיל" (במדבר יט טו), חבורים אלהיים ושל קדושה התחברתי לבעלי. עם אחותי, 43 רמב"ן רד"ק חזקוני ור"א.

חזקוני מלאכת המשכן כך יהיה נבחר אהליאב למטה דן הבא משפחתי. וגם יכולתי עליה, שנצחתיה, שבבית עולמים לא יהיה מזרעה שום בונה אלא מנפתלי הבא משפחתי, כדכתיב: וישלח ויקח את חירום ממטה נפתלי (מ"א ז יג-יד)⁶⁶.
(יא) ותאמר לאה בגד, לשון בגידה, אף על פי שנתתי לו שפחתי לא היה לו לשכב עמה מאחר שילדתי לו ארבעה בנים, ואף על פי שבא אל שפחת רחל, לרחל לא היו לה בנים. והבן השני שילדה שפחתה קראתו אשר, כלומר שבח הוא לי שהנחתיו לשכב עם שפחתי. בגד כתיב, בא גד קרי, ד"א פירושו שתי תיבות: בא גודר וחיל מבנים שכבר ילדתי ד' ועכשיו שפחתי אחד.

66 בפסוק: וישלח המלך שלמה ויקח את חירום מצור, בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי.

כ והוא יגד עקב:

מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני

בן פרת

נפתלי אילה הנתן אמרי שפר:

כב מלך:

מזנין יעקב ית ירדנא
קדם אחיהון לקרבא.
ובנכסין סגיאין יתובון
לארעהון: כ. דאשר

טבא אךעיה, והיא מרבנא תפנוקי מלכין: כא. נפתלי בארע טבא יתרמי עדביה,
ואחסנתיה תהי מעבדא פירין. יהון מודן ומכרכין עליהון: כב. ברי דסגי

רס"ג

(כא) אילה, כאילה שלוחה המשיבה אמרי נועם.

(כב) בן פרת יוסף וכו', ויוסף בן פורה כענף הפורה על עין מים
שיש לו שרשים שנתפשטו עלי חומה¹¹.

11 בן ראשונה כפשטה, שניה ענף וכן תרגם ועל בן אמצת לך בתהלים פ טו. שלישית
בנות שרשים.

רשב"ם

(כ) מאשר שמנה לחמו, כי מאשר היו מביאין שמן זית ומטגנים
מאכלם בשמן. וכן אמר משה [ברוך] מבנים אשר וגו' (דברים לג
כד), יברכהו ישראל ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן רגלו. והוא
יתן מעדני מלך, מס של שמן היו גובין ממנו מלכי ישראל למשוח
בו לעדן את בשרם כדאמרי במנחות²⁷ אנפיקינן שמן זית שלא
הביא שלישי ולמה [סכין] אותו שמשיר את השער ומעדן את הבשר
כמו היתה לי עדנה (לעיל יח יב), בשר חלק.

(כא) אילה שלוחה, גבורים קלים כאילות כדכת' וכצבאים
בהרים²⁸ למהר (דה"א יב ט). הנותן אמרי שפר, בשוכב מן

27 פו א. 28 צ"ל: על ההרים.

רמב"ן

מגייס לה, לומר כי הגייס יבא לאסוף חיל ולגייס עליו והוא יגוד
עליהם ויביא גדודיו בארצם. ואולי ירמוז הנביא על מלחמת
יפתח הגלעדי עם בני עמון, כי בני גד ירשו כל ערי הגלעד וחצי
ארץ בני עמון והיו בני עמון תמיד נלחמים באנשי גלעד²², והוא
כמעט עבר עליהם והכה אותן ואת עריהן מכה גדולה מאד²³,
והיה הענין ההוא נס גדול, הזכירו הנביא²⁴ כאשר הזכיר דבר
שמשון.

(כא) נפתלי אילה שלוחה, מנהג כמושלי ארץ שלוח זה לזה

22 שופטים יא ה. 23 שם לב-לג. 24 יעקב.

חזקוני

יח. והוא יגד, בשוכבו⁶⁰ מן המלחמה יגוד גדודו אחר עקבו של
ישראל⁶¹ כדרך הגבורים כשהן יוצאין למלחמה יוצאין תחלה
ובחזרה הם אחרונים לשמור את החוזרים מן המלחמה פן ירדפו
האויבים אחריהם. ד"א והוא יגוד עקב, תמיד הוא רודף ומצוי
בעקבות אויביו דוגמת: ידך בעורף אויביך (לעיל פסוק ח).

(כ) מאשר שמנה לחמו, לפי שלא בירך גד הוא אומר כך: יתור
משל אשר תהיה שמנה לחמו של גד, לפי שארצו מקום מרעה
למקנה. והוא יתן וגו'. לא מפני שארצו של אשר גרועה, אלא גם
הוא אשר יתן מעדני מלך, ואף על פי כן תהיה ארצו של גד טובה
מאשר הימנה. ד"א⁶² מתוך ארצו של אשר תהיה שמנה לחמו של
גד עם שאר שבטי ישראל, שהרי מאשר היו מביאים שמן זית
ומטגנין מאכלן בשמן, וכן אמר משה: ברוך מבנים אשר (דברים
לג כד), בני ישראל יברכו ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן
רגלו. והוא יתן מעדני מלך, מס⁶² של שמן היו גובים ממנו מלכי
ישראל למשוח בו ולעדן בו את בשרם, כמו ששינונו⁶³: ולמה
סכין אותו לפי שמשיר את השער ומעדן את הבשר.

(כא) נפתלי אילה שלוחה, קלים⁶⁴ כאילות בהשתלחם מן

60 רשב"ם. 61 בן בכור וכו' ברשב"ם. בס"ש: "אחר עקב שונאי ישראל" —
והוא בלשון סגי נהור. 62 רשב"ם. 63 מנחות פו א. 64 רשב"ם.

(כ) מאשר שמנה לחמו, מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שמן, רש"י
שיהיו זיתים מרובים בחלקו, והוא מושך שמן כמעין. וכן ברכו
משה: וטובל בשמן רגלו (דברים לג כד), כמו ששינונו במנחות⁸⁶
פעם אחת הוצרכו אנשי לודקיא לשמן וכו'.

(כא) אילה שלוחה, זו בקעת גינוסר שהיא קלה לבשל פירותיה
כאילה⁸⁷ זו שהיא קלה לרוץ. אילה שלוחה, אילה משולחת לרוץ.
הנתן אמרי שפר, כתרנומו. ד"א⁸⁸ על מלחמת סיסרא נתבא:
ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי וגו' (שופטים ד ו),
והלכו שם בזריזות, וכן נאמר שם לשון שלוח: בעמק שלח
ברגליו (שם ה טו). הנתן אמרי שפר, על ידם שרו דבורה וברק⁸⁹
שירה⁸⁸. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב כשערער עשו על
המערה, במסכת סוטה⁹⁰. ותרנומו: יתרמי עדביה, יפול חבלו,
והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבת.

86 פה ב. 87 ב"ר צט. יב. 88 ב"ר צח. יז. 89 נקט שניהם לתרך
הפסוק דנקט לשון זכר ולשון נקבה (אילה שלוחה הנותן...) (דק טרב). 90 יג א:
ובקש להראות לו שטר המכירה שמכר עשו ליעקב את חלקו במערה זו, וראו שעזבוהו
במצרים, ואמרו: מאן ניזיל להביאר, ניזיל נפתלי דקליל כאיילתא.

(כ) מאשר, י"א כי המ"ם נוסף²³. והנכון בעיני שמארץ אשר יבא רב"ע
לחם ושמן. ופה לחם לשון נקבה, וכן בית ומקום ויד ואש ועין
ורוח וארץ וארון ועם²⁴, וטעם מעדני מלך, ידוע²⁵. וכן אמר
משה וטובל בשמן רגלו (דבר' לג כד).

(כא) נפתלי אילה שלוחה, על דרך דורון²⁶, והמקבל הדורון נותן
אמרי שפר²⁷. וי"א²⁸ שאילה רמו לדבורה, הנותן אמרי שפר, רמו
לשירת ברק עמה. ואמר נפתלי בעבור נחלתו²⁹.

23 מעיקרו: אשר, כמו בכל השבטים. 24 כאן הביא שורה של שמות עצם הנמצאים
במקרא במין זכר ובמין נקבה. ראה לב, ט. 25 ארצו תתן יכולים טובים שמכנינים
מהם מאכלי מעדנים העולים על שלחן מלכים. 26 שלוחה — המהווה דורון,
מתנה, כמו: ויתנה שלוחים לבתו (מ"א ט, טז), ראה שמות יח, ב. נפתלי אהוב ויפה
כאילה הניתנת כמתנת אהבים. 27 יופי. 28 רש"י ע"פ חז"ל. 29 שברק
היה מקדש נפתלי (שופטים ד, ו).

(כ) מאשר שמנה לחמו, באמרו מאשר במ' נראה כי על מקצת רד"ק
ארצו אמר שתהיה שמנה, ולחמו הוא ארצו כי היא המוציאה
הלחם⁹⁴, והלחם כלל לכל מאכל^{94*} והיה בארצו זיתים לרוב,
וכן אמר משה: וטבל בשמן רגלו (דברים לג כד) וכן שאר פירות
(שאר) ארצו היו שמנים. והוא יתן מעדני מלך, לפי שארצו תהיה
שמנה ישלחו מפירותיה למלכים למעדן.

(כא) נפתלי אילה שלוחה, נתבא⁹⁵ על התשועה שתבא לישראל
על יד איש משבט נפתלי והוא ברק⁹⁶, ועל יד דבורה והיו כאילה
שזויה קלה ברגליה, ולא אמר איל, כי עיקר המעשה על יד נקבה
היה והיא דבורה. ואמר: שלוחה, כאילו שלוחה למהר המעשה
וכן נאמר בשירה על ברק: בעמק שלח ברגליו (שופטים ה טו),
ואמר על השירה שישירו אחר התשועה הנותן אמרי שפר.

94 וכן בספר השרשים (לחם, מן). 94* השהו ספר השרשים (לחם שמן), ולעיל
לא נה. 95 ראה רש"י ע"פ חז"ל. 96 שופטים ד ו.

(כב) בן פורת, בן חן. והוא לשון ארמי: אפריין נמטייה⁹¹ לרבי רש"י שמעון, בסוף בבא מציעא⁹². בן פורת עלי עין, חנו נטוי על העין הרואה אותו. בנות צעדה עלי שור, בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביפוי⁹³. בנות הרבה, צעדה, כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם. עלי שור, על ראייתו, כמו: אשורנו ולא קרוב (במדבר כד יז) ומדרשי אגדה יש רבים, וזה נוטה לישוב לשון המקרא. פורת, תי"ו שבו הוא תקון הלשון, כמו: על דברת בני האדם (קהלת ג יח). שור, כמו: לשור. עלי שור, בשביל לשור. ותרגום של אנקלוס בנות צעדה עלי שור: תרין שבטין יפקון מבנויה וכו', וכתב "בנות" על שם בנות מנשה בנות צלפחד שנטלו חלק בשני עברי הירדן⁹⁴. ברי דיסגי יוסף⁹⁵, "פרת" לשון פריה ורביה. ויש מדרשי אגדה המתישבים על הלשון⁹⁶: בשעה שבא עשו לקראת יעקב, בכולן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב: נגש יוסף ורחל וישתחוו (לעיל לג ז). אמר יוסף: רשע הזה עינו רמה, שמא יתן עיניו באמי, יצא לפניו ושרכב קומתו לכסותה, והוא שברכו

91 יקבל חן מאתנו על דבר זה. 92 קיט א. 93 ב"ר צח, יח. 94 ונחומא פנחס ט. 95 הוא תרגום של: בן פורת יוסף, ורש"י מכאן הקשר שבין מלת "פורת" לתרגום "דיסגי". 96 ב"ר עה, ט.

(כב) בן פורת יוסף, בן, כמו סעיף³⁰, והוא לשון נקבה, וכן על בן ראב"ע אמצת לך (תה' פ טז). ודקדוק פורת פועלת³¹, כי על שני דרכים ימצא הפועל, כמו אִיְכָה אֶנְבְּתִי³², וכן פורה ופורת, מלשון פוריה (תה' קכח ג)³³. ויש מי שפי' אותה מלשון ותשלח פארות (יחז' יז ו)³⁴. והזכיר בן פורת פעמים כדרך אנשי לשון הקדש, כי הנה אויביך ד', כי הנה אויביך (תה' צב י), והטעם פעם אחר פעם תמיד³⁵, ועל הפי' השני יהיה הת"ו תחת ה"א כתי"ו ושבת לנשיא (יחז' מו יז). וטעם בנות צעדה עלי שור, שיוסף היה כבן פורת, ועשה בנות³⁶, צעדה כל אחת ואחת מהן על החומה³⁷.

30 ענף. 31 הצורה הדקדוקית של פורת היא משקל פועלת. 32 הפועל בהיה נקבה נמצא בשני דרכים: פועלה ופועלת. ככ"י פריס: כמו אויבה גם אויבת. ההוגמא המובאת בנוסח המודפס אייבה, אויבתי כנראה משובשת. 33 מניבה פורת, כמו כגפן פוריה, כמו גפן פוריה (ישעיה לב, יב: תהלים קכח, ג). 34 מוציאה ענפים. 35 החזרה פעמיים על הדבר הוא בדרך ההבטה של המקרא לשם הדגשה והתמדה. 36 סעיפים. פארות. 37 דיוק מן המעבר מרבים ליחיד: בנות צעדה: כל אחת מן הבנות צעדה.

(כב) בן פורת יוסף בן פרת עלי עין, הסעיף נקרא בן לפי שהוא רד"ק תולדת האילין⁹⁷. ואמר בן שהוא לשון זכר וכנהו בלשון נקבה ואמר פורת, ואמר בנות ואמר צעדה, לפי שהוא הסעיף והיא הפארה שהיא לשון נקבה, וכן אמר בסעפתיו קננו (יחזקאל לא ו) בלשון נקבה, כמו שאמר: אחבשה לי החמור וארכב עליה (שמו"ב יט ט) לפי שיקרא חמור ויקרא בהמה, וכן שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו (שמות כב כה) לפי שנקרא שלמה ובגד, והדומים להם שכתבנו בספר מכלל⁹⁸ ופורת התי"ו במקום 97 וכן בספר השרשים (כנה). 98 שער דקדוק הפעלים (ד' ליק ח-ט).

(כב) בן פורת יוסף, הנה יוסף הוא בן גפן פורת, ענף של גפן פוריה⁹⁰, העושה צל לרבים כדרך הגפן, כאמרו "כסו הרים צלה" (תה' פ יא), וזה כי בצלו חי בגוים יעקב ובניו במצרים. בן פורת עלי עין, בנות⁹¹, וענינו היה כענין ענף של גפן פוריה סמוך למעין, שהיא פורת ומגדלת בנות שהן ענפים. צעדה עלי שור, באופן שאותה הגפן צעדה על החומה⁹² או הגדר אשר לפני

90 ראה רס"ג ראב"ע רד"ק. 91 (נגד טעמי הנגינה) הוא מכאן "בנות" כנשוא ל"בן פורת" (הש' ראב"ע ורמב"ן), ואין כפל שלא לצורך (ר' ראב"ע). 92 ולא יוקשה השינוי ללשון יחיד.

המלחמה ממהרים מתוך קלותם לבשר בשורות משופרות של נצחון המלחמה וכדכת' וזולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה (שופטים ה יח), כדרך הצבאים הרצים על מרומי הרים.

(כב) בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, הרי פסוק זה דוגמא לחצאים בראש המקרא [שאינו משלים דבורו בראש המקרא²⁹] אלא שמזכיר במי הוא מדבר וחוזר וכופל חצי ראש המקרא ומסיים דבורו, כמו נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם (תהלים צג ג), כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו (שם צב י), עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו (שם צד ג), הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל (קהלת א ב), ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב (שמות טו ו). אף כאן בן פורת יוסף, בן הפורה וגדל יוסף. ועל מה

29 ההשלמה ע"פ הרשב"ם שמות טו ו.

האילים, וכך הענין, כי האילות שנולדו בארץ מלך הצפון יגדלו אותן בהיכלי מלך הנגב ויקשרו כתב הבשורה בקרניה והיא תרוץ מהר ותשוב למעונה ויתבשרו בהן, וזה טעם אמרי שפר, כלומר אילה שלוחה מבשר בשורות טובות. והענין הזה ידוע, והוא מוזכר בירושלמי במסכת שביעית²⁵ אמרו אין אזלין לון חזרין, ואי בעית למבדקיה אייתו טביין וישלחון לארע רחיקא בסוף אינון חזרין, עבד כן ואייתי טביין וחפי קרניהון בכסף²⁶ ושלחון לאפריקי ובסוף תלת עשרה שנין חזרון לאתריהון, שהתירום²⁷ לאחר י"ג שנה, ומיד חזרו. והמשל כי נפתלי שבע רצון ומלא כל טוב וממנו תבא בשורה לכל ישראל כי עשתה ארצו פירות לשבעה, כמו שהזכירו רבותינו בפירות גנוסר²⁸.

(כב) בן פורת יוסף, בן חן, והוא לשון ארמי אפריון נמטיה לרבי שמעון, בן פורת עלי עין, חנו נטוי על העין הרואה אותו, לשון רש"י. ורחוק הוא מאד לסמכו אל הלשון ההוא, שלשונות כאלה בתלמוד יוני או פרסי ושאר לשונות, אין להם חבר בלשון הקדש. ועוד כי לפי הנמצא ממנו איננו רק לשון ברכה ושבח²⁹, והנו"ן

ט. ב: במעשה דיקליטיאנס המלך שהיה מיצר לבני פנייס במיני מסים קשים. אמרו לו אנשי העיר אנתנו הולכים מכאן למקום אחר, א"ל שר המשנה שלו: אין אזלין לון חזרין, אם ילכו להם ישוכו, כי הטבע גורם לחזור למקום שנולדו, ואם אתה רוצה לנסות הדבר תנסה בצביים שהורגלו כאן וישלחום לארץ רחוקה ותראה שבסוף יחזרו למקומם. 26 כזי שיהיו ניכרין. 27 אין זה מלשון הירושלמי, אלא לשון רבינו הוא לבאר משמוש כך לא חזרו לפני זה. 28 ראה רש"י. 29 לא לשון חן (רא"ם).

המלחמה לבשר בשורות טובות ומשופרות של נצחון המלחמה. היינו הנותן אמרי שפר, וכן הוא אומר: ונפתלי על מרומי שדה (שופטים ה יח), כעין הצבאים הרצים על מרומי הרים. וי"א אילה, לשון מישור, כמו: איל פארן (לעיל יד ו). אי נמי לשון אילן, כמו: אילי הצדק (ישעיה סא ג). שלוחה, כמו נטועה, כמו: שלוחותיה נטשו עברו ים (שם טז ח). אמרי שפר, לשון ענפים, כמו: שנים שלשה גרגרים בראש אמיר (שם יז ו), פי' מישור ארצו יהא נטוע מענפים הנותנים פירות יפות ומשופרות.

(כב) בן פורת, לשון ענפים, כמו: נטעף פארה במערצה (ישעיה י ג), יוסף הוא בן שהענף שלו גדל עלי עין ושתול על פלגי מים. בן פורת עלי עין, כך מנהג דברי שירה לכפול הלשון, כמו: נשאו נהרות ה' נשאו נהרות ה' (תהלים צג ג), אנכי לה' אנכי אשריה (שופטים ג ג), ועוד הרבה⁶⁵. בנות, הם הענפים היוצאים מגוף האילן, ואמר: שהם גדולים וגבוהים עד למעלה מן החומה, היינו: צעדה עלי שור. צעדה, הוא לשון רבות לנקבות, כמו צעדו לזכרים, דוגמא: וחטאתינו ענתה בנו (ישעיה נט יב), ויהי ידיו

ג. שְׁמֵעוֹן לֹי וַיְהוּדָה: יִשְׁשַׁכָּר וְבוּלֹן וּבְנֵימִן: דָּן וְנַפְתָּלִי גַד וְאָשֶׁר: וַיְהִי כָּל-
 וּנְפֹשׁ יִצְאֵי יֶרֶךְ-יַעֲקֹב שְׁבַע עֵים נַפְשׁ וַיֹּסֶף הָיָה בְּמִצְרַיִם: וַיִּמַּת יוֹסֵף וְכָל-
 נַפְקֵי יֶרְכָא דַיַּעֲקֹב שְׁבַע עֵין נַפְשָׁן. וַיֹּסֶף דַּהֲנָה בְּמִצְרַיִם: ו. וַיִּמַּת יוֹסֵף וְכָל-

רס"ג (ה) ירך, "צלב"1. ויוסף, עם יוסף שהיה.

1 הוא חוט השדרה. וראה לעיל בראשית טו, ד.

רמב"ן מצרימה (בראשית מו ז), ושם כתוב אחריו ואלה שמות בני

ישראל הבאים מצרימה וגו' (שם ח), ואותו הפסוק בעצמו הוא שהחזיר בכאן, כי אף על פי שהם שני ספרים הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה, וכאשר הזכיר בני יעקב¹² קצר בבני בניו וכל זרעו, והחזיר הכלל¹³ כאשר אמר שם כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים (שם מו כז), וכענין הזה בספר דברי הימים וספר עזרא שהשלים דברי הימים ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה' בפי ירמיהו העיר ה' את רוח כורש וגו' כה אמר כורש מלך פרס וגו' (דה"ב לו כב-כג), ואותם שני פסוקים בלשונם החזיר בראש ספר עזרא לחבר הספור, אלא שהיו¹⁴ שני ספרים השלים הראשון¹⁵ במה שהיה קודם בנין הבית והספר השני¹⁶ מעת הבנין, וכן הדבר בשני הספרים האלה בראשית ואלה שמות. ור' אברהם אמר כי בעבור שהזכיר בסוף הספר הראשון¹⁷ כי ראה יוסף לבניו בני שלשים הזכיר כי גם אחיו ברדתם היו מעטים ופרו ורבו. ואינו נכון¹⁸. ורש"י כתב אע"פ שמנאן בחייהם חזר ומנאן אחר מיתתן בשמותם להודיע חבתם שנמשלו ככוכבים שמוציאן במספר ומכניסן במספר, שנאמר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא (ישעיה מ כו). ואלו דברי אגדה, והם דברים של אמת בענין החבוב שהקב"ה מחבבן וכופל שמותם תדיר, אבל קשור הפסוקים וחבורם בוא"ו הוא כמו שפירשתי.

12 במנותו כאן את בני יעקב לא היה צריך להאריך בבני בניו וכל זרעו. 13 וחזר פה על הכלל, היינו ויהי כל נפש וגו', כאשר אמר שם. 14 בשביל שהיו. 15 היינו ספר דברי הימים. 16 ספר עזרא (הכולל גם ספר נחמ"י). 17 בראשית נכג. 18 באברבנאל פירש למה כתב הרמב"ן שאינו נכון: "שכבר זכר למעלה כל אחד מהשבעים ובניו ובני בניו היורדים מצרימה, ושם אם כן נתבאר, וזה יותר ממה שזכר במקום הזה שמות השבעים בלבד, וגם שהיה די שיאמר ובני ישראל פרו וישרצו להגיד ריבויים, ועוד שלא היה ראוי להכניס את יוסף בתוכם אחרי שבו היה ראשית הדבור למעלה, וגם הפסק הפרשה מכחיש דעתו".

חזקוני

(ב) ראובן שמעון, הזכיר כאן בני הגבירות לפני בני השפחות, ולפיכך הקדים כאן בנימן לדן ונפתלי וגד ואשר, ומ"מ מזכיר הגדול לפני הקטן כסדר תולדותם.

(ה) ירך יעקב, דרך ארץ וצניעות שהכתוב מזכיר מקום הקרוב לאבר המוליד⁵. ובלשון משנה⁶: אין אשה מתקנאה אלא בירך חבירתה, ובמקום אחר לקח את הרגלים⁷ כי גם הם קרובים לו, כדכתיב: לא עשה את רגליו⁸. יוצאי ירך יעקב, הוא לא היה ממנין השבעים. שבעים נפש, לספר נפלאותיו של הקב"ה נכתב מקרא זה, שבשבעים נפש ירדו אבותינו במצרים, ובמאתים ועשר שנים שעמדו שם נתרכו לששים רבוא גבורים לבד מזקנים ונשים וטף. ויוסף היה במצרים, באחרים כתיב: הבאים מצרימה (פסוק א), אבל זה לא היה עמהם אלא היה שם לפני בואם, והוא מן המנין, לכך הוא אומר: ויוסף היה במצרים.

5 כפי רב"ע. 6 גמ' מגילה יג א. 7 לרמז לזה. 8 ש"ב יט כה: ולא עשה רגליו.

(ה) ויוסף היה במצרים, והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים, ומה רש"י בא ללמדנו, וכי לא היינו יודעים שהוא היה במצרים, אלא⁴ להודיע צדקתו של יוסף: הוא יוסף הרועה את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך, ועומד בצדקו.

4 ספרי האזינו שלד.

יא) ¹⁶, כי פשוטו בית אביו, כי שלשה וידוין היו^{16*}, ועזר הכהן רב"ע רש"י שהיא אשתו בכח בעדו, והיא נכללת עמו, כי האיש ואשתו הוא האדם.

(ב) ראובן, כל שהוא¹⁷ נע כז"ן וזולן בהכנס עליו¹⁸ אחת מאותיות בוכ"ל וראוי להיות האות המשרת בשוא נע¹⁹, והנה אין יכולת בלשון לקרוא שני שואין נעים, על כן שמו חירק תחת האות המשרת²⁰, כי אם היה ב"ת האות המשרת הנכנס עליו, יאמרו בזבולן, ואם כ"ף או ל"מ"ד קזבולן, לזבולן, ואם ו"ו יאמרו שורק תחת חירק, כאילו הו"ו בקריאת אל"ף²¹ כמו וזבולן, כי המלה תראה כקריאת אל"ף אוזבולן, ואם היה האות הראשון יו"ד כמו יהודה, שהיו"ד מאותיות הנעלמות²² יעלמוהו²³, כמו נעלה ביהודה (ישע"י ז ו), כיהודה, ליהודה נחשון (במד' א ז), כי עתה היו"ד הוא נעלם, ואינו נזכר ונרגש בשפה, וגם ככה עם ו"ו ויהודה, והנה נכתבו השבטים הנה כסדר תולדותם²⁴.

(ג) יששכר, בעבור התחברות שני שיניין חסרו האחד מהמבטא²⁵ כדרך מחצצרים (דה"א טו כד); שיקרא מחצרים, ואין שי"ן כמוה במקרא²⁶, ומנהג העברים בהתחבר ו"ו עם אחד מאותיות השפה שהם במ"פ חבירי הו"ו²⁷ ינעו²⁸, אל"ף נוסף בקריאה וינקדו הו"ו בשורק²⁹, כמו ופרו ורבו (ירמי' כג ג), ומלאו בתי מצרים (להלן ח ז), וככה ובנימין. בעבור היות בנימין בן הגברת הזכירו לפני בני השפחות³⁰.

(ד) דן, בהתחבר השמות הם על ששה דרכים³¹ וכולם נכונים. האחד כמו עילם ואשור וארפכשד (ברא' י כב)³² והשני בנפך ארגמן ורקמה ובוץ (יחז' כז טז)³³, השלישי אודם פטדה וברקת (להלן כח יז)³⁴ הרביעי דן ונפתלי גד ואשר³⁵, החמישי מור ואהלות קציעות (תה' מה ט)³⁶, הששי אדם שת אנוש (דה"א א א)³⁷.

(ה) ויהי. מלת יהי, היתה ראויה להיות כמו ירב המשא עליו 16 בעד אשתו: ביתו זו אשתו (יומא ב א). 16 * כלומר, שלשה וידוין, ולא וידיו מיוחד לאשתו. 17 בכ"י פריס ובמקראות גדולות—ורשה, ובמרגליות טובה: כל שוא נע. 18 בהתחבר אליו. 19 האותיות בוכ"ל הן אותיות שימוש—משמשות ומשרות את העיקר. 20 למה שאנו קוראים תנועה קלה. כלומר, תנועה הבאה במקום שוא נע. 21 כאילו קדמה אל"ף לשורוק: וזבולן—קוראים אוזבולן. 22 הנחת. 23 יניחה, לא יבטאה. 24 כסדר תולדותם לפי האמהות. בני הגבירות, ואחר כך בני השפחות. ואולי חסרה כאן המלה לא, וצ"ל: והנה לא נכתבו השבטים הנה כסדר תולדותם. 25 לפיכך חסרה השי"ן השניה שוא. 26 אין דומה לה במקרא. 27 שהן ממוצא אחד—בומ"פ. 28 בכ"י פריס הגרסה: יניעו—יגנו, לקוח משוא נע. 29 הו"ו תיהפך לשורוק ויקראוהו כאילו קדמה לו אל"ף נעה, נהגית. 30 אף שהוא צעיר מהם. 31 חיבור שמות העצם ביניהם בא בששה אפנים. 32 כולם ב"ו החיבור. 33 החיבור בשלמותו: בנפך ארגמן ורקמה ובוץ וראמת וכרוד. הראשון של המחברים הוא בלא ו"ו והשאר כולם עם ו"ו. 34 רק האחרון ב"ו החיבור. 35 מחולק לקבוצות של שנים, ובמחבר השני ו"ו החיבור. 36 האחרון חסר ו"ו החיבור. 37 כולם חסרים ו"ו החיבור.

וְאֶחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאֵד מְאֹד
וּתְמַלֵּא הָאָרֶץ אֹתָם:

אֶחָיו, וְכָל דָּרָא הַהוּא:
וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל, נִפְיִשׁוּ
וַאֲתַלְדוּ, וּסְגִיאוּ וּתְקִיפוּ
לְחֵדָא לְחֵדָא, וְאֶתְמַלִּיאַת אֶרְעָא מִנְהוֹן:

(1) [פרו, שלא הפילו נשותיהם, ולא מתו כשהם קטנים⁵]. רש"י וישרצו, שהיו יולדות ששה בכרס אחד⁶.
[5] בנדי' ובכמה כ"י ליתא. 6 תנחומא שמות ה.

רס"ג (1) וכל הדור, וכל אנשי הדור.
(2) ותמלא הארץ, עד שנתמלאת אותה הארץ² מהם.
2 כלומר ארץ גשן.

רשב"ם (1) וכל הדור ההוא, שבעים נפש.

(1) פרו, בהריון. וישרצו, לידה, שלא שיקלה הרחם, שבכל מקום קטנים קרויין שרץ על הארץ. וירבו, גדלו ונעשו הקטנים גדולים שלא מתו בקטנותם. ויעצמו, שלא מתו אנשים, אלא חיו הרבה ועצמו במאד מאד עד שנתמלאה הארץ אותם. וכן והחצר מלאה [את נגה] כבוד ה' (יחזקאל י ד), כמו מילאה. וכן ושוליו מלאים את ההיכל (ישעיהו ו א) כמו ממלאים את ההיכל¹.

1 כוונתו להראות שתיבת מלא איננו שם התאר כי אם פעל. ע"י דבריו לבראשית מד, ג ולשמות ז, יד: יב, לט: יט, יח. ונשען כזה על מלת אותם שאמר כאן בהראותו כי גם בנין הקל של מלא יש לו הוראת פועל יוצא לפעמים כמו בנין הכבד הדגוש ולכן נמצא יחס הפועל אצלו גם בבנין הקל.

מהר"ם א (2) ותמלא הארץ אותם, ותמלא הארץ ב' דסמיכי, ואידך

בפר' נח ותמלא הארץ חמס (בראשית ו יא), וסמך לזה שבכאן היו נבלעין בקרקע, כמו שאומר בסוטה¹ ומביא לשם על גבי חרשו חורשים וכו' (תהלים קכט ג), והתם כמו"כ בדור המבול. במדרש של איוב² שהיו מפקידים ממון זה אצל זה, והיו משימין עמו אפרסמון והנפקד היה מניח הממון תחת הקרקע עם אוצרו. ולאחר זמן הלך המפקיד בגניבה בביתו של הנפקד ומריח האפרסמון ולוקח ממנו וממון חבירו, והיינו דכת' בפר' נח ותשחת הארץ (בראשית שם) שחפרו את הקרקע אחר הממון³.

1 יא, ב. 2 ב"ד כז ד. ילקוט איוב תתקט. 3 בסנהדרין קט. א מסופר כן על אנשי סדום.

חזקוני (1) וכל הדור ההוא, בין ישראל בין גוים⁹, כדכתיב אחריו: ויקם

מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף (פסוק ח).
(2) ובני ישראל פרו וישרצו, לקיים מה שאמר הקב"ה: אל תירא. ימרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם (בראשית מו ג). ותמלא הארץ אותם, כמו: מהם, פירוש נתמלאה הארץ מהם, שהרי תיבת "אותם" מגזרת "את", כדכתיב: אותו ואת בנו (ויקרא כב ח).
9 [ראה ראב"ע ורשב"ם].

ספורנו (1) וכל הדור ההוא, כל שבעים נפש², שלא בא הדור לקלקול

גמור³ כל ימיהם.
(2) פרו וישרצו, ואחר שמתו כל שבעים נפש נטו לדרכי שרצים⁴, שרצים לבאר שחת⁵, ובכך —

2 רשב"ם, אבל אינו סובב על דור המצרים. כראב"ע. 3 לעשות כמעשה מצרים. 4 ראה פרקי דר"א פ"ט ותורה שלמה סח. 5 ע"פ ברכות כח ב.

ראב"ע הקצר (1) וכתוב וישרצו על ישראל, כאשר הוא כתוב לנח ובניו שרצו

בארץ (בראשית ט ז)², ומה שנכתב בדברי הימים של משה³ הבל הוא, כי איננו מספרי הקדש, ולא מדברי קבלה⁴. והאומרים על מלך ישמעאל שמספר במא"ד מא"ד כשמו בגמטריא⁵, מה 2 כלומר, גם על בני אדם חלה לשון שרץ. 3 ראה פירוש הארז"ב, כב. 4 מסורת חז"ל. 5 האומרים על הפסוק בראשית יז, כ: ולישמעאל שמעתוך הנה ברכתי אתו והפריתי אתו והיביתיו אתו במאד מאד, והגמטרי"י של שתי המלים האחרונות הוא 92, כמו הגמטרי"י של השם מחמד. כרמו שבמיומי יגברו בני ישמעאל. הרי בפסוקנו כתוב מפורש שהכוונה לישראל.

(דה"ב כה כז)³⁸, ובעבור היות הה"א מן הגרון פתחו³⁹ במלת ראב"ע יהי, היר"ד הראשונה בקמץ קטן⁴⁰ יְהִי, והיה ראוי להיות היר"ד האחרון בשוא נח נראה⁴¹, כמו הבי"ת במלת יִרְבּ, והיה ראוי להיות יהי⁴², רק יכבד על הלשון⁴³, על כן העלימהו⁴⁴, וננקד הה"א בחירק⁴⁵, על כן לו יהי (ברא' ל לד), כי הוא אמר יְהִי (תה' לג ט)⁴⁶, ובעבור שידברו במלה הזאת הרבה תמיד, השיבו הטעם מלרע, והניעו היר"ד בשוא⁴⁷ יהי כן ה' (להלן י י), על כן אין בבנין הקל פעל שיהיה האות המשרת בשוא, רק זאת הגזרה⁴⁸ וגזרת ויחי יעקב (ברא' מז כח)⁴⁹, והיה זה, כי השתים האותיות שלו⁵⁰ שרש מאלה השתי גזירות ויחי, ויהי, השתי אותיות הם מאותיות הנוח⁵¹, והם יו"ד ה"א היה חיה⁵² ובעבור, כי אלה שתי האותיות הם מאותיות הנוח, פעמים שאינם נראים בסוף המלה⁵³, בא האות המשרת, שהוא היר"ד עליהם בשוא⁵⁴, ולא כן בכל הגזרות בבנין הקל. יוצאי ירך, רמז לקרוב אליו אבר המוליד⁵⁵, כמו להסך את רגליו (ש"א כד ד)⁵⁶, כי ששים ותשע היו, אך יעקב יחשב בראשונה, על כן כתב בתחלה את יעקב (לעיל פסוק א), כמו שאמרנו למעלה⁵⁷, ופרשה הראשונה ויגש אליו כתיב יעקב ובניו (ברא' מו ח), והנה עם יעקב היו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש (שם שם טו)⁵⁸, והעד שבשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דבר' י כב), כי נפש היתה ליעקב, ויוסף שהיה במצרים במספר, הוא ושני בניו⁵⁹.

(1) וימת יוסף, אב ובנו שתי דורות⁶⁰, והעד, שחיה איוב אחר שכותו מאה וארבעים שנה⁶¹, והוא ראה ד' דורות. וקדמונינו ז"ל אמרו⁶² עשרה דורות מאדם ועד נח. ומנח עד אברהם עשרה. ואין מספר שנות אלה כאלה⁶³, וטעם וימת יוסף⁶⁴, כי מת בגדולתו, גם אחיו לא ראו את ימי הרעה⁶⁵. וטעם וכל הדור ההוא על המצרים, כי יזכיר אשר לא ידע את יוסף (להלן פסוק ח).

(2) ובני ישראל פרו, הולידו כעץ יתן פריו⁶⁶. וישרצו, כמו ישרצו המים (ברא' א כ). רק הראשון⁶⁷ מהפעלים העומדים בעצמם,

38 כמו פעלי ל"ה במקוצר: ירב — ירבה, יגל — יגלה, יכן — יכנה. 39 ניקדו בסגול הנקרא גם פתח קטן. 40 צ"ל בפתח קטן. 41 באות נהגית. 42 יְהִי. 43 קשה לבטא. 44 הניחו את היר"ד. 45 שהיר"ד תוכל להיות נחה ניקדו את הה"א בחירק במקום הסגול בעה"פ. 46 בהפסק. 47 במקום מלעיל שבפעלי ל"ה בצורתם המקוצרת: ירב, יגל, באה כאן הנגינה מלרע, והיר"ד שבתהלה בשוא נע. 48 הפועל היה. 49 הפועל חיה. 50 שתי האותיות האחרונות של השורש שלו. שורת בשני הפעלים. 51 מאותיות אחרי"י הנחות. 52 והן שתי האותיות יו"ד וה"א של היה ויחי. 53 נהגים. 54 יו"ד של אית"נ. 55 המלה ירך באה כאן מושאלת כלשון נקיה לאבר המוליד. 56 שהוא לשון נקיה לעשית צרכים. 57 את יעקב — עם יעקב (א, א). 58 של בני לאה (בראשית מו טו). 59 במספר השבעים. 60 דור אינו מוגדר בשנים, אלא באנשים העוברים ובאים. המאריכים ימים דורים ארוך, וכן להפך. 61 איוב מב טו. 62 [אבות ה ב, ג]. 63 חז"ל לא ספרו את השנים אלא את הדורות. הדורות מאדם עד נח היו יותר ארוכים מן הדורות מנח עד אברהם. שהרי בראשונים האריכו ימים יותר מבאחרונים. 64 שמוכרי אותו במיוחד. 65 שהרי מוכרי מוקם לפני התחלת הרעות. 66 סמל של פריחה וחייניות. 67 הכתוב כאן.

גְּדִילְתָּא עַל מְרַמְצָתָא: טו. וְתַעֲבִיד, חֲשׁוֹן דִּינָא עוֹבֵד אוֹמֵן, כְּעוֹבֵד אִיפוֹדָא תַעֲבִדְנִיה, דְּהֶבֶא, תְּכֵלֵא וְאַרְגָּוְנָא, וְצִבְע זְהוּרִי, וּבֹחַץ שְׁזִיר תַעֲבִיד יְתִיב: טז. מְרַבַּע נִי"ג מְרֻבַּעַן יְהִי עֵיף, וְרָתָא אוֹרְכִיָּה וְרָתָא פוֹתִיָּה: יז. וְתַשְׁלִים בֵּיה אֶשְׁלָמוֹת אֲבָנָא, אַרְבַּעָה סְדָרִין דְּאֲבָן טָבָא, סְדָרָא קְדָמָא, סְמָקָן יֶרְקָן וְיֶרְקָן סְדָרָא חַד: יח. וְסְדָרָא תַנְיָנָא, אֲזַמְרָגְדִין נִי"ג אֲזַמְרָגְדִין שְׁבֻזִי וְסִבְהָלוֹם: יט. וְסְדָרָא תְּלִיתָא, קַנְפִירִי טְרָקְנָא וְעֵין עֲגֵלָא: כ. וְסְדָרָא רְבִיעָא, כְּרוֹם יָמָא וּבִרְלָא וּפְנִיתִירִי, מְרַמְצָן בְּדֶהֱב, יְהוֹן בְּאֶשְׁלָמוֹתֵהוֹן: כא. וְאֲבָנָא, יְהוֹן, עַל

טו הַעֲבַתְתָּ עַל-הַמְּשַׁבְצֹת: וְעֲשִׂיתָ חֲשׁוֹן מְשַׁפֵּט מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב כַּמַּעֲשֵׂה אֶפֶד תַעֲשֶׂנוּ זֶהָב תְּכֵלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מְשֻׁר תַעֲשֵׂה יי אֹתוֹ: רְבִיעַ יִהְיֶה כְּפוֹל וְרֵת אֲרָכּוֹ וְרֵת רְחִבּוֹ: וּמִלֵּאתָ בּוֹ מִלֵּאת אֲבָן יח אַרְבַּעַה טוּרִים אֲבָן טוּר אָדָם פְּטָדָה וּבְרָקֶת הַטוּר הָאֶחָד: וְהַטוּר הַשֵּׁנִי יט נָפֶךְ סָפִיר וַיְהִלֵּם: וְהַטוּר הַשְּׁלִישִׁי לְשֵׁם שָׁבוֹ וְאַחֲלָמָה: וְהַטוּר הַרְבִּיעִי כא תְּרִשִׁישׁ וְשֹׁהֵם וְיִשְׁפָּה מְשַׁבְצִים זֶהָב יִהְיוּ בְּמִלּוֹאֲתָם: וְהָאֲבָנִים תְּהִיֶינָה עַל-

לערדסקאות²⁶ שקורין אנשנשור"ש בלעז. ונתתה את שרשרת, רש"י של עבותות העשויות מעשה עבות על המשבצות הללו. ולא זה הוא מקום צוואת עשייתן של שרשרות, ולא צוואת קביעתן, ואין "מעשה" האמור כאן לשון צווי, ואין "ונתתה" האמור כאן לשון צווי, אלא לשון עתיד, כי בפרשת החשן²⁷ חוזר ומצוה על עשייתן ועל קביעתן, ולא נכתב כאן אלא להודיע מקצת צורך המשבצות שצוה לעשות עם האפוד, וכתב לך זאת לומר לך: המשבצות הללו יזוקקו²⁸ לך, לכשתעשה שרשרות מגבלות על החשן, תתנם על המשבצות הללו. (טו) חשן משפט, שמכפר על קלקול הדין²⁹. ד"א משפט, שמברר דבריו והבטחתו אמת, דרישנמנ"ט בלעז, שהמשפט משמש שלוש לשונות: דברי טענות הבעלי דינים, וגמר הדין, ועונש הדין, אם עונש מיתה, אם עונש מכות, אם עונש ממון, וזה משמש לשון בירור דברים, שמפרש ומברר דבריו. כמעשה אפד, מעשה חושב ומחמשת מינין³⁰.

(טז) זרת ארכו זרת רחבו, כפול³¹, ומוטל לו לפניו כנגד לבו, שנאמר: והיו על לב אהרן (להלן פסוק ל), תלוי בכתפות האפוד הבאות מאחוריו על כתפיו ונקפלות ויורדות לפניו מעט, והחשן תלוי בהן בשרשרות וטבעות, כמו שמפורש בענין. (יז) ומלאת בו, על שם שהאבנים ממלאות גומות המשבצות המתקנות להן קורא אותן בלשון מלואים. (כ) משבצים זהב יהיו הטורים במלואתם, מוקפים משבצות זהב בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן, זהו לשון: במלואתם, כשיעור מילוי עביין של אבנים יהיה עומק המשבצות לא פחות ולא יותר.

רס"ג (טו) חשן משפט, חשן מתוכנן³. אפד, האפוד. (טז) זרת, "שבר"⁴. (יז) אדם, יאקות אדום⁵. פטדה, זמרד⁶. וברקת, אצפר⁷. (יח) נפך, כחל⁸. ספיר, מהא⁹. ויהלום, בהרמאן¹⁰. (יט) לשם, גזע¹¹. שבו, סבג¹². אחלמה, פירווג¹³. (כ) תרשיש, אזרק¹⁴. שהם, בלור¹⁵. וישפה, יסף¹⁶.

3 וכן תרגם לעיל כו ל כמשפטו — כמתכונתו. 4 הוא המרחק שבין הבהון והאצבע הקטנה. 5 אבן יקרה ידועה בשם זה ולה גוונים הרבה, לכן ציין יאקות אדום. וראה ראב"ע פי' הקצר להלן פסוק ל. 6 אבן ירוקה כירק. 7 ירוקה כזהב. [ומלת ברקת מגו' ברק — ראב"ע פי' הקצר שם]. 8 כחול כהה קרוב לשחרות. 9 ראה לעיל כד י. וראה ראב"ע לפסוק ט, והקצר לפסוק ל. 10 לא ידועה לי אבן בשם זה. גם לא מצאתיה במלונים הערביים. והזכירה רבנו בפירושו לספר יצירה פ"ב הל' ב. ומשם נראה שיש לה גון כל שהוא, כנראה אדמומי בהיר, ואין היהלום שקוף כפי שקוראים היום לאבן "אלמאס" יהלום. 11 אבן שיש בה קוים לבנים ושחורים. 12 שחורה. 13 אבן ירוקה צהבהבה. 14 כגון הים. 15 ראה הע' 2. 16 עיקר המלה "ישף" נקרא גם "ישב" וגם "ישם", והיא אבן יקרה דומה לזבוג'ד, אלא שהיא יותר בהירה ממנה.

רשב"ם ושני ראשיהן שנותנין במשבצות יתן בכתפות האפוד אל מול פניו. (טו) חשן משפט, לפי שנתנו בחשן האורים והתומים שמגידין משפט ישראל וצורכיהם כדכתיב ושאל לו במשפט האורים (במדבר כז כא), לכן קרוי [חשן] משפט. (טז) כפול, כעין כיס. לפי שנותנין לתוכו האורים והתומים. זרת, חצי אמה. (יז) ומלאת בו, גומות להושיב בהן האבנים.

חזקוני (יז) אדם, שרדינא. פטדה, אימרלרא. ברקת, איטופצרי. (יח) נופך, קרבונקלא. ספיר, שפיר. יהלם, בריקלא. (יט) לשם, אלמדנסה. שבו, אמטיטא. אחלמה, גירגונסא. (כ) תרשיש, קרישטלי. שוהם, אוניקלא. ישפה, ישפי.

ספורנו (כא) והאבנים תהיינה על שמות בני ישראל, כשיקדישום המתנדבים יהיה הקדשם לשם כך שיכתבו עליהם שמות השבטים⁹. שתיים עשרה על שמותם, ותהיינה שנים עשר כנגד 9 לכן נאמר "תהיינה" — כלומר, מראשית הוויתן.

26 כלי מתכות מנוקבים, וקושרים בחבל קטן. 27 להלן פסוק כב ואילך. 28 כד"ר: יזוקקו. 29 זבחים פח ב. 30 עי' לעיל פסוק ו. 31 כלומר לא היה רבוע (זרת ארכו זרת רחבו) אלא לאחר שנכפל (משכיל לדוד).

53 ככתוב: רבוע יהיה (פסוק טז). 54 פיתוח של שם השבט בה. 55 המשבצת תהיה כמדת האבן. 56 אפשר בפיתוח להוסיף ולמלא החסר בשם קטן כמו בשם גד, שהוא רק בן שתי אותיות.

ראב"ע הקצר

(טו) והחשן רבוע⁵³.

(יז) וטעם ומלאת, להיות הפיתוח בשם⁵⁴, כמדת האבן⁵⁵, ולא יהיה שם מקום רק. ואם ישאל אדם, יש ראובן גדול מגד, יתכן בפיתוח להוסיף⁵⁶.

שְׁמַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל שְׁתִּים עֶשְׂרֵה עַל-שְׁמֹתָם פְּתוּחֵי חוֹתָם אִישׁ עַל-שְׁמוֹ
 כב תְּהִיֵּין. לְשֵׁנֵי עֶשֶׂר שָׁבֹט: וְעֵשִׂיתָ עַל-הַחֹשֶׁן שְׂרֵשֶׁת גְּבֻלַת מַעֲשֵׂה עֶבֶת זָהָב
 כג טָהוֹר: וְעֵשִׂיתָ עַל-הַחֹשֶׁן שְׁתֵּי טַבְּעוֹת זָהָב וְנָתַתָּ אֶת-שְׁתֵּי הַטַּבְּעוֹת עַל-שְׁנֵי
 כד קְצוֹת הַחֹשֶׁן: וְנָתַתָּה אֶת-שְׁתֵּי עֶבֶת הַזָּהָב עַל-שְׁתֵּי הַטַּבְּעוֹת אֶל-קְצוֹת

שְׁמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, פְּתוּחֵי חוֹתָם, אִישׁ עַל-שְׁמוֹ
 עֶשְׂרֵי עַל שְׁמֵי הַחֹשֶׁן, פְּתוּחֵי חוֹתָם, אִישׁ עַל-שְׁמוֹ
 מִפְּרֵשׁ כְּגִלְף דְּעִזָּא גָבֵר
 עַל שְׁמֵיהֶם, יְהוֹזֵן, לְתַרְי
 עֶשֶׂר שָׁבֹטִין: כב. וְתַעֲבִיד
 עַל חוֹשֶׁן, תְּפִין מִתְחַמֵּן
 עוֹבֵד גְּדִילוֹ, דְּדָהָב דְּכִי:

כג. וְתַעֲבִיד עַל חוֹשֶׁן, תְּפִין עֲזָן דְּדָהָב, וְתַחֲמִין, יְת תְּפִין עֲזָקְתָא, עַל תְּרִין
 סְטָרֵי חוֹשֶׁן: כד. וְתַחֲמִין, יְת תְּפִין גְּדִילָן דְּדָהָב, עַל תְּפִין עֲזָקְתָא, בְּסְטָרֵי

רש"י (כא) איש על שמו, כסדר תולדותם³² סדר האבנים, אודם לראובן, רש"י
 פטדה לשמעון, וכן כלם.

(כב) על החשן, בשביל החשן. לקבעם בטבעותיו, כמו שמפורש
 למטה בענין. שרשת, לשון שרשי אילן³³ המאחזין לאילן להאחזו
 ולהתקע בארץ, אף אלו יהיו מאחזין לחשן, שבהם יהיה תלוי
 באפוד, והן שתי שרשרות האמורות למעלה³⁴ בענין המשבצות.

ואף שרשרות פתור מנחם בן סרוק³⁵ לשון שרשים, ואמר שהר"ש
 יתירה, כמו: מ"ם שבשלשום (בראשית לא ב), ומ"ם שבריקם
 (שם מב). ואינו רואה את דבריו אלא שרשרת בלשון עברית
 כשלשלת בלשון משנה³⁶. גבלת, הוא "מגבלות" האמור למעלה
 (פסוק יד), שתתקעם בטבעות שיהיו בגבול החשן, וכל גבול
 לשון קצה, אשומי"ל בלעז. מעשה עבת, מעשה קליעה.

(כג) על החשן, לצורך החשן, כדי לקבעם בו. ולא יתכן לומר
 שתהא תחילת עשייתן עליו, שאם כן מה הוא שחוזר ואומר:
 ונתת את שתי הטבעות, והלא כבר נתונין בו, היה לו לכתוב
 בתחילת המקרא: ועשית על קצות החשן שתי טבעות זהב, ואף
 בשרשרות צריך אתה לפתור כן³⁷. על שני קצות החשן, לשתי
 פאות שכנגד הצואר לימנית ולשמאלית הבאים מול כתפות
 האפוד.

(כד) ונתתה את שתי עבת הזהב, הן הן שרשרות גבלות הכתובות
 32 [ראה חזקוני]. 33 לא כמו שרשרות שהוא כמו שלשלת בלשון המשנה.
 34 פסוק יד. 35 במחברת ב"ת. 36 כלים פ"ד מ"ג. 37 ועשית על
 החשן שרשרות גבלות מעשה עבות זהב טהור (פסוק כב). צריך אתה לפרש לצורך החשן,
 ולא יתכן לומר שתהא תחילת עשייתן עליו.

(כב) ודע כי שרשרות גבלות, כמו שרשרות, ועל דעתי שהם רב"ע
 הנזכרות⁵⁷, ור"ש האחרון כפול⁵⁸.
 57 לעיל פסוק יד. 58 העיקר שרש.

(כב) ועשית על החשן שרשרות גבלות, הם שרשרות שעל המשבצות רשב"ם
 האמורים למעלה⁸.

(כג) ועשית על החשן [וגו'], על שתי קצותיו העליונים תתן
 הטבעות להכניס בהן שתי העבותות ושתי קצותם הנתונים
 במשבצות תתן על כתפות האפוד ונמצא החשן תלוי באפוד.
 ועדיין יכול צידו של החשן התחתון להיות מנוענע הנה והנה, עד
 שמחברו אל האפוד כמו שמפרש והולך שעושה בקצות החשן
 8 בפסוק יד.

שמותם, לא פחות ולא יותר. פתוחי חותם איש על שמו, וכן ספורנו
 המפתח יפתח את האבן של כל אחד מהם על שמו, ולא יחליף
 לא האבן ולא הכונה מזה לזה.

(כב) גבלות, לא שרשרות להאריך ולקצר¹⁰.
 10 אלא מכוונת בצמצום כמו שפירש בפסוק יד.

רס"ג (כא) והאבנים, ועל האבנים יהיו שמות בני ישראל כיון שהם
 שתיים עשרה כנגד שמותם כפתוחי חותם שם כל אחד על אבנו.

(כב) גבלות, ממוצעים.
 (כד) אל קצות, אשר בקצות.

חזקוני (כא) איש על שמו, פרש"י: כסדר תולדותם סדר האבנים אודם
 לראובן פטדה לשמעון, וכן כולם. חז"ק, לפרש"י, דאם כן לא
 יגיע לשם לדן²⁴ ובספר שופטים כתיב: ויקראו ללשם דן כשם דן
 אביהם²⁵, ושם²⁶ פרש"י: ששמו של דן כתוב על לשם. לפיכך יש
 מפרשים כסדר תולדותם היינו כסדר לידת האמהות: לאה בלהה
 זלפה רחל, ועכשיו יגיע לשם לדן²⁷. כיצד נעשית²⁸, רבי יוחנן
 אומר בולטות²⁹, ריש לקיש אומר מצטרפות³⁰. והא לא כתיב
 צד"י, אמר רב שמואל בר יצחק אברהם יצחק ויעקב כתיב שם.
 והא לא כתיב ט"ת, אמר רב אחא בר יעקב שבטי ישורון כתיב
 שם. וכדי לכתוב על כל אבן שש אותיות כמנין בנימין היו
 כתובות בסדר הזה³¹.

אדם ראובן א	פטדה שמעון ב	ברקת לוי רהם
נפך יהודה י	ספיר יששכר צ	יהלם זבולן ח
לשם דן ק יעק	שבו נפתלי ב	אחלמה גד שבטי
תרשיש אשר ישר	שהם יוסף ון	ישפה בנימין

וכל האותיות עולות לע"ב אותיות כנגד ע"ב אותיות של שם
 המפורש הנתון בתוך החשן.

(כב) ועשית על החשן, עם החשן תעשה שרשרות גבלות, הם שתי
 שרשרות האמורות למעלה³².

(כג) ועשית על החשן שתי טבעות זהב ונתת את שתי הטבעות
 האלה על שני קצות החשן, העליונות.

(כד) ונתת את שתי עבותות הזהב, הן שרשרות הגבלות³³. על שתי
 הטבעות הקבועות אל קצות החשן שאמרנו³⁴.

24 שהרי לשם נמנה כאן השביעי, ובסדר תולדותם דן הוא הבן החמישי ליעקב.
 25 [פסוק זה הוא ביהושע יט מז, ובשופטים יח כט: ויקראו שם העיר דן בשם דן
 אביהם]. 26 בשופטים יח כז. 27 ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולן
 (בני לאה) דן (בן בלהה). 28 יומא עג ב. 29 האותיות בולטות כגון ע"יין
 משמעון, למ"ד מלוי ה"י מיהודה לומר עלה, וכל אחת אינה זזה ממקומה והוא מצרפן
 (רש"י יומא). 30 שהיו האותיות עומדין מעצמן בצירוף כסדר דבר הנשאל
 (מהרש"א שם) 31 ראה תורה שלמה סד ביאורי השיטות בזה. 32 פסוק יד.
 33 שבפסוק כב. 34 בפסוק כג.

אלפין, וארבע מאה ותמשיין לחיליהון, בתנייתא נטלין: יז. ונטיל משפן זמנא, משרית ליואי בגו משריתא, קמא דשרן גן נטלין, גבר על אתריה לטקסיהון: יח. טיקס משרית אפרים, לחיליהון מערבא, ורפא לבני אפרים, אלישמע בר עמיהוד: יט. וחיליה ומגנייהון, ארבעין אלפין ותמש מאה: כ. ודסמיכין עלוהי שבטא דמנשה, ורפא לבני מנשה, גמליאל בר פדהצור: כא. וחיליה ומגנייהון, תלתין ותריין אלפין ומאתן: כב. ושבטא דבנימין, ורפא לבני בנימין, אבידן בר ארבע מאה: כד. כל מגנייא למשרית אפרים, מאה ותמניא אלפין ומאה לחיליהון, ותליתיתא נטלין: כה. טיקס משרית דן, צפונא לחיליהון, ורפא לבני דן, אחיעזר בר עמישדי: כו. וחיליה ומגנייהון, שתין ותריין אלפין ושבע מאה: כז. ודשרן סמיכין עלוהי

יז וחמשים אלף וארבע מאות וחמשים לצבאתם ושנים יסעו: ונסע אהל מועד מחנה הלוי בתוך המחנות כאשר יחנו כן יסעו איש על ידו יח לדגליהם: יח דגל מחנה אפרים לצבאתם ימה ונשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד: יט וצבאו ופקדיהם ארבעים אלף וחמש מאות: כא ועליו מטה מנשה ונשיא לבני מנשה גמליאל בן פדהצור: יב שנים ושלושים אלף ומאתים: יג ומטה בנימין ונשיא לבני בנימין אבידן בן גדעני: יד וצבאו ופקדיהם חמשה ושלושים אלף וארבע מאות: טו כל הפקדים למחנה אפרים מאת אלף ושמונת אלפים ומאה לצבאתם ושלושים כה יסעו: טז דגל מחנה דן צפנה לצבאתם ונשיא לבני דן אחיעזר כז בן עמישדי: יז וצבאו ופקדיהם שנים וששים אלף ושבע מאות: יח חננים עליו

ותריין אלפין ומאתן: כב. ושבטא דבנימין, ורפא לבני בנימין, אבידן בר ארבע מאה: כד. כל מגנייא למשרית אפרים, מאה ותמניא אלפין ומאה לחיליהון, ותליתיתא נטלין: כה. טיקס משרית דן, צפונא לחיליהון, ורפא לבני דן, אחיעזר בר עמישדי: כו. וחיליה ומגנייהון, שתין ותריין אלפין ושבע מאה: כז. ודשרן סמיכין עלוהי

(יז) ונסע אהל מועד, לאחר שני דגלים הללו. כאשר יחנו כן יסעו, כמו שפירשת¹⁴, הליכתן כחנייתן, כל דגל מהלך לרוח הקבוע לו¹⁵. על ידו, על מקומו, ואין לשון "יד" זו ממשמעו, רוח של צדו הוא על ידו, סמוכה לו לכל הושטת ידו, אינשו"ן איש"א בלעז.
(כ) ועליו, כתרגומו: ודסמיכין עלוהי.

14 בפסוק ט. 15 תנחומא יב.

ראב"ע

(טז) ושנים, תאר השם.
(יז) ונסע אהל מועד בתוך המחנות, הנזכרות⁶⁶, כי הגרשונים והמררים נוסעים בין דגל יהודה ובין דגל ראובן⁶⁷, והקהתים נוסעים ועמהם אהרן ובניו בין דגל ראובן ובין דגל אפרים⁶⁸. כאשר יחנו כן יסעו, שב אל המחנות שהם ישראל, לא אל מחנה הלויים, כי יחנה דגל יהודה למזרח, כי הגרשוני שהוא למערב המקדש⁶⁹ ומררי בצפון⁷⁰ יחדיו יסעו⁷¹. על ידו, פאה ומקום⁷², וכן יד הירדן (להלן יג כט), ויד תהיה לך (דברים כג יג).

66 דגל יהודה ודגל ראובן. 67 ראה להלן י ד-כ. 68 ראה שם, כא-כד. 69 ראה שם ג כג. 70 ראה שם לה. 71 ראה שם י יז. ואין לומר עליהם כאשר יחנו כן יסעו. 72 יד' כאן פירושו פאה ומקום. ראה רש"י.

ספורנו

ב (יז) ונסע אהל מועד... בתוך המחנות, בין שני הדגלים הנזכרים¹⁴. כאשר יחנו, שכשיגיע מחצית כל הדגלים יהיה המשכן מוקם לגמרי באמצע כולם, כי תיכף אחרי דגל ראובן נסעו הקהתים נושאי המקדש שהוא עיקר המועד¹⁵, כאמרו, "ונועדתי לך שם, ודברתי אתך מעל הכפרת" (שמות כה כב). כאשר יחנו, ובכך היה אז כולו באמצע כל המחנות גם בעת המסע¹⁶.

14 רש"י רשב"ם וראב"ע. 15 י"ג: אהל מועד. 16 אברבנאל.

רס"ג (יז) איש על ידו לדגליהם, כל פלוגה במקומה² ובמרכזה. (יח) ימה, במערב.
2 ופירוש יד' מקום, כמו ויד תהיה לך (דברים כג יג).

רשב"ם (יז) בתוך המחנות, שני דגלים נוסעים תחילה, ואחר כן המשכן והלויים, ואחר כן שני דגלים אחרונים. כאשר יחנו כן יסעו, בכל עניין שהיו סביב למשכן הארבעה דגלים, כך היו סביב דרך הליכתם. ודרך ימין נמנו הדגלים מזרח ודרום מערב וצפון.

רמב"ן בלשון הקדש לשנות השמות בטעם שוה, כמו זרח (להלן כו יג) וצוחר (בראשית מו י) מלשון כצמר צחר (יחזקאל כז יח), ונקרא דעואל שידע את האל, רעואל ששם רעיון לבו באל, כמו ולי מה יקרו רעוך אל (תהלים קלט יז), בנת לרעי מרחוק (שם ב), והיו קוראים האיש ההוא בשני שמות, ולכן תזכרנו התורה בשניהם.

חזקוני (יז) ונסע אהל מועד, ומה שכתב: וארון ברית ה' נוסע לפניהם (להלן י לג) הוא ארון שעשה משה שבו שבתי לוחות מונחין והוא הירוצא עמהם למלחמה⁴⁶.
(יח) דגל מחנה אפרים, לרחל⁴⁷ דגל בפני עצמה אפרים מנשה ובנימין.
(כה) דגל מחנה דן, דגל⁴⁸ רביעי לבן שפחת רחל שהוא בכור, ובשביל שהיה דן בן שפחת רחל ראש דגל, נתן מעלה אחרת לאשר בן שפחת לאה להיותו נמנה קודם נפתלי אף על פי שנולד אחריו.

46 ספרי בהעלותך פב. 47 [ראב"ע לעיל א כ]. 48 [ראב"ע שם].

כח מטה אשר ונשיא לבני אשר פגעיאל בן-עכרן: וצבאו ופקדיהם אחד
 כט וארבעים אלף וחמש מאות: ומטה נפתלי ונשיא לבני נפתלי אחירע בן-
 לא עינן: וצבאו ופקדיהם שלשה וחמשים אלף וארבע מאות: כל-הפקדים
 למחנה דן מאת אלף ושבעה וחמשים אלף ושש מאות לאחרונה יסעו
 לדגליהם:

לב אלה פקודי בני-ישראל לבית אבתם כל-פקודי המחנות לצבאתם שש-
 לג מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים: והלוים לא התפקדו
 לד בתוך בני ישראל כאשר צוה יהוה את-משה: ויעשו בני ישראל ככל אשר-
 צוה יהוה את-משה בן-חננו לדגליהם וכן נסעו איש למשפחתו על-בית
 אבתיו:

רביעי ג ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר יהוה את-משה בהר סיני: ואלה

שכטא דאשר, ורפא לבני
 אשר, פגעיאל בר עכרן:
 כח. וחיליה ומגניהון,
 ארבעין וחד אלפין וחמש
 מאה: כט. ושכטא דנפתלי,
 ורפא לבני נפתלי, אחירע
 בר עינן: ל. וחיליה
 ומגניהון, חמשין ותלתא
 אלפין וארבע מאה: לא.
 כל מגניא למשרית דן,
 מאה וחמשין ושבעא
 אלפין ושית מאה,
 בבתיא נטלין לטקסיהון:
 לב. אליו, מגני בני
 ישראל לבית אכהתהון,
 כל מגני משריתא
 לחיליהון, שית מאה
 ותלתא אלפין, וחמש
 מאה וחמשין: לג.

וליואי, לא אתמניאו, בגו בני ישראל, כמא, דפקיד יי ית משה: לד. ועברו בני ישראל, ככל, דפקיד יי ית משה, כן שרון לטקסיהון
 וכן נטלין, גבר לזרעיתיה על בית אכהתוהי: א. ואליו, תולדת אהרן ומשה, ביומא, דמליל יי, ית משה בטורא דסיני: ב. ואליו,

ג (א) ואלה תולדות אהרן ומשה, ואינו מזכיר אלא בני אהרן רש"י
 ונקראו תולדות משה, לפי שלימדן תורה, מלמד שכל המלמד
 את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו¹⁶. ביום
 16 סנהדרין יט ב.

רס"ג (לד) איש למשפחותיו, כל שבט למשפחותיו.
 ג (א) תולדת אהרן ומשה, התיחסות העם של אהרן ומשה³.
 3 כלומר, פסוק זה מוסב על המפקד שנפקדו לעיל והכוונה על כל ישראל, כי לא יתכן
 שיהא מוסב על דלקמן כי לא נזכרו אלא שמות בני אהרן.

(לב) אלה פקודי בני ישראל, וכן נסעו (פסוק לד) כאשר היו רב"ע
 ביום שהתפקדו⁷³. והנה בעשרים יום⁷⁴ לא מת אחד מהם וזה
 דבר פלא.
 (לג) והלוים לא התפקדו, לבאר שלא נחשוב אחד מהם עם
 הפקודים בנסעם⁷⁵.

רשב"ם ג (א) ואלה תולדות אהרן ומשה, תחילה מנה תולדות ישראל
 ואחר כך תולדות הכהנים ואחר כך תולדות הלוים. ועתה
 מונה תולדות אהרן. ותולדות משה לפנינו עם הלוים דכתיב
 ולקחת משפחת העמרמי (להלן פסוק כז), זהו משה ואהרן
 ובניו אשר יקראו על שבט הלוי, כי לא היו לעמרם בנים רק
 משה ואהרן, ויברל אהרן להקדישו ומשה ובניו יקראו על
 שבט הלוי³. ביום דבר ה' את משה בהר סיני, שזהו קודם
 3 ע"פ דה"א כג יג-יד.

ג (א) ואלה תולדות אהרן ומשה, הטעם, שלא הולידו
 73 באחד לחדש השני (א א). 74 הם נסעו מהר סיני בעשרים לחדש השני (להלן י
 יא). 75 מיום שדיבר ה' עם משה בהר סיני עד הפרשה שלפנינו שנאמרה במדבר
 סיני לאחר כעשרה חדשים.

רמב"ן ג (א) ואלה תולדות אהרן ומשה וגו', "ואינו מונה אלא
 בני אהרן, ונקראו תולדות משה, לפי שלמדן תורה, מלמד
 שכל המלמד חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו.
 ביום דבר ה' את משה, נעשו אלו תולדות שלו, שלמדן מה
 שלמד מפי הגבורה", לשון רש"י. ואין ביום דבר ה' את
 משה בהר סיני, אלא לומר שהיו אלה תולדותם ביום שדיבר
 ה' אל משה בהר סיני, ואמר כי מתו נדב ואביהוא ואין להם היום

(לא) לאחרונה יסעו, הלמ"ד נקודה בפת"ח⁴⁹.
 (לד) ויעשו בני ישראל וגו', כל הימים אשר היו במדבר⁵⁰. כן
 חנו, קודם נסיעתן תיקן להם הקב"ה דגלים וסדר מסעות, כיצד
 יחנו וכיצד יסעו ע"י חצוצרות.
 ג (א) ביום דבר ה' את משה בהר סיני, כל זמן שהקב"ה
 49 ולפניו בקמץ. 50 [ראב"ע].

מהר"ם (לא) לאחרונה יסעו לדגליהם, לאחרונה ב' במסורה, האי
 דהכא, ואידך לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה (קהלת
 א יא)⁶.
 6 "כלומר, לא יהיה להם זכרון לבני דן שעברו ע"ז שכתב בהם לאחרונה" — מהר"ם
 להלן י כח.

(לג) והלוים לא התפקדו, גם בסכום כל שאר השבטים. כאשר ספורנו
 צוה ה' את משה, כאמרו "ואת ראשם לא תשא בתוך בני
 ישראל" (לעיל א מט).
 ג (א) ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה' אל משה, בעת

חמישי כב צדקת יהוה עשה ומשפטיו עם ישראל:

ולדן אמר דן גור

זכון גדם יי עבד ודינוהי

עם ישראל: כב. ולדן

אמר, דן תקיף כגור נני

כגור ארצו, ארציה שתאיא

מן נחליא דנגדין מן

מתנן: כג. ולנפתלי אמר, נפתלי שבע רעוא, ומלי ברכן מן גדם יי, מערב ים

גגיסר ודרומוהי ירת: כד. ולאשר אמר, בריד מברכת בנאי אשר, יהי רעוא

כי אריה יזנק מן הבשן: ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון ומלא ברכת יהוה

ולאשר אמר ברוך מבנים אשר יהי רצו

כי ים ודרום ירשה:

רס"ג (כב) ולדן וגו', ואמר לדן תהיה אתה דן כגור אריה בכח בשעה שהוא מזנק מן הבשן. (כג) ולנפתלי וגו', ואמר לנפתלי נפתלי יהי לך רוב רצון והוי מלא ברכות ה' ותירש מן הארץ מערב ודרום. (כד) מבנים, החשובים לפני ה'.

רמב"ן (כג) נפתלי שבע רצון, "שהיתה ארצו שבעה כל רצון יושביה", לשון רש"י. והנכון שהוא נמשך אל ה' הנכבד²⁸, יאמר שבע ומלא רצון ה' הנכבד וברכתו. אבל במדרש של רבי נחוניא בן הקנה²⁹ אמרו בכתוב הזה, אמר רבי אמורא מאי דכתיב ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה, כך אמר משה אם תלך בחקותי תירש העולם הבא שהוא נמשל לים, שנאמר ורחבה מני ים (איוב יא ט), והעולם הזה שהוא נמשל לדרום שנאמר כי ארץ הנגב נתתני (יהושע טו יט), ומתרגמינן ארעא דרומא, ומאי דכתיב ירשה, ירש היה לו לומר, אלא אפילו הקב"ה בכלל³⁰, והיינו רש יה, למה הדבר דומה למלך שהיו לו שני אוצרות והקצה האחד מהם, לסוף ימים רבים אמר לבנו טול מה שיש בשני אוצרות הללו, אמר הבן שמא לא יתן לי מה שהקצה, אמר לו טול הכל, והיינו דכתיב ים ודרום ירשה, יה רש הכל נתון לך ולואי תשמור דרכיו. ועוד אמרו³¹, ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה, אין ים אלא תורה שנאמר ורחבה מני ים (איוב יא ט), וכל המדרש שם. אם כן יהיה סוד הכתוב נפתלי שבע הרצון הממלא ברכת ה' שהיא הים הכלולה בכל מן הכל, כענין שכתוב כל הנחלים הולכים אל הים (קהלת א ז), והוא ביתו של מלך, משל למבקשים לראות את המלך שואלים אנה ביתו של מלך ואחר כך שואלים אנה המלך, וגם העולם הזה הנגוב והיבש מן הרצון יירש ביה"ש³² והמשכיל יבין.

(כב) גור אריה, אף⁶⁸ הוא היה סמוך לספר, לפיכך מושלו רש"י באריות. יזנק מן הבשן, כתרגומו, שהיה הירדן יוצא מחלקו ממערת פמייאס, והיא לשם⁶⁹, שהיא בחלקו של דן, שנאמר: ויקראו ללשם דן (יהושע יט מז), וזינוקו וקילוחו מן הבשן. דבר אחר⁷⁰: מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות, כך שבטו של דן נטלו חלק בשני מקומות, תחילה נטלו בצפונית מערבית, עקרון וסביבותיה, ולא ספקו להם, ובאו נלחמו עם לשם שהיא פמייאס, והיא בצפונית מזרחית, שהרי הירדן יוצא ממערת פמייאס, והיא במזרחה של ארץ ישראל, ובא מהצפון לדרום וכלה בקצה ים המלח שהוא במזרח יהודה שנטל בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמפורש בספר יהושע, והוא שנאמר: ויצא גבול בני דן מהם ויעלו בני דן וילחמו עם לשם וגו' (יהושע יט מז), יצא גבולם מכל אותו הרוח שהתחילו לנחול בו.

(כג) שבע רצון, שהיה ארצו שבעה כל רצון יושביה. ים ודרום ירשה, ים⁷¹ כנרת נפלה בחלקו ונטל מלא חבל חרם בדרומה לפרוש חרמים ומכמרות. ירשה, לשון צווי, כמו: עלה רש (לעיל א כא), והטעם שלמעלה ברי"ש מוכיח, כמו: ירש, ידע, לקח, שמע, כשמוסיף בו ה"א יהיה הטעם למעלה: שמעה, ידעה, סלחה, לקחה, אף כאן ירשה לשון צווי, ובמסורת הגדולה מצינו כאלפא ביתא: לשון צווי⁷² דטעמיהון מלעיל. (כד) ברוך מבנים אשר, ראיתי בספרי⁷³: אין לך בכל

68 ספרי שנה. 69 בכורות נה א. 70 ספרי שנה. 71 ב"ק פא ב. 72 בכמה כ"י ליתא לשון צווי, וכן במסורה הגדולה לפנינו נמנו המלים חד חד מלעיל וקמץ לפניו משמשין ה"א בסוף תיבותא, ולא המלים שהן בלשון צווי. 73 שנה.

(כב) יזנק, אין לו חבר במקרא⁹. והטעם, דימהו בגבורתו לגור ראב"ע אריה כאשר ידלג מהר בשן. (כג) שבע רצון, שם התואר, וכן הוא¹⁰, יהיה שבע רצון. ים ודרום, שנחלתו יהיה מערבית דרומית¹¹. 9 אין למלה זו עוד שניה במקרא. 10 בכ"י פריס: והוא כן. 11 נחלתו תחפשו מערבית דרומית לדן.

חזקוני (כב) יזנק מן הבשן, יצא ויטרוף טרף. ולפי שבשן מקום אריות וחיות רעות מדמה אותו לאריה. (כג) שבע רצון, פירוטיו³⁶ מבכרות, וכל זמן שירצה יאכל וישבע מהם קודם שיאכל אדם פירות ממקום אחר. ומלא ברכת ה', כל³⁶ הבא בארצו ורואה פירות מבכרות מודה ומברך את הקב"ה עליהם. (כד) ברוך מבנים אשר, ברוך³⁶ מפי שאר בני ים אשר, וסוף הפסוק מוכיח: יהי רצו אחיו, כולם מברכין אותו, ולמה: וטובל בשמן רגלו, שארצו מושכת שמן כמעין, וכל אחיו ונשותיהן סכין אותו ומתענגין בו ומברכין אותו. ברוך מבנים אשר, פרש"י: אין בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר. כלומר 36 [בכור שור].

36 [בכור שור].

ה' שהוא אלהים אנכי, הודיע אותה כי דיוקנו חקוק במרכבה⁷⁹ ונמזה הוא יודע כי האלהים הוא המונע, ועל כן דחקה עצמה למסור לו בלהה שפחתה, כדי למשוך כח הלידה ממנה מכח הה' שהוא האלהים המונע, ואלו התפללה בסוף, הוא שכתוב: ויזכור אלהים את רחל, וישמע אליה אלהים⁸⁰.

(ו) ותאמר רחל דנני, כשילדה בלהה שפחת רחל הבן הראשון אמרה רחל: דנני אלהים, וראוי לאדם לזוהר בדבריו כולם אף כי בתחילת דבריו, וכבר דרשו רז"ל⁸¹: ארבעה פתחו ב"אף" ואבדו מן העולם, ואלו הם: נחש, ושר האופים, ועדת קרה, והמן, וכבר ידעת אחרית רחל שמתה בלדתה כי מדת הדין נמתחה כנגדה, ויש לך להבין איך קראה שמו דן כי פירשה בשמו מה שרמזה לאה בשם ראובן, ולפי שמדת הדין כלולה ברהמים לכך הוסיפה * עוד לומר: וגם שמע בקולי, כנגד שמעון, והשני קראתו נפתלי כנגד ה' הצדיק⁸², וגם זה ממטה למעלה *.

(יא) ותאמר לאה בגד. דרשו רז"ל⁸³: שנולד מהול, ויתכן לפרש לפי זה, כי מה שהוא חסר אל"ף לרמוז שהוא עשירי לנמולים⁸⁴, והם: אברהם יצחק ויעקב ראובן שמעון לוי ויהודה דן ונפתלי גר, ומנין התיבה, "בגד" עולה תשעה, לרמוז: כי אע"פ שהיו הנמולים לפניו תשעה והוא העשירי אע"כ אינם * כי אם תשעה עמו לפי שנולד מהול, ומה שנמצא קרי: בא גד, באל"ף, כי השם יתעלה זימן בפיו לאה לקרותו גד מלשון: גד * גדי, כלומר: בעל מזל, ועל כן אמרה: בא גד, כלומר בא המצליח, בעל המזל, כי בני גד היו בעלי גבורה מצליחים במלחמות, כענין שכתוב: גד גדוד יגודנו והוא יגד עקב⁸⁵, כלומר יצליח ויתגבר עליהם לבסוף, ועל הכונה הפנימית קראתו לאה גד מלשון המשכה, בראותה שעמדה מלדת הוצרכה לחזור ולמשוך מן המקום שפסקה משם כשילדה יהודה, ובכח התפלה שאמרה: גד גדי, כלומר יתחזק מזלי, משכה כח הלידה * וילדה ליששכר שהוא כנגד הבינה, שנאמר: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים⁸⁶, והבן השני קראתו אשר כי התפללה בו גם כן ואמרה: יישר כחי שאתחזק ואלד עוד ותהיה המשכתי דרך סלולה, מלשון ואשר בדרך לבך⁸⁷, ואז נתן לה זבולן שהוא כנגד הקו * האמצעי המכוון עם

כח, יג, ד"ה והנה ה' נצב עליו ועל דרך הקבלה וכו'. 79 בראשית רבה סח, יח. 80 להלן פסוק כב. 81 ב"ר יט, ב, ועיין לעיל בפ' בראשית ג, א. 82 כצ"ל ע"פ ד"ר. וכן הגיה ה"תורת חיים". ובס"ט: ה' הצדיקים (!). 83 הובא ברש"י, ועיין "זכור לאברהם" לברלינר. 84 בתחומא נח ה' מונה שבעה מהולים שנולדו בעולם: אדם שת נח יעקב יוסף משה ואיוב, וכאבות דרבי נתן פרק ב מונה: איוב אדם שת נח שם יעקב יוסף משה בלעם שמואל דוד ירמיה זרובבל, — וכמנין רבינו לא מצאתי, ועיין בהערת שכתר לאבות דרבי נתן פ"ב אות סד. 85 להלן מט, יט. 86 דה"א יב, לב. 87 משלי

ללדת. וכן היה שילדה בן ותקרא את שמו יששכר. — ודעת רבינו הכא יותר מסתברא כמבואר, שהרי גד נולד ראשון והענין "יתחזק מזלי" נופל יותר עליו מעל אשר. — ועיין עוד שם ב"האמונה והבטחון" (עמ' תמג) שכותב לבסוף כדעת רבינו, זה לשונו: "ועל דרך הפשט נאמר כי ב' פעמים נתפללה, אחת כשנולד גד ואחת כשנולד אשר... ושני בנים נתנו לה במה שנתפללה, כשנולד גד נתנו לה יששכר, ובמה שנתפללה כשנולד אשר נתנו לה זבולון" — והם כדברי רבינו כאן. כנגד הקו וכו', כי מזבולון היו סופרים שנאמר: ומזבולון מושכים בשבט סופר (שופטים ה, יד),

(ו) הוסיפה. רחל. ממטה למעלה. עיין להלן בדברי רבינו בפסוק כג, ד"ה אסף אלקים. (יא) אינם. מאברהם עד גד. גד גדלי. לשון רש"י מחז"ל (שבת סז, ב). התמזל מזלי. כלומר יתחזק מזלי, כמבואר להלן. משכה כח הלידה וכו'. דעת רבינו הכא שיששכר נולד מתפלת לאה על גד, וזבולון מתפלתה על אשר, כמו שמבאר והולך, אינו כדעת בעל האמונה והבטחון" (פרק כד, עמ' תמב) — דוזה לשונו שם: "וכשראתה לאה שעמדה מלדת הכניסה שפחתה לאישה ותלד בן ותקרא את שמו אשר, מלשון יישר כוחך, כלומר יתחזק מזלי ויוסיף כח ויכנס לשאוב מפנימיות המקור ואוסיף עוד

Handwritten marginal notes on the left side of the page, including various annotations and references.

Handwritten marginal notes on the right side of the page, including various annotations and references.

Handwritten notes at the bottom right of the page.

(יט) גד גדוד יגודנו. שבח אותו בגבורה ואמר: כי יהיו לו מלחמות רבות וגדודים יבאו עליו, והוא יגוד עקב, כלומר באחרונה הוא ילך בגדודו עליהם ויתגבר. או פירוש: והוא יגוד עקב, והוא יכריעם באחרונה מלשון: גדו אילנא*. ומשה רבינו ע"ה פירש הכתוב הזה*, הוא שאמר: ברוך מרחיב גד כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד⁸. ובמדרש⁹: והוא יגוד עקב, כיון שראה יעקב לשמשון הבא מדרך, אמר: לישועתך קויתי ה'¹⁰, אין זה מביא את הגאולה אלא מגד, והוא יגוד עקב, אותו שבא בעקב*, שנאמר: הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא¹¹, שהוא מגד¹², עד כאן בבראשית רבה.

יט - אר
 (22) 13

(כ) מאשר שמנה לחמו. מאכלו שמן על שם רבוי הזיתים שהוא בחלקו של אשר והוא מושך שמן כמעין, וכן פירש משה רבינו ע"ה: וטובל בשמן רגלו¹³. והיה הכתוב ראוי לומר: אשר שמנה לחמו, אבל יתכן לומר בטעם תוספת המ"ם שבא להורות על הפלגת הדבר, כי אין צריך לומר שתהיה הברכה ברבוי השמן בחלקו של אשר כי אם גם בשאר הארצות תמצא ברכת רבוי השמן מחלקו של אשר, וזה טעם תוספת המ"ם כי ממנו שפע השמן, ומאתו יובל לשאר הארצות.

אשר שמנה לחמו

(כא) נפתלי אילה שלוחה. על דרך הפשט: ברכו בקלות שיהיו בני נפתלי קלים כאילה לרוץ ולבשר בשורות טובות ולהודיעם תחלה, כאילה זו המבשרת בכתב השלוח בין קרניה¹⁴. ועל דרך המדרש¹⁵: נפתלי אילה שלוחה, זו בקעת גינוסר שממנה פירותיה כאילה. הנותן אמרי שפר, שהיו בני נפתלי מכבדין¹⁶ את המלכים מפירותיה והיו משפרין דבריהם* והמלכים היו מתרצים להן. דבר אחר¹⁷: נפתלי אילה שלוחה, מלמד שקפץ למצרים כאילה להביא שטרי המערה לקבור את אביו, ולא הספיק לילך עד שעמד חושים בן דן והרגו לעשו על שהיה מעכב על קבורתו של יעקב, כן דרשו בבראשית רבה. ועל דרך הקבלה: נפתלי אילה שלוחה, ירמוז לצדיק* ויזכיר בו "אילה שלוחה" לפי שהוא שלו, והיא כנסת ישראל, מלשון: אילת השחר¹⁸, וכן "שלוחה" מלשון שליח, ונפתלי זה* נותן אמרי שפר להקב"ה. ואפשר שאונקלוס רמוז לזה*. וכן אמרו רז"ל¹⁹: מלאך אחד ממתין עד שתתפלל כנסיה אחרונה שבישראל ונוטל כל התפלות ועושה אותם עטרה

26...
 אילת השחר
 אילת השחר
 אילת השחר

7 כפירוש הרמב"ן (עמ' רעא). 8 דברים לג, כ. 9 ב"ר צט, יב. 10 פסוק יח. 11 מלאכי ג, כג. 12 ועיין ב"ר עא, יב. 13 דברים לג, כד. — כפירוש רש"י כאן. 14 כפירוש הרמב"ן פסוק כא (עמ' רעב). 15 ב"ר צט, יג. תנחומא ויחי יג. 16 מכבדין, כן גם בתנחומא שם. ובכ"ר שם: מכבדין (מקדימין מלשון בכור — מתנות כהונה). 17 ב"ר צה, כב. סוטה יג, א. 18 תהלים כב, א. 19 שמו"ר כא, ד. — והובא ענין זה גם בהאמונה והכסחון פרק כד (עמ' תמד).

אילת השחר
 אילת השחר
 אילת השחר

למפרע גם כן כסדרן, דהיינו ה' קויתי לישועתך וכו' (האזרח בישראל).

(יט) גדו אילנא. דניאל ד, יא. — כרתו העץ. פירש הכתוב הזה. כמבואר ברמב"ן: "וזה כענין ברכת משה רבינו בהם, ברוך מרחיב גד כלביא שכן, בעבור שירש ארץ רחבת ידים וגדולה מאד והיא בעבר הירדן, היו באים עליהם תמיד גדודי עמון ומואב שכניו הרעים התובעים בנחלה ופושטים עליהם, והוא כלביא שכן על טרפו וכו'". בעקב. בסוף (יפה תואר).

(כא) והיו משפרין דבריהם. ואם היה בלבן עליהם היו מתרצין להן (ב"ר צט, יג).

אילת השחר
 אילת השחר
 אילת השחר

לראשו של הקב"ה, שנאמר: ברכות לראש צדיק²⁰, וידוע מי הוא ראשו של צדיק, וזה מבואר.

(כב) בן פרת יוסף. על דרך הפשט: מלת "בן" מלשון: ועל בן אמצתה לך*, ופירושו נטע שבו פארות רבות, וזהו רמז לשני שבטים היוצאים ממנו: אפרים ומנשה, ומפני זה הזכיר שני פעמים* "בן פרת", וזהו שהמשילו משה לשור ולראם*, ופירש ואמר: הם רבבות אפרים והם אלפי מנשה²¹. ומה שהקדים השבט* לשם יוסף, ולא נהג כן ביתר השבטים, מפני שהוצרך לכפול שני פעמים "בן פרת" כנגד שני השבטים, ולא יתכן לכתוב: יוסף בן פרת בן פרת עלי עין, על כן הוצרך להקדים השבט לשם יוסף, ואמר:

בן פרת יוסף בן פרת עלי עין. ואמר "בן פרת" הראשון כנגד מנשה הבכור, ו"בן פרת" השני כנגד אפרים, ולפי שהיתה מעלתו גדולה על מנשה הוסיף "עלי עין". והרמב"ן ז"ל* פירש: בן פרת, בן חן, מלשון רז"ל: אפריון נמטייה לרבי שמעון, בסוף בבא מציעא²², וכן לשון ברכה ושבח, מלשון: פורנא ליתמי*, עד כאן. בנות צעדה. בנות המלכים במצרים היו עולות וצועדות על החומות שבעיר כדי להסתכל בו ולא תלה עיניו לאחת מהן²³, לכך סמך לו: ותשב באיתן קשתו²⁴. ועל דרך המדרש²⁵: בן פרת, בן פרות שעל ידי פרות נתגדל. עלי עין. אל תקרי: עלי עין, אלא "עולי עין", שעולים עלי עין, זה זרעו של יוסף שאין עין הרע שולטת בהם²⁶. ועל דרך הקבלה: בן פרת, ירמוז לתפארת ישראל, וזהו לשון "בן פרת"*. וטעם "עלי עין" כי הוא על הנהר היוצא מעדן, מאציל על הנהר ומשפיע בו, ובעבור היות הנצח מן הימין וההוד מן השמאל, לכך יצאו ממנו שני שבטים: אפרים ומנשה, וזהו שאמר: בנות צעדה עלי שור, ותרגם אונקלוס: תרין שבטין יפקון מבנוהי, ומזה הזכיר משה בברכתו: בכור שורו הדר לו²⁷, בא לבאר שתי המדות* שנתנו ליוסף: השור מהשמאל, והדר שהוא הנצח מהימין, וזה מבואר.

(כה) חאל אביך. על דרך הפשט: ממנו יבא הרצון שיעורך, ומשדי המשדד מערכת הכוכבים תבא לך הברכה ברכות שמים וברכות תהום, שתהיה מבורך בשמים ובארץ, וכן: ברכת שדים ורחם, כלומר שיגיעו לך ברכות שברכוך אביך ואמך כתרגום*. ודעת אונקלוס

20 משלי י' ו'. 21 דברים לג' יז'. 22 בבא מציעא קיט, א. 23 ב"ר צה, כג. 24 פסוק כד. 25 ב"ר צט, יג. 26 ברכות ב', א. 27 דברים ש"ט.

מעבדא פירין יהון מודן ומברכין עליהון, שכוונתו על התפילות ועל השירות ותשבחות שמתפללים ישראל (שם).

(כב) ועל בן אמצתה לך. תהלים פ', טז. "בן ענף" אמצתה לך, כי כבר אמצת אותה לך ואתה נטשתה אותה (רד"ק לתהלים). — וכן גם ברמב"ן כאן בשם "בעלי הדקדוק". שני פעמים. "בן פרת" יוסף "בן פרת" עלי עין. לשור ולראם. בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו (דברים לג, יז). שהקדים השבט. "בן פרת" ואחר כך הזכיר שם "יוסף", ולא אמר כן בשאר השבטים. והרמב"ן ז"ל פירש וכו'. דבר זה תמוה. הלא פירוש זה (ש"בן פרת, בן חן וכו') הוא פירוש רש"י, ורמב"ן חולק עליו וכותב שרחוק הוא לסמכו אל לשון ארמי וכו' (עיי' בדברי הרמב"ן — פסוק כב, עמ' רכב), ומסיים בביאור אחר:

ש"בן פרת" הוא או כדעת אונקלוס וכו' (ע"ש). ובכל ד"ר כמו לפנינו. פורנא ליתמי. כתובות נד, א. שפירוש השבט שהשביחו הוא ליתומים (רמב"ן עמ' רעב). בן פרת. מבאר מלת "פרת" כמו פארת בהעלם האל"ף, שהוא לשון תפארת. ויפרש, כי הנהר שהוא מאצילו ומשפיע בו הוא מדת מלכות המקבלת כל מיני שפע מעדן, שהם ג' ראשונות על ידו, ועל כן יצאו ממנו שני שבטים, אפרים ומנשה כנגד הנצח וההוד וכו' (האזרח בישראל).

שתי המדות. וכן בספר האמונה והבטחון פרק כד (עמ' תמד): ונתנו לו ב' מדות הוד והדר, הוד נרמז בשור, כמו שקבלנו שהוא שלו, ואומר בכור שורו הדר לו, לכך יצאו ממנו שני שבטים. וע"ע בדברי רבינו פרשת ברכה לג, יז.

(כה) כתרגום. אונקלוס שתרגם: ברכות שדים

20 משלי י' ו'. 21 דברים לג' יז'. 22 בבא מציעא קיט, א. 23 ב"ר צה, כג. 24 פסוק כד. 25 ב"ר צט, יג. 26 ברכות ב', א. 27 דברים ש"ט.

מעבדא פירין יהון מודן ומברכין עליהון, שכוונתו על התפילות ועל השירות ותשבחות שמתפללים ישראל (שם).

(כב) ועל בן אמצתה לך. תהלים פ', טז. "בן ענף" אמצתה לך, כי כבר אמצת אותה לך ואתה נטשתה אותה (רד"ק לתהלים). — וכן גם ברמב"ן כאן בשם "בעלי הדקדוק". שני פעמים. "בן פרת" יוסף "בן פרת" עלי עין. לשור ולראם. בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו (דברים לג, יז). שהקדים השבט. "בן פרת" ואחר כך הזכיר שם "יוסף", ולא אמר כן בשאר השבטים. והרמב"ן ז"ל פירש וכו'. דבר זה תמוה. הלא פירוש זה (ש"בן פרת, בן חן וכו') הוא פירוש רש"י, ורמב"ן חולק עליו וכותב שרחוק הוא לסמכו אל לשון ארמי וכו' (עיי' בדברי הרמב"ן — פסוק כב, עמ' רכב), ומסיים בביאור אחר:

ש"בן פרת" הוא או כדעת אונקלוס וכו' (ע"ש). ובכל ד"ר כמו לפנינו. פורנא ליתמי. כתובות נד, א. שפירוש השבט שהשביחו הוא ליתומים (רמב"ן עמ' רעב). בן פרת. מבאר מלת "פרת" כמו פארת בהעלם האל"ף, שהוא לשון תפארת. ויפרש, כי הנהר שהוא מאצילו ומשפיע בו הוא מדת מלכות המקבלת כל מיני שפע מעדן, שהם ג' ראשונות על ידו, ועל כן יצאו ממנו שני שבטים, אפרים ומנשה כנגד הנצח וההוד וכו' (האזרח בישראל).

שתי המדות. וכן בספר האמונה והבטחון פרק כד (עמ' תמד): ונתנו לו ב' מדות הוד והדר, הוד נרמז בשור, כמו שקבלנו שהוא שלו, ואומר בכור שורו הדר לו, לכך יצאו ממנו שני שבטים. וע"ע בדברי רבינו פרשת ברכה לג, יז.

(כה) כתרגום. אונקלוס שתרגם: ברכות שדים

עליהם עול כבד, שנאמר: וישמר עליו שרי מסים³⁴, לכך כתיב, הבאים' כאלו אותו היום באו.

(ביג) ראובן שמעון לוי ויהודה, יששכר זבולן ובנימן, הזכיר הששה הראשונים שהם בני לאה כסדר תולדותם, והיה ראוי שיזכרו לבנימן אהרן לכל אחיו, כי הוא הקטן שבכלן, ומה שהזכירו שביעי מפני שהעולם השפל נחלק לשבעה אקלימים³⁵, והאקלים השביעי הוא ארץ ישראל שהוא אמצע הישוב, והיא הנקודה מזוגה מקור וחום יותר משאר הארצות מפני שהיא אמצעית לקצוות, ועל כן נכתב בנימן שביעי לרמוז על בית המקדש שבאקלים שביעי שהוא בחלקו של בנימן³⁶, ואע"פ שחכמי המתקן שסדרו האקלימים כתבו בקצת חבוריהם שא"י באקלים הרביעי הכל הולך אל מקום אחד, כי כיון שהארץ היא הנקודה ויש שלשה אקלימים מכאן ושלשה אקלימים מכאן הנה היא רביעית לכל שלשה ושלשה והיא אמצעית, והיא שביעית, וזה דמיון יום השבת שהוא אמצעי לימות השבוע * והוא יום שביעי, ולא הוצרכו רז"ל להודיענו שהמאורות נתלו ביום רביעי³⁷ כי אם לפרסם מעלת השבת, וידוע כי ערב שבת מתחיל מיום רביעי*, וכאשר תחשוב יום רביעי חמישי וששי מלפני השבת, ויום ראשון ושני ושלישי מאחרי השבת, הנה שבת שהוא שביעי אמצעי גם רביעי לכל השלשה, וכן בית המקדש שבאקלים הוה אמצעי ושביעי, והזכיר יוסף באחרונה לשני טעמים: האחד, כדי שלא ישתררו בני הגבירות על בני השפחות*, ועל כן נכתבו: דן ונפתלי גד ואשר, שהם בני השפחות, באמצע בני בנימן ויוסף, והשני מפני שיוסף היה גדול שבכלן במעלה וכבוד, לכן הזכירו באחרונה דרך שפלות, כי כן דרך הצדיקים כל זמן שהקב"ה מוסיף להם כבוד וגדולה הם מוסיפים בעצמם שפלות וענוה³⁸, שכן מצינו ביהושע בן נון אחר שסמך משה רבינו ע"ה את ידיו עליו ונתמנה פרנס על ישראל בחייו של משה, מה כתיב שם: וידבר משה את כל דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון³⁹, הזכיר הכתוב, הושע' ללמדך שלא נתגאה בסבת מעלתו אלא השפיל את עצמו* ובמדרש⁴⁰: ראובן שמעון לוי ויהודה, כל השבטים כלן על שם הגאולה נקראו, ראובן: ראה ראיתי את עני עמי⁴¹, שמעון: וישמע אלהים את נאקתם⁴², לוי: ונלוו גוים רבים אל ה'⁴³, יהודה: אודך ה' כי אנפת בי⁴⁴, יששכר: כי יש שכר לפעולתך⁴⁵, זבולן: בנה בניתי בית זבול לך⁴⁶, בנימן: נשבע ה' בימינו⁴⁷, דן: וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי⁴⁸, נפתלי, על שם: נפת תטופנה שפתותיך⁴⁹, גד, על שם:

בביאורים ד"ה שמונים שנה, 34 פסוק יא. 35 בדרשה לחתונה לרמב"ן: חלק הישוב מתחלק ל' אקלימין (כתבי הרמב"ן ח"א, עמ' קלה). ועיין עוד בדברי רבינו להלן ה, א, וכה, לה. 36 זכחים נה, א. 37 חנינה יב, א: הו הו מאורות שנבראו ביום ראשון ולא נתלו עד יום רביעי. 38 חולין פט, א. 39 דברים לב, מד. 40 תנחומא שמות ג. 41 להלן ג, ז. 42 שם ב, כד. 43 זכרי' ב, טו. 44 ישעי' יב, א. — וסוף הפסוק: ישוב אפך ותנחמני. 45 ירמ' לא, טו. 46 מלכיםא ה, יג. 47 ישעי' סב, ה. 48 בראשית טו, יד. 49 שיר השירים ה, יא.

לרבינו מן ההלכות שונות שנאמרו במלאכות שאין מתחילין פחות משלשה ימים קודם לשבת (עיין שבת יט, א). הרי שערב שבת מתחיל מיום רביעי, שלא ישתררו בני הגבירות על בני השפחות, וכלשון המדרש: שלא יאמרו בני הגבירות תחלה ובני השפחות אחרונה, ללמדך שלא היו גדולים אלו מאלו (שמות רבה א, 1). אלא השפיל את עצמו, כן בפסיקתא זוטרתא (דברים לב, מד): יכול לפי שחצפה דעתו עליו (פי' גבהה רוחו עליו) תלמוד לומר

יוסף היה או בן ל"ט שנה, והוא חי ק"י שנה, נמצא שנשתתרו ע"א שנה עד שמת, ואז הוחל השעבוד. לפי זה ברור שהגירסא במדרש שכל טוב יותר משבעים שנה נכונה יותר, ולדעת רבינו צ"ל שגם אחר מיתת יוסף עברו ט' שנים עד ששיעבדום.

(ביג) אמצעי לימות השבוע, שלשה משבוע שעבר ושלשה משבוע הבא (כמו שמבאר), וידוע כי ערב שבת מתחיל מיום רביעי, לא מצאתי מקור מפורש לכך, ונ"ל שיצא לו כן

Handwritten notes in the right margin, including "א"י באקלים הרביעי", "הוא אמצעי לשני טעמים", and other annotations.

Handwritten notes at the bottom of the page, including "א"י באקלים הרביעי" and other marginalia.

57/15
50
300
10
10
7

שמות א

והמן כזרע גד הוא ⁵⁰. אשר, על שם: ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ ⁵¹.
ויוסף, על שם: יוסף ה' שנית ידו ⁵², כך דרשו בתנחומא ⁵⁴. ושנים עשר שבטים אלו,
מפני שעתידין שיעלו לששים רבוא בגאולת מצרים, תמצא ראשי אותיות שלהן * עולים
ששים רבוא פחות שלשת אלפים, ואין לוי בכללם שאינו בכלל פקודי בני ישראל. וכך
דרשו בפסיקתא ⁵³: אם מבקש אתה לידע כמה מנינן של ישראל טול ראשי אותיות
השבטים ואתה יודע מנינם, רי"ש של ראובן מאתן אלפין, שי"ן של שמעון תלת מאה
אלפין, נו"ן של נפתלי חמשין אלפין * וכן כל השער נמצא שעולים ששים רבוא פחות
שלשת אלפים, ואותם שלשת אלפים שהם חסרים הם שנפלו בעגל, ובתנחומא ⁵⁴ דרשו
כן בפרשת כי תשא.

(ה) ויהי כל נפש. בהרבה מקומות מן הכתוב מצינו שמכנה גוף האדם נפש, כענין
שכתוב: נפש כי תחטא ⁵⁵, שבאורו על גוף האדם, כי החטא איננו מצד הנפש, וכן בכאן
הכונה בנפש שהוא גוף, ועל כן אמר: יוצאי ירך יעקב שבעים נפש, ויוסף, עם יוסף ⁵⁶
שהיה במצרים. וידוע, כי במצרים היה, אך מפני שהגאולה העתידה תהיה בדמיון גאולת
מצרים, על כן ירמוז, כי תחלת גלות ראשון היו שבעים נפש, ובסוף בגלות אחרון עתידים
לירש שבעים אומות, זהו שאמר: ויוסף היה במצרים, הזכיר יוסף באתרונה לרמוז על
משיח בן יוסף העתיד לבא באחרונה לגאול את ישראל.

(ו) וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא. ⁵⁷ ראובן נולד ביי"ד בכסלו ומת בן קכ"ה ⁵⁸
שנים, שמעון נולד בכ"א בטבת ומת בן ק"כ שנים, לוי נולד ביי"ו בניסן ומת בן קל"ז
שנים, יהודה נולד בט"ו בסיון ומת בן קי"ט שנים, דן נולד ט' אלול ומת בן קכ"ה שנים,
נפתלי נולד ה' בתשרי ⁵⁹ ומת בן קל"ג שנה, גד נולד י' במרחשון ⁶⁰ ומת בן קכ"ה שנה,
אשר נולד כ' בשבט ומת בן קכ"ג ⁶¹ שנים, יששכר נולד י' באב ומת בן קכ"ב שנה,
זבולן נולד ז' בתשרי ומת בן קי"ד שנה, יוסף נולד א' בתמוז ⁶² ומת בן ק"י שנה,
בנימין נולד י"א במרחשון ומת בן ק"ט ⁶³ שנה, באדר ובאייר לא נולדו נשתיירו לאפרים
ולמנשה ⁵⁷, מצאתי במדרש תדשא. וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא. דרשו רבותינו
ז"ל ⁶⁴: אע"פ שמת יוסף אלהיהם קיים, שנאמר: וימת יוסף, וסמך ליה: ובני ישראל
פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ⁶⁵ למדך הכתוב, שקודם השעבוד נשתלחה בהם
ברכה זו, שריצה ועצימה, ואחר שהתחיל השעבוד נפתח מהשריצה והעצימה ונשאר בהם
הפריה ורבייה, וזהו שאמר: וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ ⁶⁶. ובמדרש ⁶⁷: ובני

50 במדבר יא, ו. 51 מלאכי ג, יב. 52 ישעי' יא, יא. 53 פסיקתא דרב כהנא כי תשא.
54 תנחומא תשא ט. 55 ויקרא ד, ב. 56 שמו"ר א, ז: עם יוסף שהיה במצרים היו שבעים. —
וכן בראב"ע. [57] לשון מדרש תדשא (אוצר מדרשים אייזנשטיין עמ' תעה, אות ח). אלא במקום
ההרשים דפה: כסלו, טבת וכו', הזכיר שם: חדש התשיעי, חדש העשירי וכו'. — בד' נאפולי ופיזרו
כל הפסקא ליתא. 58 קכ"ה, כן נכון ע"פ ד"ר, ומדרש תדשא. בס"ש: קכ"ח. 59 נפתלי נולד
ה' בתשרי. במדרש תדשא: נפתלי נולד בה' לחדש השלישי (הוא סיון). 60 גד נולד י' במרחשון,
שם: גד נולד ב' לחדש השביעי (הוא תשרי). 61 קכ"ג, כן נכון ע"פ ד"ר, וכן במדרש תדשא.
בס"ש: קכ"ו. 62 יוסף נולד א' בתמוז. במדרש תדשא: בכ"א לחדש השביעי (הוא תשרי).
63 ק"ט, במדרש תדשא: קי"א. 64 שמות רבה א, ז. 65 פסוק ז. 66 פסוק יב. 67 מדרש,
לא ידוע מקורו. עיין ת"ש סד. — והחלק האחרון (במאד מאד וכו') מרומז קצת במדרש הגדול: במאד

הוא והושע בן נון, הוא הושע אע"פ שנתמנה פרנס על הצבור הוא הושע בצדקותיו. תמצא ראשי אותיות שלהן וכו'. מבואר להלן בדברי רבינו. חמשין אלפין. יהודה יוסף יששכר תלתין אלפין, זין דזבולון שבעה אלפין, ג' דגד תלתא אלפין, בית דבנימין תרין אלפין, אלף דאשר חד אלפא, הא חמש מאון ותשעין ושבעה אלפין, הין אינון תלתי אלפיא חורניה מה שנפלו בימי העגל (פסיקתא דרב כהנא כי תלתין אלפין, זין דזבולון שבעה אלפין, ג' תשא).

משה שהיה משבט לוי כשנולד נתמלא כל הבית אורה⁹⁵, ונאמר בו: כי קרן עור פניו⁹⁶,
 וכתוב: חכמת אדם תאיר פניו⁹⁷, וסגולת האבן הזאת שהיא מחכימת פתי ומאירת העינים,
 מלבד שמשתמשין בעצם גופה כמו שמשתמשין באור הנר, ואומרים: כי אם שוחקין
 אותה ומערבים במאכל ובמשתה או בשאר הסמים יועיל הרבה מאד להחכים ולפתוח הלב.
 יהודה היה מפותח על נפך, והוא מראקד⁹⁸, ובלשון ערבי: זמור"א, והתרגום כולל
 שתי לשונות הללו, ועל כן אמר: אזמרגדין, מורכב מלשון זמור"א ומלשון מראקד"י,
 והאבן ירוקה ככרתי והוא ממין פראשמ"א, כמו שהזכרתי⁹⁹, ונתנה ליהודה על שם שהוריקו
 פניו במעשה תמר ונתגבר על יצרו והודה ולא בוש⁹⁸, והוריקו פניו גם כן על שחשדו
 אביו על יוסף, הוא שכתוב: חיה רעה אכלתהו⁹⁹, וכשבא לברך את בניו א"ל: מטרף
 בני עליה, אז נעשו פניו זכים ומבוהקים כנפך הזה שזיוו מבהיק, וכן כתוב ביהודה:
 ידך בערף אויביך², וסגולת האבן הזאת שכל מי שנושאם אויביו הופכין לו ערף, ולכך
 נקרא נפך, וכן כתוב ביהודה: ידך בעורף אויביך², וכן מצינו תגבורת מלחמת ונצחון
 בכל שבט יהודה, בדוד כתיב: ודוד ברבבותיו³, ובמשיח כתיב: וברוח שפתיו ימות רשע⁴.
 יששכר על ספיר, והוא הנקרא שפיל"י, והוא מראה תכלת, ונתנה ליששכר לפי שהיו
 גדולים בחכמת התורה, שנאמר: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו'⁵, ולוחות התורה
 של סנפירינן היו⁶, וכן מצינו במתן תורה: ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, וידוע
 כי נפש בעלי התורה צרורה בצרור החיים תחת כסא הכבוד, שכתוב בו: כמראה אבן
 ספיר דמות כסא⁸, וצבע זה של תכלת אינו צבע של גאווה כצבע של אדמימות או צבע
 ירקות שקורין גרי"ן ששניהם צבעים של גאווה, אבל התכלת צבע של ענוה, ושפלות נאה
 לבחורים ונאה לזקנים, והוא שכתוב: מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח⁹, וסגולת
 אבן זה, שהוא טוב לאור העינים, ולכך מעבירין אותו על העינים, וכן התורה מאירת
 עינים¹⁰, ואמרו האבן הזאת תועיל לכל כאב ונפיחה באיזה מקום שתהיה בגוף, וכן
 התורה מרפאה לכל הגוף, וכן ארו"ל¹¹: חש בראשו יעסוק בתורה. זבולן על יהלום,
 והוא הנקרא פירל"א¹², והיא לבנה כלה, על שם שהכסף לבן, והוא סימן לעשרו של
 זבולן, שנאמר: זבולן לחוף ימים ישכון¹³, לכך נתנה לזבולן והיא מצלחת בפרקמטיא.
 וסגולת האבן שמביאה שינה על האדם, שכן אמר הכתוב: הפעם יזבלני אישי¹⁴, דן על
 לשם, והוא הנקרא אשטפסי"ס, ונמצא בו פרצוף אדם מהופך, על שם שהפכו שבט דן
 את הקערה על פיה^{14*}, והפכו לשם לסמל * בפסל מיכה, וכתוב בספר יהושע בענין חלוק
 הארץ: ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם¹⁵, כי היא שם עיר מארץ ישראל. נפת לי על
 שבו, והיא נקראת טורקיו"א, והפרשים מתמידים לנושאה, וכן תרגומו: טרקיא, וסגולת

95 שמו"ר א, כד. 96 להלן נד, כט. 97 קהלת ח, א. 98 בראשית לה, כו. סוטה י, ב. 99 בראשית
 לו, ג. ואין "חיה" אלא יהודה, שנאמר: גור אריה יהודה (שם מט, ט). והיה אפשר יעקב ליהודה אתה הוא
 שטרפת אותו (תנחומא ויגש ט). וכן ברש"י בפרשת ויחי שם: משה שהשדתיך בטרף סורף יוסף זכו.
 1 שם מט, ט. — מטרפו של יוסף עלית ונתעלית (בראשית רבה צה, יב). 2 שם ט. 3 שמואל"א
 יח, ז. 4 ישע"י יא, ד. 5 דברי הימים"א יב, לב. 6 תנחומא כי תשא כו. 7 לעיל
 כד, י. 8 יחזקאל א, כו. — חגיגה יב, ב: נשמתו של צדיקים... וכסא הכבוד שוכן עליהם וכו'.
 9 ישע"י נו, טו. 10 תהלים יט, ט. 11 עירובין נד, א. 12 והביאו רבינו לעיל טז, ד:
 "והבדולח פירשו בו שהוא יהלום הנקרא פירל"א שהיה הקוק בה זבולון". 13 בראשית מט, יג.
 14 שם ל, כ. 14* ע"פ כבא בתרא טו, א: בקש איוב להפוך קערה על פיה. 15 יהושע יט, טו.

אותה האבן פטרת. כמו שהזכרתי. אצל השי"ן הימנית בשמאלית) נעשה "לשם" ל"סמל"
 פטרה, אבנו של שמעון. והפכו לשם דהיינו פסל כמ"ש (דברים ד, טז): פסל תמונת
 לסמל. כלומר בהיפוך האותיות (ובהחלפת כל סמל וכן: סמל הקנאה הוה בבאה (יחזקאל

[Handwritten notes and scribbles on the right margin, including a large arrow pointing left and various illegible markings.]

[Handwritten notes and scribbles on the left margin, including a large arrow pointing right and various illegible markings.]

האבן הזאת שהיא מושכת האדם על הרכב ומצלחת אותו בענין הרכיבה כל ימיו, ולכך נקראת, שבו* ועל שהיא מחברת אותו אל הרכב נתנה לנפתלי שהוא לשון חבור על שם: נפתולי אלהים נפתלתי¹⁶. || ג'ד על, אחלמה' והוא הנקרא קרישטא"ל, ולכך תרגומו: עין עגלא, והאבן הנקרא ליאמ"ן דומה לה אלא שיש בה אדמימות ונתנה, אחלמה' לגד שכשם שאחלמה והוא קרישטא"ל מצוי הרבה אצל בני אדם והכל מכירים אותו, כך שבטו של גד היו מרובין והרוגיהם נכרין, הוא שכתוב: וטרף זרוע אף קדקד¹⁷. || וסגולת האבן הזאת שמתוקת את הלב שלא ירך בלכתו למלחמה, ולכך נקראת, אחלמה' מלשון חוזק, וכענין שנאמר: ותחלימני והחייני¹⁸, וכתוב: יתלמו בניהם ירבו בבר¹⁹. || א"ש על, תרשיש', והיא הנקראת קריאוליק"א, וגוון שלה דומה לגוון השמן, ויש שפירשו²⁰ שהיא האבן שצבעה תכלת, ותרגומו: כרום ימא, שהרי גוון הים כעין תכלת, ומצינו ים ששמו תרשיש, שנאמר: וימצא אניה באה תרשיש²¹. || וסגולת האבן הזאת לעכל המאכל, וכל שכן למי ששוקק אותה ומערבה במאכלו, ונעשה בזה עב ושמן, והוא שכתוב: מאשר שמנה לחמו²². || י"וסף על, שהם' והוא נקרא אוניקל"י, וסגולת אבן זה לתת חן לאדם בעיני כל רואיו ונקראת, שהם', ויש בה אותיות, השם', על שם: ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח²³, וכתוב: ויתן חנו בעיני שר בת הסהר²⁴. ומי שנושאה בבית המלכות תועיל הרבה ויצליח ויהיו דבריו נשמעים. || ב"נימין על, ישפה' והיא הנקראת ישפ"ן²⁵ והיא כלולה מגוונים הרבה: אדומה, שחורה, ירוקה, וסגולת האבן הזאת לעצור הדם. ונתנה לבנימן לפי שנשתנה לבו לגוונים הרבה, וחשב מחשבות במכירתו של יוסף אם יגלה הדבר לאביו אם לא, ואעפ"כ נתגבר על יצרו, והיה מעצור לרוחו, ולא גלה הדבר לאביו, ולכך נתנה לו האבן הזאת, ונקראת, ישפה', שתי מלות: יש פה, וזה יורה על מעלתו, שאע"פ שהיה לו פה והיה לו לגלות הדבר שתק ולא גלה אלה י"ב אבנים הקבועים בבגד החושן ואלה שמותם, ושמות י"ב השבטים מפותחים בהם כסדר לידתן שבט ושבט וכתוב על אבנו המיוחדת לו והכל בהשגחה גמורה וכוונה נפלאה. || וראיתי בספר האבנים שחבר הפילוסוף * שהאבנים צריכות טהרה, וידוע מסגולתם, שהנושא אותם בטומאה יתבטל כחם אליו או יחלש, ואם ישוב ויטהר תחזור האבן לכתה הראשון כבתחלה, והסבה והטעם בזה-לפי מעלות רוחניות הכח העליון שהאבן מושכת ממנו, שהוא מדבק בטהרה ומתרחק מן הטומאה, וכן כתב החכם²⁶ בחבורו, וראוי להאמין כך, שהרי אין לך כל אבן ואבן מן האבנים היקרות שלא תמשך כח עליונים, כענין שאמר בעשבים²⁷: אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל למעלה. || ונמצאת למד, שהכהן גדול בבגדי האפוד והחשן, היה מוקף מלפניו ומאחוריו משמות שנים עשר שבטים, החשן אשר על לבו מלפניו, היו קבועים שמות שנים עשר השבטים על שתיים עשרה אבניו, כל שבט ושבט על אבנו, גם האפוד שהיה מאחוריו על שתי כתפיו ששם שתי אבני שהם שהם קבועים בהם מפותחים י"ב שבטים, ששה על אבן זו וששה על אבן זו, והכהן כאשר ילבשם היה לובשם ביחד האפוד עם החשן, שהרי מחובר היה זה בזה, שנאמר: ולא יזח החשן מעל האפוד²⁸, והיה

16 בראשית ל, ה. 17 דברים לג, כ. 18 ישע"י לח, טו. 19 איוב לט, ד. 20 הר"ק בספר השרשים, שרש תרש: תרשיש... אבן טובה ועינה בענין התכלת. 21 יונה א, נ. 22 בראשית מט, כ. 23 שם לט, ב. 24 שם כא. 25 ישע"י, ברפום פיזור: ישפ"ס. — בשאר הרפוסים כמו לפנינו. 26 החכם, כן ע"פ ד"ר, והוא אריסטו ו"בס"ש: "החבר". 27 ב"ר י, ז. 28 להלן

ה.ה). ולכך נקראת שבו. דהיינו Cheveux הפלוסופיים, ערך אבן ו'. — שחבר, כן ע"פ לשון רבים מ' Cheval — סוסים בצרפתית.

מצינו ים ששמו תרשיש
והוא הנקרא קרישטא"ל
והוא קרישטא"ל מצוי הרבה
אצל בני אדם והכל מכירים אותו
כך שבטו של גד היו מרובין
והרוגיהם נכרין
הוא שכתוב: וטרף זרוע אף קדקד
וסגולת האבן הזאת שמתוקת את הלב
שלא ירך בלכתו למלחמה
ולכך נקראת אחלמה'
מלשון חוזק
וכענין שנאמר: ותחלימני
והחייני
וכתוב: יתלמו בניהם ירבו בבר
א"ש על תרשיש'
והיא הנקראת קריאוליק"א
וגוון שלה דומה לגוון השמן
ויש שפירשו שהיא האבן
שצבעה תכלת
ותרגומו: כרום ימא
שהרי גוון הים כעין תכלת
ומצינו ים ששמו תרשיש
שנאמר: וימצא אניה באה תרשיש
וסגולת האבן הזאת לעכל המאכל
וכל שכן למי ששוקק אותה
ומערבה במאכלו
ונעשה בזה עב ושמן
והוא שכתוב: מאשר שמנה לחמו
י"וסף על שהם'
והוא נקרא אוניקל"י
וסגולת אבן זה לתת חן לאדם
בעיני כל רואיו ונקראת שהם'
ויש בה אותיות השם'
על שם: ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח
וכתוב: ויתן חנו בעיני שר בת הסהר
ומי שנושאה בבית המלכות תועיל הרבה ויצליח ויהיו דבריו נשמעים
והיא כלולה מגוונים הרבה: אדומה, שחורה, ירוקה, וסגולת האבן הזאת לעצור הדם
ונתנה לבנימן לפי שנשתנה לבו לגוונים הרבה, וחשב מחשבות במכירתו של יוסף אם יגלה הדבר לאביו אם לא, ואעפ"כ נתגבר על יצרו, והיה מעצור לרוחו, ולא גלה הדבר לאביו, ולכך נתנה לו האבן הזאת, ונקראת, ישפה', שתי מלות: יש פה, וזה יורה על מעלתו, שאע"פ שהיה לו פה והיה לו לגלות הדבר שתק ולא גלה אלה י"ב אבנים הקבועים בבגד החושן ואלה שמותם, ושמות י"ב השבטים מפותחים בהם כסדר לידתן שבט ושבט וכתוב על אבנו המיוחדת לו והכל בהשגחה גמורה וכוונה נפלאה. וראיתי בספר האבנים שחבר הפילוסוף * שהאבנים צריכות טהרה, וידוע מסגולתם, שהנושא אותם בטומאה יתבטל כחם אליו או יחלש, ואם ישוב ויטהר תחזור האבן לכתה הראשון כבתחלה, והסבה והטעם בזה-לפי מעלות רוחניות הכח העליון שהאבן מושכת ממנו, שהוא מדבק בטהרה ומתרחק מן הטומאה, וכן כתב החכם בחבורו, וראוי להאמין כך, שהרי אין לך כל אבן ואבן מן האבנים היקרות שלא תמשך כח עליונים, כענין שאמר בעשבים: אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל למעלה. ונמצאת למד, שהכהן גדול בבגדי האפוד והחשן, היה מוקף מלפניו ומאחוריו משמות שנים עשר שבטים, החשן אשר על לבו מלפניו, היו קבועים שמות שנים עשר השבטים על שתיים עשרה אבניו, כל שבט ושבט על אבנו, גם האפוד שהיה מאחוריו על שתי כתפיו ששם שתי אבני שהם שהם קבועים בהם מפותחים י"ב שבטים, ששה על אבן זו וששה על אבן זו, והכהן כאשר ילבשם היה לובשם ביחד האפוד עם החשן, שהרי מחובר היה זה בזה, שנאמר: ולא יזח החשן מעל האפוד, והיה

מצינו ים ששמו תרשיש
והוא הנקרא קרישטא"ל
והוא קרישטא"ל מצוי הרבה
אצל בני אדם והכל מכירים אותו
כך שבטו של גד היו מרובין
והרוגיהם נכרין
הוא שכתוב: וטרף זרוע אף קדקד
וסגולת האבן הזאת שמתוקת את הלב
שלא ירך בלכתו למלחמה
ולכך נקראת אחלמה'
מלשון חוזק
וכענין שנאמר: ותחלימני
והחייני
וכתוב: יתלמו בניהם ירבו בבר
א"ש על תרשיש'
והיא הנקראת קריאוליק"א
וגוון שלה דומה לגוון השמן
ויש שפירשו שהיא האבן
שצבעה תכלת
ותרגומו: כרום ימא
שהרי גוון הים כעין תכלת
ומצינו ים ששמו תרשיש
שנאמר: וימצא אניה באה תרשיש
וסגולת האבן הזאת לעכל המאכל
וכל שכן למי ששוקק אותה
ומערבה במאכלו
ונעשה בזה עב ושמן
והוא שכתוב: מאשר שמנה לחמו
י"וסף על שהם'
והוא נקרא אוניקל"י
וסגולת אבן זה לתת חן לאדם
בעיני כל רואיו ונקראת שהם'
ויש בה אותיות השם'
על שם: ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח
וכתוב: ויתן חנו בעיני שר בת הסהר
ומי שנושאה בבית המלכות תועיל הרבה ויצליח ויהיו דבריו נשמעים
והיא כלולה מגוונים הרבה: אדומה, שחורה, ירוקה, וסגולת האבן הזאת לעצור הדם
ונתנה לבנימן לפי שנשתנה לבו לגוונים הרבה, וחשב מחשבות במכירתו של יוסף אם יגלה הדבר לאביו אם לא, ואעפ"כ נתגבר על יצרו, והיה מעצור לרוחו, ולא גלה הדבר לאביו, ולכך נתנה לו האבן הזאת, ונקראת, ישפה', שתי מלות: יש פה, וזה יורה על מעלתו, שאע"פ שהיה לו פה והיה לו לגלות הדבר שתק ולא גלה אלה י"ב אבנים הקבועים בבגד החושן ואלה שמותם, ושמות י"ב השבטים מפותחים בהם כסדר לידתן שבט ושבט וכתוב על אבנו המיוחדת לו והכל בהשגחה גמורה וכוונה נפלאה. וראיתי בספר האבנים שחבר הפילוסוף * שהאבנים צריכות טהרה, וידוע מסגולתם, שהנושא אותם בטומאה יתבטל כחם אליו או יחלש, ואם ישוב ויטהר תחזור האבן לכתה הראשון כבתחלה, והסבה והטעם בזה-לפי מעלות רוחניות הכח העליון שהאבן מושכת ממנו, שהוא מדבק בטהרה ומתרחק מן הטומאה, וכן כתב החכם בחבורו, וראוי להאמין כך, שהרי אין לך כל אבן ואבן מן האבנים היקרות שלא תמשך כח עליונים, כענין שאמר בעשבים: אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל למעלה. ונמצאת למד, שהכהן גדול בבגדי האפוד והחשן, היה מוקף מלפניו ומאחוריו משמות שנים עשר שבטים, החשן אשר על לבו מלפניו, היו קבועים שמות שנים עשר השבטים על שתיים עשרה אבניו, כל שבט ושבט על אבנו, גם האפוד שהיה מאחוריו על שתי כתפיו ששם שתי אבני שהם שהם קבועים בהם מפותחים י"ב שבטים, ששה על אבן זו וששה על אבן זו, והכהן כאשר ילבשם היה לובשם ביחד האפוד עם החשן, שהרי מחובר היה זה בזה, שנאמר: ולא יזח החשן מעל האפוד, והיה

29] החשן על לבו מלפניו והאפוד מאחוריו, וחשב האפוד היה קשור על לבו תחת החשן, ושתי כתפות האפוד על שתי כתפיו ושתי עבותות הזהב יורדות מעל כתפות האפוד מכאן ומכאן ונתונות תוך טבעות החשן העליונות³⁰ ושני חוטין של תכלת מרוכסין מתחת אצילי ידיו משתי טבעות * בכתפות האפוד התחתונות שהן למעלה מן החשב²⁹. ועל דרך הקבלה תמצא פליאה וחכמה נוראה בשתיים עשרה אבני חשן אלו, ממה שנתן לכל אחד מן השבטים אבן אחת ידועה בגוון ידוע הכל כפי גוון מדותיהם למעלה: ראובן הרומז³¹ למדת הדין אבנו, אודם, ושמעון הרומז לשש קצוות אבנו, פטדה' וגוון שלה ירוק ככרתי, לוי הרומז לחבור השלשה שלמעלה אבנו, ברקת' שאורו מתלהט ומתנוצץ, יהודה הרומז לתהו שהוא קו ירוק³² אבנו, נפך' שהוא ירוק ככרתי, זבולון הרומז למדת רחמים אבנו, יהלום' שהיא פירל"א לבנה, יששכר לספיר' שגוונו תכלת הנוטה לתכלת, דן הרומז למדת הדין כמו ראובן, אבנו, לשם' ויש בו צורת אדם, נפתלי הרומז לזכור * אבנו טורקיש"א והיא, שבו' ויש במינה זכר ונקבה, יוסף הרומז למדת רחמים כמו זבולון אבנו, שהם' שיש בה אותיות השם, בנימן הכולל מן הכל אבנו, ישפה' שהיא כלולה מגוננים רבים, והמקום יגלה לבנו להביט מתורתו נפלאות.

(כ) משובצים זהב יהיו במלואותם. כלומר האבנים יהיו במלואותם משובצים זהב והכתוב יצוה שיהיו האבנים על הזהב והאותיות על האבנים, והיו שבעים ושתיים אותיות³³ כנגד שבעים ושתיים שמות. ויש בכאן התעוררות גדולה על מעלת התורה כי היא יקרה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה³⁴, כי מפני שהכסף והזהב חמדת בני אדם והאבנים היקרות למעלה מן הזהב, על כן בא הכתוב לעורר - כי התורה עולה על כל הקנינים כלם, שהרי הזהב בסיס לאבנים היקרות והאבנים בסיס לאותיות, וכן דרך לעשות בסיס מן הנקלה לנכבד, ואם כן האותיות עקר הכל, שבהם נברא העולם³⁵ שכל הקנינים נמצאים בו. (ל) ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התמים. הזכירן בה"א הידיעה ולא זכרן בשום מקום עד עתה, כי לא מנאם עם יתר הכלים במלאכת האומנים שיאמר בהם: ועשית את האורים והתומים, כמו שאמור ביתר הכלים, או שיאמר: ויעש האורים והתומים. והנה זה עדות שלא היו מעשה חרש כי אם מעשה שמים, ומפני זה נזכרו בלשון ידיעה, כלשון: וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים³⁶, ולא נזכרו הכרובים קודם לכן, כן כתב הרמב"ן ז"ל³⁷. וכלל הדבר באורים ותומים, שהיו שמות קדושים³⁸, מכחם ידע הכהן העתיד וישמיע לכל שואל הבאות, והשמות האלה שני חלקים: האחד מכחם יאירו אותיות השבטים הקבועים באבני החשן והם הנקראים, אורים' בהיותם מאירים לעיני הכהן, השני מכחם יבא בלב הכהן שידע להצמיד ולחבר האותיות ולהוציא התיבה מהם, כדי שיהא

[29] רמב"ם ה' כלי המקדש י, יא, עם אינה יגויי לשון. 30 כן ע"פ דפוס פסוק כח. פירו. והלשון מכוון ביותר וקרוי לשון הרמב"ם שלפנינו: יורדות מעל כתפיו מכאן ומכאן מכתפות האפוד עד טבעות החשן. — ובס"ש נשתרבב הלשון. 31 עיין כל זה בדברי רבינו בסדר ויצא, בפרשת לידת השבטים (בראשית כט, לב — 5, כג). 32 חנינה יב, א. 33 כמבואר לעיל ריש פסוק טו. 34 ע"פ משלי ג, טו. 35 בראשית רבה יב, ט. 36 בראשית ג, כד. 37 פסוק ל (עמ' תענית). [38] גם כל זה מלשון הרמב"ן (עמ' תעד).

ד"ר. בס"ש: שחברו. משתי טבעות. החשן התחתונות על שתי טבעות כתפות האפוד התחתונות וכו' (לשון רמב"ם בה' כלי המקדש י, יא). לזכור. כן מצאתי גם בד"ר, אבל הוא משולל הבנה. ולדעתי צ"ל: "לחבור" היינו

520
מכאן ומכאן
ועל דרך
ראובן הרומז
למדת הדין
לוי הרומז
למדת רחמים
יהודה הרומז
לתהו שהוא קו ירוק
אבנו, נפך' שהוא ירוק ככרתי
זבולון הרומז
למדת רחמים
אבנו, לשם' ויש בו צורת אדם
יוסף הרומז
למדת רחמים
כמו זבולון אבנו
שהם' שיש בה אותיות השם
בנימן הכולל מן הכל אבנו
ישפה' שהיא כלולה מגוננים רבים

הוא קו ירוק
אבנו, נפך' שהוא ירוק ככרתי
זבולון הרומז
למדת רחמים
אבנו, לשם' ויש בו צורת אדם
יוסף הרומז
למדת רחמים
כמו זבולון אבנו
שהם' שיש בה אותיות השם
בנימן הכולל מן הכל אבנו
ישפה' שהיא כלולה מגוננים רבים

הוא קו ירוק
אבנו, נפך' שהוא ירוק ככרתי
זבולון הרומז
למדת רחמים
אבנו, לשם' ויש בו צורת אדם
יוסף הרומז
למדת רחמים
כמו זבולון אבנו
שהם' שיש בה אותיות השם
בנימן הכולל מן הכל אבנו
ישפה' שהיא כלולה מגוננים רבים

הוא קו ירוק
אבנו, נפך' שהוא ירוק ככרתי
זבולון הרומז
למדת רחמים
אבנו, לשם' ויש בו צורת אדם
יוסף הרומז
למדת רחמים
כמו זבולון אבנו
שהם' שיש בה אותיות השם
בנימן הכולל מן הכל אבנו
ישפה' שהיא כלולה מגוננים רבים

ב (ב) איש על דגלו באותות. מלשון: אותות השמים¹⁰, והם סימנין שיהיו בכל דגל ודגל.¹¹ היה בדגל ראובן צורת אדם רמוז לדודאים*, והיה בדגל יהודה צורת אריה שכן המשילו אביו לגור אריה¹², והיה בדגל אפרים צורת שור, כענין שכתוב: בכור שורו הדר לו¹³, והיה בדגל דן צורת נשר עד שהיו דומין לכרובים שראה יחזקאל¹⁴. ויתכן לפרש באותות מלשון: בכל אות נפשך¹⁴, שכן ישראל נתאו לדגלים¹⁵ במעמד הקדוש כשראו שם דגלים של מלאכי השרת. וכן אמר שלמה ע"ה: דודי צח ואדום דגול מרכבה¹⁶, ודרשו רז"ל בשיר השירים רבה¹⁷ שבא הקב"ה לסיני עם מלאכי השרת עשוין דגלים. ועוד דרשו שם¹⁷: הביאני אל בית היין¹⁸, זה הר סיני שבו נתנה התורה שנמשלה ליין ודגלו עלי אהבה, זו שכינה. וכן באר הכתוב: טוב ארוחת ירק ואהבה שם¹⁹, על דרך הקבלה²⁰, ולכך אוו ישראל שיהיו עליהם דגלים כמותם, וכך היה סדר הדגלים כפי מה שמצינו בכתובים²¹: כבר ידעת, שהיו שנים עשר שבטים נחלקים לארבעה דגלים, שלשה לכל רוח ורוח מארבע רוחות העולם כשם ששנים עשר שבטי מעלה הידועים נחלקים לארבע מחנות, שלשה לכל רוח, והם הנקראים ארבע מחנות שכינה*, והיה להם שתיים עשרה מפות מפה לכל שבט ושבט והיו המפות משתנות בגווניהן וצבעוניהן חלוקים זה מזה, כעין דגלים של מעלה שראה בסיני שהן כדמות להבי אש במיני גוונים וצבעונין. יהודה ויששכר וזבולון שהיו במזרח, יהודה צבע מפתו כעין השמים מצוייר בה אריה, ויששכר צבע מפה שלו דומה לכחול מצוייר בה שמש וירח, על שם שהיו בקיאים בתקופות ומזלות, וזבולון²² צבע מפה שלו לבנה סימן לעשרו שהכסף לבן ומצוייר בה ספינה. ראובן ושמעון וגד שהיו בדרום, ראובן מפה שלו אדומה מצוייר בה דודאים, שמעון מפתו ירוקה מצוייר בה שכם, גד מפה שלו מעורב לבן ושחור ומצוייר בה גדוד. אפרים ומנשה ובנימין שהיו במערב, אפרים ומנשה צבע מפות שלהם כמראה שוהם*, בשל אפרים מצוייר בה שור, ובשל מנשה ראם, בנימין מפתו כלולה מכל הצבעים מצוייר בה זאב דן ואשר ונפתלי שהיו בצפון, דן מפתו דומה לספיר ומצוייר בה נחש, אשר צבע מפתו דומה לאור השמן* מצוייר בה אילן זית, נפתלי צבע מפתו דומה ליין צלול מצוייר בה אילה, ועתה הבן היטב ואסדרם כולם בשמותיהן שבטים שבטי יה של מעלה ושל מטה. ודגל מחנה יהודה*. היה²³ נוסע תחלה והיה במזרח, ולפי שהיה בעל גבורה נמשל לאריה, שנאמר: גור אריה יהודה²⁴, ועמו מטה יששכר ומטה זבולון, וכתוב בהם: ראשונה יסעו²⁴, והמלה הזו* תרמוז לחכמה* כי כן היו כלם בעלי תורה*, שנאמר: יהודה מחוקקי²⁵, וכתוב:

Handwritten notes in the left margin, including a circled '10' and other scribbles.

עו ירמיה ב: ומאותות השמים. מט. ט. 13 דברים לג, יז. 14 שם יב, כ. 15 תחומא במדבר יד. 16 שיר השירים ה, י. 17 שיר השירים רבה ב, יג (על הפסוק: ודגלו עליו אהבה). 18 שיר השירים ב, ד. 19 משלי טו, יז. 20 יא מצאתי יסוד דמו. 21 תיאור צבעי המפות והציורים יטבה על דברי רבינו הוא בכמדבר רבה ב, ז (ויש שינויים במדרשים אחרים, עיין לדוגמה במדרש אנדר: בסדר ב, ב — אבל רבינו הולך בעקבות המדרש במדבר רבה, ומוסיף מעט ביאורים נדרשו). ועיין עוד בדברי הרמב"ן כאן, ובפני' שיר השירים ב, ד, שהם דברי החכם ר' עזרא (עיין רקאנטי). 22 זבולון, כו ע"פ ד"ר. כס"ט: זבולון. 23 דברי רבינו בטעם סדרי השבטים על דרך המדרש מיוסדים על במדבר רבה ב, ט, עם שינויים, כמצויין להלן. ועל דברי בדרר הקבלה עיין בפירושי שיר השירים המיוחס לרמב"ן ב, ד, וברקאנטי כאן. 24 להגו פסוק ט. 25 תהלים ט, ט.

ב (ב) רמוז לדודאים. שמצא שהם כצורת אדם (יהל אור). ארבע מחנות שכינה. במדרש מעשה מרכבה פרק ו: ארבע כתות של מלאכי קדושים מלאכי השרת מקלסין לפני הקב"ה וכו' (בתי מדרשות ח"א עמ' נט). כמראה שוהם. וצבע מפה שלו שחור עד מאד (במדבר רבה ב, א). דומה לאור השמן. במדרש שם:

וצבע מפה שלו דומה לאבן יקרה שמתקשטות בו הנשים ומצוייר עליו אילן זית. דגל מחנה יהודה. מקושר עם שלמעלה, שרבינו מתחיל עכשיו לסדר השבטים ולבאר הטעמים שבהם, וכן מונה והולך עד הסוף ואין זה נקשר עם לשון הפסוקים. והמלה הזו. "ראשונה". תרמוז לחכמה. כי כן תרגם יונתן: בראשית,

ומבני יששכר יודעי בינה לעתים²⁶, וכתיב: ומזבולן מושכים בשבט סופר²⁷, ועל כן הם ראויים לשבת יחדיו, ושלשתן נקראים מחנה יהודה. והיו דוגמת מחנה גבריאל עזריאל שמעיאל מלפני השכינה ושלשתם נקראים מחנה גבריאל*, ויש לכל אחד מהם כמה מחנות וכמה צבאות מלאכים שהם ממונים עליהם, כשם שהיו במטה יששכר ובמטה זבולן כמה אלפים רבבות מישראל. ומעתה הבן הרמז הנמרץ אשר רמז הכתוב באמרו: יהודה גבר באחיו²⁸, בא לרמוז כי מחנה יהודה דוגמת מחנה גבריאל. דגל מחנה ראובן היה בדרום, והיה בעל תשובה, והתשובה היא חסד גדול מהבורא יתברך על נבראיו, והוא פתח תחלה בהצלה ורחמים, שנאמר: וישמע ראובן ויצילהו²⁹, ועמו מטה שמעון שנוולד אחרי³⁰, ומטה גד שהוא בכור שפחת לאה³⁰, וכתיב בהם: ושניים יסעו³¹, כי כן הבינה שניה לחכמה, ושלשתן נקראין מחנה ראובן, והיו דוגמת מחנה מיכאל* כוכביאל פדיאל מימין השכינה, ושלשתן נקראין מחנה מיכאל, הוא שרמזו משה רבינו כשפתח בשירת הים: מי כמוכה³², וסיים בתורה: אין כאלו³³, הרי מיכאל, וידעת כי הוא מלאך החסד והרחמים. ואחרי זאת כתיב: ונסע אהל מועד מחנה הלויים בתוך המחנות³⁴, וידעת כי מחנה הלויים שנים ועשרים אלף היו, שנאמר: כל זכר מבן חדש ומעלה שנים ועשרים אלף³⁵, דוגמת המלאכים שירדו בסיני שהם שנים ועשרים אלף³⁶, שנאמר: רכב אלהים רבותים אלפי שנאן³⁷, ושנים ועשרים אלף הללו היו קרובים לשכינה. והנה הלויים משרתי המקדש-זכו אל המעלה העליונה הזאת, כי היה במספרם כמספר מלאכי השרת הקרובים לשכינה, ואין ספק כי ירדו שם צבאות רבות ומחנות עצומות של מלאכים מלבד אלו, והיו רחוקים לשכינה מפני שלא היתה מעלתן כל כך, וכן היו פקודי ישראל רחוקים מן הארון כענין שכתוב: מנגד³⁸, שהוא לשון רחוק³⁹, כלשון: ותשב לה מנגד הרחק⁴⁰, ויש לך לדעת כי כמו שהיה מחנה ישראל ארבעה דגלים לארבע רוחות העולם מקיפין למחנה הלויים, הוא שאמר: מחנה הלויים בתוך המחנות³⁴, כלומר שמחנה הלויים היה באמצע תוך ארבע מחנות ישראל, כן היו מחנה הלויים מקיפין לאהל מועד לארבע רוחות העולם, שהרי משה אהרן ובניו היו במזרח⁴¹, ובני גרשון במערב⁴², ובני קהת בדרום⁴³, ובני מררי בצפון⁴⁴, ואהל מועד היה באמצע תוך הלויים. ומה שאמר הכתוב: ונסע אהל מועד מחנה הלויים בתוך המחנות³⁴, פירושו כך: ונסע אהל מועד בתוך מחנה הלויים ומחנה הלויים בתוך המחנות של ישראל, נמצא אמצעית הנקודה לאהל מועד שארבע מחנות ישראל מקיפין לו מנגד, וזה כנגד השכינה שארבע מחנותיה מקיפין לה, וזהו שאמר בפרשת מרכבה⁴⁵: ושכינת אל רם ונשא באמצע וכסאו גבוה ותלול למעלה. דגל מחנה

Handwritten notes on the right margin, including "מחנה", "מלאכים", and other terms, with arrows pointing to specific verses in the main text.

Handwritten notes on the left margin, including "מחנה", "מלאכים", and other terms, with arrows pointing to specific verses in the main text.

26 דהיי"א יב, לב. 27 שופטים ה, יד. 28 דהיי"א ה, ב. 29 בראשית לו, כא. 30 שם ל, ייא. 31 להלן פסוק טו. 32 שמות טו, יא. 33 דברים לג, כו. 34 פסוק יז. 35 להלן ג, לט. 36 עיין לעיל א, א, בביאורים ד"ה רכב אלקים רבותים. 37 תהלים סח, יח. 38 לעיל פסוק ב: מנגד סביב לאהל מועד יחנו. 39 כן ברש"י וראב"ע שם. 40 בראשית כא, טו. 41 להלן ג, לה. 42 שם כג. 43 שם כט. 44 שם לה. 45 מצאתיו במדרש מעשה מרכבה פרק ו: ושכינת אל באמצע והוא על כסא רם ונשא וכסאו גבוה למעלה (בתי מדרשות ח"א עמ' נט — והמהדיר לא ציין לכאן).

בחוכמתא (נפתלי). כי כן היו כולם בעלי תורה. והתורה נקשרת עם החכמה כמו שכתב רבינו בריש פרשת בראשית (תורת חיים). מחנה גבריאל. מלפניו כנגד מלכות בית יהודה שהיה דגלו במזרח, כדכתיב כי יהודה גבר באחיו (דברי הימים"א ה, ב; בפ"י שיר השירים ב, ד). והן הן דברי רבינו להלן, ובוז"ק במדבר

קיה, ב, מצאתי: ונסע דגל מחנה יהודה לקביל משריית דאוריאל, ובדברי רבינו הוא במחנה דן. שמעון שנוולד אחרינו וכו'. במדבר רבה ב, ט: ראובן בתשובה וגד בגבורה ושמעון באמצע לכפר עליו. דוגמת מחנה מיכאל שהוא מלאך החסד והרחמים (בפ"י שיר השירים). — וכן מבואר להלן בדברי רבינו. וכן

אפרים לצבאותם ימה. ידעת כי ירבעם חטא והחטיא את הרבים ⁴⁶ והוא היה משבט אפרים*, לפיכך היה צריך רפואה לרפואה את שברו, ועמו מטה מנשה ומטה בנימין, וזה שכתוב: לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך ⁴⁷, והיו חונים במערב, ואמרו רז"ל ⁴⁸: שכנה במערב, וכתוב בהם: ושלישים יסעו ⁴⁹. ומהראוי לסמוך לתורה* ולתשובה* גבורה כדי שישוב האדם בתשובה ויתגבר על יצרו, ושלשתן נקראים, מחנה אפרים, והיה דוגמת מחנה רפאל* זבדיאל אחזיאל מאחרי השכינה, ושלשתן נקראים, מחנה רפאל, הוא שרמזו משה רבינו ע"ה על מרים הצריכה רפואה ואמר: אל נא רפא נא לה ⁵⁰, הרי רפאל. || דגל מחנה דן צפונה. מן הידוע כי שבט דן קבלו שני עגלי זהב שעשה ירבעם*, הוא שכתוב: את האחד נתן בבית אל ואת האחד נתן בदन ⁵¹, והיה ראוי להיותו בצפון לפי שמשם העושר יוצא לעולם*, ודן החשיך ⁵² כל העולם בעבודה זרה, ואמר הכתוב: והיה במחשך מעשיהם ⁵³, כי המזרח השמש יוצא משם, גם הדרום השמש הולך שם בגובה, לכך נקרא, דרום, שהוא דר רום*, כלומר שדר ברומו של רוח, גם המערב כיון ששוקע שם, הנה הוא מתהלך באותו רוח, אבל רוח צפון-אין השמש זורחת שם לעולם כי לכך נקרא צפון שהשמש צפון משם וכלו חשך, והוא הרוח הראוי לשבט דן שהחשיך בעבודה זרה את העולם, ולפיכך היה צריך כפרה שיכפר לו הקב"ה ושיאיר עליו, וכענין שכתוב: כי אשב בחושך ה' אור לי ⁵⁴ ועמו מטה אשר ומטה נפתלי להאיר על חשכו, ממה שכתוב: וטובל בשמן רגלו ⁵⁵, שהשמן קרוי אור, וכתוב בנפתלי: נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' ⁵⁶, וכתוב בהם: לאחרונה יסעו ^{56*}. ולפי הכתוב בשאר הדגלים* היה לו לומר, ורביעים יסעו, ואמר, לאחרונה לרמזו על האבן הראשה העשירית הה"א האחרונה. ושלשתן נקראים, מחנה דן, והיו דוגמת מחנה אוריאל* דניאל רמאל משמאל השכינה, ושלשתן נקראים, מחנה אוריאל, הוא שרמזו דוד המלך ע"ה בענין כפרת הקרבנות: אל ה' ויאר לנו ⁵⁷, הרי אוריאל, ודע והבן כי כשם שהיה סדור ארבע דגלים שבמדבר דוגמת ארבע מחנות שכינה, כן הסדור בעצמו בארבע חיות הקדש, וכך הוא הסדר ⁵⁸ לכל: חיה ששמה אריה* ומחנה גבריאל ודגל מחנה יהודה למזרח, חיה ששמה שור ומחנה רפאל ודגל מחנה אפרים למערב, חיה ששמה אדם ומחנה מיכאל ודגל מחנה ראובן לדרום, חיה ששמה נשר ומחנה אוריאל ודגל מחנה דן לצפון. והבן היטב מה שהזכרתי ותבין כח

46 אבות ה' יח. 47 תהלים פ, ב. 48 ב"ב כה, ב. 49 פסוק כד. 50 להלן יב, יג. 51 מל"א יב, כט. — במקרא: וישם את האחד בבית אל וגו'. 52 במ"ד ב, ט. 53 ישעי' כט, טו. 54 מיכה ז, ח. 55 דברים לג, כד. 56 שם כג. 56* פסוק לא. 57 תהלים קיח, כו. 58 הסדר, כן ע"פ ד"ר. כס"ט:

טעם זה הוא הוספה מאת רבינו. שהוא דר רום. כביאור הרמב"ן (בפרשת תרומה כו, יז — עמ' תסח): "והיא (מלת "דרום") מלה כפולה, תחסר רי"ש אחת להתחבר שתי אותיות שוות, דר-רום כי השמש ילך ברום הרוח ההוא". וכן ביאור רבינו על מלת "צפון" שם ברמב"ן הוא. ולפי הכתוב בשאר הדגלים. ראשונה יסעו (פסוק ט), ושנים יסעו (טז), ושלישים יסעו (כד), היה לו לומר וכו'. מחנה אוריאל. שהוא מלאך הממונה על הדין והנקמה (פי' שיר השירים). — ובזה"ק במדבר (קיה, ב): מהנה דן לקביל משריית דגבריאל. ובדברי רבינו, גבריאל הוא כנגד מחנה יהודה. חיה ששמה אריה. מונה והולך דמות ארבעה פנים

הוא בזה"ק במדבר (קיה, ב): ומחנה ראובן לקביל משריית דמיכאל. משבט אפרים. הצריך לרפואה בחטאת ירבעם (שם). לתורה. של דגל מחנה יהודה. ולתשובה. של דגל מחנה ראובן. דוגמת מחנה רפאל. וכן בזה"ק במדבר (קיה, ב): מחנה אפרים לקביל משריית דרפאל. קבלו שני עגלי זהב וכו'. כן מצאתי גם בדפוסים הראשונים, אבל הלשון אינו מדויק, שהרי שבט דן קבל רק עגל אחד מירבעם. — ובפירוש שיר השירים ב, ד (מקור הדברים) הלשון יותר נכון: כנגד דן שהיה דגלו בצפון שעשה פסל מיכה וקיבל עגל ירבעם. שמשם העושר יוצא לעולם. כי: מצפון זהב אתה (איוב לו, כב), והעגל נעשה מזהב. —

Handwritten notes in the left margin, including "צפון", "דרום", and other annotations.

Handwritten notes in the right margin, including "צפון", "דרום", and other annotations.

תורתנו הקדושה ואיך הם צבאות ישראל למטה נקשרים ונאחזים עם צבאות מלאכי השרת למעלה, ואז יתגלו לך תעלומות חכמה, וכדי לבאר כי שנים עשר שבטי יעקב כנגד שנים עשר מלאכי שבטי מעלה אלה שהזכרתי, שכולן חתומים בשם אל, תמצא שמות נשיאי השבטים * העומדים לארבע רוחות שחותמים בשם אל גם כן. והנה גם זה ענין נפלא והיה ראוי להסתירו, כי הנשיא העומד לרוח מזרח בדגל יהודה שמו נתנאל*, והנשיא העומד לרוח דרום בדגל ראובן שמו שלומיאל*, והעומד לרוח מערב בדגל אפרים שמו גמליאל*, והעומד לרוח צפון בדגל דן שמו פגעיאל*, ולא תמצא בשאר השמות שיהיה חותם אחד מהם בשם אל, זולת אלו הארבע העומדים בארבע דגלים לארבע רוחות העולם. וכן תמצא זה מפורש בפרשת קרבנות הנשיאים שהקריבו כסדרן בסדר הדגלים ואמר: ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה⁵⁹, ביום השני נתנאל בן צוער נשיא יששכר⁶⁰, ביום השלישי נשיא לבני זבולן אליאב בן חילון⁶¹, ביום הרביעי נשיא לבני ראובן אליצור בן שדיאור⁶², ביום החמישי נשיא לבני שמעון שלומיאל בן צורישידי⁶³, ביום הששי נשיא לבני גד אליסף בן דעואל⁶⁴, ביום השביעי נשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד⁶⁵, ביום השמיני נשיא לבני מנשה גמליאל בן פדהצור⁶⁶, ביום התשיעי נשיא לבני בנימין אבידן בן גדעוני⁶⁷, ביום העשירי נשיא לבני דן אחיעזר בן עמישידי⁶⁸, ביום עשתי עשר יום נשיא לבני אשר פגעיאל בן עכרן⁶⁹, ביום שנים עשר יום נשיא לבני נפתלי אחירע בן עינן⁷⁰. הרי לך שנים עשר נשיאי השבטים איך הקריבו קרבנם כסדרן כפי הסדר שהיה בדגלים ממש, ואם תצרף הארבעה ימים שהקריבו בהם הארבעה נשיאים שחותמים בשם אל: ביום השני שהקריב נתנאל, וביום החמישי שלומיאל, וביום השמיני גמליאל, וביום עשתי עשר פגעיאל, יצא לך מחשבון השני והחמישי והשמיני והעשתי עשר מספר השם המיוחד*, וכענין מספר: ויהי בשלשים שנה ברביעי בחמשה לחדש*, שעלה ל"ט והוא שם* היחוד⁷¹ כאשר ידעת. ובמדרש⁷²: איש על דגלו באותות, באותות שמסר להן אביהן, כשנפטר יעקב אבינו צוה לבניו שלא יגעו במטתו אחד מן המצריים, ולא מבני בניו לפי שיש בהם מי שנשא מבנות כנען, וכן הוא אומר: ויעשו בניו לו כן כאשר צום, וישאו אותו בניו ארצה כנען⁷³, ולא בני בניו, אמר להן: יהודה ויששכר וזבולן ישאו מן המזרח, ראובן ושמעון וגד יטענו מן הדרום, אפרים ומנשה ובנימין מן המערב, דן ואשר ונפתלי מן הצפון, יוסף אל יטעון מפני שהוא מלך*, לוי אל יטעון מפני שהוא טוען

הסדר. 59 להלן ז, יב: ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון... 60 שם יח: ביום השני הקריב נתנאל... 61 שם כד, 62 שם ל, 63 שם לו, 64 שם מב, 65 שם מה, 66 שם נד, 67 שם ס, 68 שם סו, 69 שם עב, 70 שם עה, 71 הייחוד, כצ"ל ע"פ ד"ר. וכן הוא בנפתלי, ובס"ש: הנבורה, ועיין ביאורים. 72 תנחומא במדבר יב, והובא בקיצור ברש"י כאן פסוק ב. — מכאן עד פסוק ט מעתיק רבינו מדרשים שונים מתנחומא כמו שצוינו. 73 בראשית

לכל אחת מחיות הקודש שבמרכבה שראה יחזקאל, והם: אדם, אריה, שור, נשר (יחזקאל א. י). שמות נשיאי השבטים וכו'. אין הכוונה לכל שמות נשיאי השבטים שחותמים בשם אל, שהרי בשם נחשון בן עמינדב אין חתימה כזו, וגם אבידן בן גדעוני למטה בנימין כן, וגם אחירע בן עינן למטה נפתלי כזה, אלא ברור כוונת רבינו: שבכל אחד מארבע רוחות תמצא אחד משמות נשיאי השבטים חתום בשם אל, כמו שמפרש והולך. נתנאל בן צוער. נשיא לבני יששכר (פסוק ה). שלומיאל.

בן צורישידי. נשיא לבני שמעון (פסוק יב). גמליאל. בן פדהצור, נשיא לבני מנשה (פסוק כ). פגעיאל. בן עכרן, נשיא לבני אשר (פסוק כז). מספר השם המיוחד. שם הוי"ה, שהוא כ"ו, וצירוף שנים, חמשה, שמונה, ועשתי עשר עולה גם כן כ"ו. ויהי בשלשים שנה ברביעי בחמשה לחדש. יחזקאל א, א — הוא היום שראה יחזקאל את המרכבה, והמספרים: שלשים, ארבעה, חמשה עולים ל"ט. והוא שם היחוד. הוא שם "כוזו" שעולה ל"ט כמנין: ה' אחד (נפתלי הובא בתורת חיים). מפני

Handwritten notes in the left margin, including the word "שנים" and other illegible scribbles.

Handwritten notes in the right margin, including the word "שנים" and other illegible scribbles.

ארון ה' ומי שהוא טוען ארוננו של חי העולמים אינו בדין שיטעון ארוננו של מת. אם
 טענו מטתי כמצותי עתיד הקב"ה להשרות אתכם דגלים במדבר. ועכשו היה משה מצר
 על סודר הדגלים שלא תפול מחלוקת בין השבטים מי במזרח מי במערב, אמר לו הקב"ה:
 אינד זקוק לטרוח בזה שכבר היה דבר זה מסורת בידם מאביהם. יחנו בני ישראל מנגד.
 רחוק מיל⁷⁴, כענין שנאמר ביהושע: אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים במדה⁷⁵,
 כדי שיוכלו⁷⁶ לבא שם בשבת להתפלל, והיו הדגלים שונים לכל רוח ורוח והיו משה ואהרן
 סמוכין לארון, שנאמר: והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה אהרן
 ובניו⁷⁷, אמר הקב"ה שאם כעסתי על בני יהיו אלן עושים פשרה ביני וביניהם * [78] זהו
 שאמר הכתוב: נרננה בישועתך⁷⁹, זו תשועת הים, ובשם אלהינו נדגול, אלו דגלי מדבר,
 ימלא ה' כל משאלותיך, חבה יתרה חבבן לעשותן דגלים כדי שיהיו נכרים בני ראובן
 לעצמן ובני שמעון לעצמן, וכן הוא אומר: הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה⁸⁰, למה
 הדבר דומה, לעשיר שהיה לו אוצר מלא יין, נכנס לבדקו מצאו כולו חומץ, בא לצאת
 מתוך האוצר, מצא שם חבית אחת של יין טוב, אמר: חבית זו חביבה עלי מן כל האוצר.
 כך יש להקב"ה שבעים אומות, ומכולם לא מצא הנאה אלא מישראל יין בגימטריא שבעים
 כמספר שבעים אומות, ועל כולן: ודגלו עלי אהבה⁸⁰, ואומר: ששים המה מלכות⁸¹,
 והם אלופי בני שעיר⁸², ושמונים פילגשים⁸¹, נח ובניו, ועלמות אין מספר⁸¹, בני
 ישמעאל, אחת היא יונתי תמתי⁸³, שלא נתערבה באומות העולם. רבי יהודה אומר: הביאני
 אל בית היין⁸⁰, למרתף גדול של יין זה סיני שממש יצאה תורה שהיא נדרשת במ"ט פנים
 טהור ובמ"ט פנים טמא⁷⁸]. [84] זהו שאמר הכתוב: מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה, כלבנה
 ברה, כחמה איומה כנדגלות⁸⁵, מלמד שהאומות היו רואין אותן איומה בדגליהם ואומרים
 להם: שובי שובי השולמית⁸⁶, הדבקי בשכינה * שובי שובי ונחזה בך⁸⁶, נעשה מכס
 שלטונין והגמונין, כמה דתימר⁸⁷: ואתה תחזה מכל העם⁸⁸, שהוא לשון שררה, וישראל
 משיבין: מה תחזו בשולמית⁸⁶, מה שררה תתנו לנו, כמחולת המחנים, יכולים אתם לעשות
 לנו כאותו כבוד שהיה הענן חופף עלינו⁸⁴, והחונים קדמה מזרחה⁸⁹, ומונה והולך יהודה
 יששכר וזבולן, והיו סמוכים למשה אהרן ובניו כי כן יזכיר למטה: והחונים לפני המשכן
 קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה אהרן ובניו⁹⁰, ולפי [91] שהיו סמוכין למשה ולאהרן
 נעשו גדולים בתורה, שנאמר: לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו⁹², וכן יששכר:
 ומבני יששכר יודעי בינה לעתים⁹³, וכן זבולן: ומזבולן מושכים בשבט סופר⁹⁴, ועל שהיו
 שלשתן שכני התורה נעשו כולן בני תורה, זהו שאמר: טוב לצדיק טוב לשכנו⁹⁵, והיו בני
 קהת בדרום וסמוכים להם ראובן ושמעון וגד, ושלשתן היו שכני קרח ועדתו ונאבדו
 במחלקותו של קרח, זהו שאמרו: אוי לרשע אוי לשכנו, והיו שבעה ענני כבוד מקיפין
 אותן: ארבע מארבע רוחות, ואחד הולך לפניהם דרך שלשה ימים, וענן שכינה שהיה

נ, יבין. 74 בתנחומא במדבר יד, והובא ברש"י. 75 יהושע נ, ד. 76 כדי שיוכלו...
 (ער: פשרה ביני וביניהם) בתנחומא במדבר יד, ועיין גם שם ט. 77 להלן נ, לה. [78] תנחומא
 במדבר י, בשנויי לשון. 79 תהלים כ, ו. 80 שיר השירים ב, ד. 81 שם ו, ח.
 82 הרמזים הללו על בני שעיר ובני ישמעאל, אינם בתנחומא שלנו וגם לא במדבר רבה ב, ב.
 83 שיר השירים ו, ט. [84] תנחומא במדבר יא. 85 שיר השירים ו, י. 86 שם ז, א.
 87 דתימר, ע"פ ד"ר בס"ש: דתימא. 88 שמות יח, כא. 89 לפנינו פסוק נ: והחונים קדמה
 מזרחה דגל מתנה יהודה. 90 להלן נ, לה. 91 תנחומא במדבר יב. 92 בראשית מט, י.
 93 דברי הימים א יב, לב. 94 שופטים ה, יד. 95 סוכה נו, ב. ובתנחומא במדבר יב: אשרי

שהוא מלך. ואתם צריכין לחלוק לו כבוד
 (תנחומא במדבר יב). פשרה ביני וביניהם.
 לכך היו סמוכין לו, אבל השבטים מנגד סביב
 לאהל מועד. הדבקי בשכינה. כן מצאתי
 גם בדפוסים ראשונים. אבל אין הענין נקשר,
 וגם אין זה רעיון המדרש. ובתנחומא ובמדבר

(ע"פ רש"י)
 (ע"פ רש"י)
 (ע"פ רש"י)

(ע"פ רש"י)
 (ע"פ רש"י)
 (ע"פ רש"י)

(ע"פ רש"י)
 (ע"פ רש"י)
 (ע"פ רש"י)

רבי לפי שהוא תשלום כ"ו ימים * שמבריאת העולם שנברא בכ"ה באלול⁵¹ כל אלה
אם תשכיל בהם תמצא כי דרך אחד להם, והבן זה.

(כב) דן גור אריה. על דרך הפשט: המשילו בגבורה לגור אריה, כאשר הוא, מדלג מהר
בשן⁵² ועל דרך הקבלה: נקרא דן כנגד מדת הדין, כי כן אמרה רחל עליו: דנני
אלהים⁵³, והמשילו משה בברכתו לגור אריה כנגד מדת הדין של מעלה ששם צורת גור
אריה, וזה מבואר.

(כג) נפתלי שבע רצון. על דרך הפשט: יהיה * שבע רצון של הקב"ה, וכענין שהזכיר
למעלה: רצון שוכני סנה⁵⁴, ויהיה מלא ברכת ה' וירש ים ודרום, וזה ירמוז אל נחלתו
שהיא מערבית דרומית*. ועל דרך הקבלה: נפתלי שבע רצון הממלא ברכת ה' שהיא
זאת, שנאמר: וזאת הברכה⁵⁵. ים ודרום, העולם הבא נמשל לים ורחבה ים⁵⁶, העולם
הזה לדרום, שנאמר: כי ארץ הנגב נתתני*, וזהו שדרשו בספר הבהיר⁵⁷: ים ודרום
ירשה, רש* היה לו לומר, אלא ים ודרום ויה⁵⁸ רש*, הכל נתון לך, ולואי שתשמור
דרכיו. ולפי דעתי הרמז בכל זה השלום והברית, ואפילו החכמה והבינה רש, וזהו שאמר:
ים ודרום ויה⁵⁸ רש, ודע, כי נפתלי ואשר חונים עם דן בצפון⁵⁹ ודגלו נשר⁶⁰, וזה נרשם
במלות: נפתלי שבע רצון*, וזה מבואר.

(כד) וטובל בשמן רגלו. הזכיר לשון טבילה על רבוי השמן שבארצו של אשר⁶¹, ולכך
אמר, רגלו ולא ידו, וכענין שכתוב: כבס ביין לבושו⁶², הזכיר לשון כבוס ביין על שם
רבוי היין שבארץ יהודה, כאדם שמניח המים וכבס בגדיו ביין להפלגת הרבוי, וכן הזכיר
יעקב: מאשר שמנה לחמו⁶³.

(כה) ואמר: ברזל ונחשת, כלומר בחלקו יהיו הרי ברזל ונחשת⁶⁴. או בא לרמוז:
שתהיה ארצו מנעול ארץ ישראל⁶⁴, ויהיו לו דלתות נחשת ובריחי ברזל וכל הארץ נעולה
בהן. והכונה בזה, שלא יבאו בארצו אויבים לשלול ממנו השמן שלו, אבל יוליכהו מארצו *
לשאר הארצות⁶⁵. וכיחיד דבאן. דעת אונקלוס שהמלה הפוכה והיא כמו דאבך⁶⁶,
מלשון: דאבון נפש⁶⁷, וזהו שתרגם: וכיומי עולימותך תוקפך, אמר, וכימירי על ימי
הבחרות כי הם נקראים, ימים וראוין ליחשב במספר ימים (ודאבך) על ימי הוקנה שהם
ימי דאבון נפש וצער, והם השנים אשר יאמר האדם אין לי בהם חפץ⁶⁸. אבל בפשוטו⁶⁹

הושענא רבה. ועיין שם הערה לו. 51 פרקי דרבי אליעזר ריש פרק ת. ועיין שם ברד"ל הערה א.
52 כפירוש הראב"ע. 53 בראשית 5, ו. 54 לעיל פסוק טז. 55 שם פסוק א.
56 ורחבה ים, כו ע"פ ד"ר. בס"ש: ורחבה מז ים. — וברמב"ן (המביא את הענין מספר הבהיר ז):
תירש העולם הבא שהוא נמשל לים שנאמר ורחבה מני ים (איוב יא, ט). 57 ספר הבהיר ט.
58 ויה, כצ"ל ע"פ ד"ר, וכן בספר הבהיר שם. בס"ש: יהי. 59 במדבר ב, כהיכט. 60 כו
מבואר בדברי רבינו שם ב, ב. 61 כפירוש ראב"ע. 62 בראשית מט, יא. 63 שם כ.
64 ספרי כאו, והובא ברש"י. 65 רמב"ן פסוק כה (סוף עמ' תקב). 66 דאבך, כצ"ל ע"פ כל
הספרים. בדפוס ירושלים: דבאך. 67 לעיל כה, סה. 68 ע"פ קהלת יב, א. 69 בפשוטו.

תשלום כ"ו ימים וכו'. והרמז להשם הגדול
שמספרו כ"ו (שם).
(כג) יהיה. יהיה איש שבע רצון (יהל אור).
ירמוז אל נחלתו שהיא מערבית דרומית.
כן פירש הראב"ע. — וביהל אור מביא בשם
חכם אחד: לא שנחלתו מערבית דרומית, כי
היתה בצפון, ולא היתה במזרח ולא במערב,
אלא באמצע, אבל מפני שהיה הירדן למזרחו,
אמר לו שיירש לצד מערב ששם הפלשתים.

ומשם יוכל להתפשט גם לצד דרום בארץ
פלשתים. כי ארץ הנגב נתתני. יהושע
טו, יט. — ומתרגמינן ארי ארעא דרומא (ספר
הבהיר ז). רש היה לו לומר. וכתוב
„ירשה" הרי יו"ד ה"א יתירה (אור בהיר בשם
הרב ר' יוסף ממרשיליא). ויה רש. כי
ב"ה נבראו שני עולמים (שם). נפתלי
שבע רצון. שראשי תיבות: נשר (תורת חיים).
(כה) יוליכהו מארצו לשאר הארצות. באניות

Handwritten notes in the left margin, including "51" and "52" and other illegible scribbles.

Handwritten notes in the right margin, including "51" and "52" and other illegible scribbles.